

*Ibtidai məktəb
və
məktəbəqədər
tərbiya*

1970-ci ildən çıxır.

2003, № 4 (165)
oktyabr-noyabr-dekabr

JURNAL

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı

2003

4

BU NÖMRƏDƏ

Vətənə, xalqa və dövlətə sədاقət andı	3
Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayı	6
Kərimov Y.Ş. Tə'limdə yüklənmə	14
<i>Fənlərin tədrisi</i>	
Kərimova E. Ana dili ilə ədəbiyyatın tədrisi arasında varisliyin gözlənilməsinə dair	22
Cəfərova N. Morfoloziyanın sintaktik zəmində tədrisi	26
Əliyeva R. Tə'limdə oyuna geniş yer verək	29
Cəlilova Y. Mövzu üzrə rəsm dörslərində naturadan rəsmnin rolu	32
Sadiqova M. İnteraktiv tə'lim metodlarından istifadə	35
<i>Oabagedil təcrübə</i>	
Dadaşova P. Ümumiləşdirici dərsin təşkili	39
Səmədov Q. Əqli və fiziki cəhətdən zəif uşaqlara ana dilinin öyrədilməsi təcrübəsindən	45
Ağayeva E. Ana dili dərslərində sahnələşdirmə	48
<i>Tərbiya məsələləri</i>	
Həsənova S. Şərq ədəbiyyatında əmək tərbiyəsi məsələləri və uşaqların tərbiyəsində ondan istifadə	51
Həsənli O. Diyarşunashlıq materiallarının istifadənin yolları	54
<i>Məktəbəqədər tərbiyə</i>	
Məmmədova X., Yüzbaşova B. Didaktik oyunlar ilə təsviri fəaliyyətin qarşılıqlı əlaqəsi	59
Cahangirova L. Gün ərzində görüləcək tə'lim-tərbiyə işlərinin təxmini məzmunu	62
Ağaeva Z. Didaktik oyunlar uşaqların inkişafının vasitəsi kimi	64
Məmmədova A. Körpə bələtlər məhəbbətlə	69
Mirzəyeva G. Uşaqların tərbiyasında ekoloji biliklərin əhəmiyyəti	70
<i>Program materiallarının planlaşdırılması</i>	
III sinif. Oxu	74
Azərbaycan dili	77
Təbiətşünaslıq	79
Musiqi	80
Təsviri sənət	81
Fiziki mədəniyyət	81
Əmək tə'limi	83
IV sinif. Oxu	85
Azərbaycan dili	87
Təbiətşünaslıq	90
Musiqi	91
Təsviri sənət	92
Fiziki mədəniyyət	93
Əmək tə'limi	94

Baş redaktor: Y.Ş.Kərimov

Redaksiya heyəti: A.Muradov, M.Musayev, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov, N.Alnagiyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova.

Yığılımaga verilmiş: 20.11.2003. Çapa imzalanıb: 04.12.2003.

Kağız formattı 70x100 1/16. Şərti çap vərəqə 6.

Sifariş № 112. Tirajı 1000. Qiyməti 8000 manat.

Redaksiyanın ünvani: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40. Telefon: 93-84-41.

"Nasır" nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı, A.Tağızadə küçəsi 17. Tel: 31-11-00.

VƏTƏNƏ, XALQA VƏ DÖVLƏTƏ SƏDAQƏT ANDI

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Heydər oğlu Əliyevin andığın mərasimi*

Müasir tariximizin 35 ilə yaxın bir mərhələsi ümummilli liderimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu illər ərzində Azərbaycanda bütün sahələrdə misli görünməmiş quruculuq işləri aparılmışdır.

Azərbaycan xalqının uzun illər həsratında olduğu dövlət müstəqilliyinə yenidən qovuşmasından ötən 12 il ərzində ölkəmiz, xalqımız bir sırə ağır sınqlara məruz qalmış, çox böyük çətinliklərə sıçra gərmiş, Ermənistannın hərbi təcavüzü nəticəsində torpaqlarının bir hissəsini müvəqqəti itmiş, milyonadək soydaşımız doğma yurd yuvasından didərgin salmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya, dövlətçiliyimizi möhkəmləndirə bilmışik. Son on ildə ölkəmizdə geniş islahatlar aparılmış, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi getmiş, Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu artmış və o, dünya birliliyində layiqli yerini tutmuşdur. Bütün bunlar xalqımızın həqiqi lideri, dünya miqyaslı müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevin uzaqqorən daxili və xarici siyaseti, gecəli-gündüzlü gərgin şəaliyyəti nəticəsində mümkün olmuşdur. Məhz buna görə zəmanəmizin ən tanınmış dövlət başçıları və siyasetçiləri Heydər Əliyevi dünya miqyaslı siyasi xadim, fenomenal rəhbər kimi qiymətləndirirlər.

Heydər Əliyevin ötən on ildə gördüyü nəhəng işlər xalqımızı əmin etdi ki, Azərbaycanda bu siyasetin alternativi yoxdur, ölkəmizin gələcək inkişafı, vətəndaşlarımızın sırvan hayatı məhz onun siyasetinin varisliyindən, dövlət hakimiyyətinin əmin siyasetin həyata keçirilməsini tə'min edəcək e'tibarlı əllərə tapşırılmasından asihdir. Bunu dərindən dərk edən Azərbaycan xalqı yeni minilliyyin ilk prezident seçkilərində öz müdrik seçimini etdi, Heydər Əliyevin siyasi xəttinin ən layiqli davamçısı olan Baş nazir İlham Əliyevə səs verdi.

Xalqımızın müdrik oğlu Heydər Əliyevin tə'bircə desək, İlham Əliyev yüksək intellektli, praqmatik düşüncəli, müasir dünya siyasetini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Belə bir şəxsiyyətin Azərbaycana rəhbər seçilməsini dönyanın tərəqqipərvər, sabitlik, demokratiya, sülh, rifah, integrasiya şəraitində yaşamağa üstünlük verən bütün sağlam qüvvələri təbii və labüb bir hadisə kimi qarşılımasıdır.

Oktiyabrın 31-də paytaxtın Respublika sarayında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin təntənəli andığın mərasimi keçirilmişdir.

Respublika sarayının bayram təribatlı salonuna Milli Məclisin üzvləri, siyasi partiyaların, içtimai təşkilatların, ölkə içtimayyətinin nümayəndələri – ziyahlar, gəncələr, hərbiçilər, din xadimləri, əməkçilər, andığın mərasimində iştirak etməyə gəlmış xarici ölkələrin təmsilçiləri, səfirlər, digər qonaqlar, mətbuat işçiləri toplılmışdır.

Salona toplaşanlar Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadzeni, Rusiya Federal məclisi Federasiya Şurasının sədri Sergey Mironovu, Türkiyə Baş nazirinin müavini, dövlət naziri Əbdüllətif Şənəri, İranın vitse-prezidenti Seyid Məhəmmədəli Əbtəhini və Ukraynanın Baş naziri Viktor Yanukoviçi səmimiyyətlə qarşıladılar.

Mərasim iştirakçıları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevi ayağa qalxaraq hərarətla, gurultulu və sürətli alçışlarla qarşıladılar.

Ümumxalq səsverməsi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş İlham Heydər oğlu Əliyevin andığın mərasimi açıq cə'lən olundu. Ölkəmizin Silahlı

Qüvvələrinin əsgərləri Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağını təntənəli marşın sədaları altında səhnəyə gətirdilər. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dinimizin müqəddəs kitabı Qur'ani-Şərif ilə yanışı qoyulmuşdu.

Respublika Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədri Məzahir Pənahova söz verildi. O dedi:

- Möhtərəm cənab İlham Heydər oğlu Əliyev! Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu il oktyabrın 15-də xalqımız mühüm tarixi hadisənin şahidi oldu. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında azad və ədalətlı prezident seçkiləri keçirildi. Tam məs'uliyyətə deyə bilərəm ki, yeni Seçki Məcəlləsi əsasında keçirilən bu seçimlər, ümumiyyətlə, Azərbaycanda seçki sisteminin təkmilləşdirilməsində yeni bir mərhələ oldu. Ölkəmizdə mövcud olan siyasi plüralizm əsasında formalasdırılmış seçki komissiyalarında 32 mindən artıq həllədici səs hüquqlu üzv, habelə qeydə alınmış namizədlərin və namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyaların tə'yin etdiyi məşvərətçi səs hüquqlu üzvlər daxil olmaqla, 50 minə yaxın komissiya üzvü çalışırdı. Onların fəaliyyəti beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanmış və demokratik, şəffaf seçimlər üçün normal şəraitit tə'min edən qanunla tənzimlənirdi.

Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən yüksək peşəkarlıq səviyyəsində hazırlanmış və beynəlxalq müşahidəçilər tərəfindən çox müsbət qiymətləndirilən 50-dən artıq təlimat, izah və qaydalar, faktiki olaraq, bütün seçki prosedurasını əhatə etmişdi. Seçki tədbirlərinin lazımi maddi-texniki təchizatı tə'min olunmuşdu.

Geniş aşkarlıq şəraitində hazırlanmış keçirilən seçimləri siyasi partiyaların, seçicilərin təşəbbüs qruplarının, ictimai təşkilatların çoxsaylı təmsilçiləri, habelə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri və yerli vətəndaşlarımız da daxil olmaqla, 44 mindən artıq müşahidəçi izləmişdir. Azərbaycanın və dünyanın 70-dən yuxarı aparıcı kütłəvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri tədbirin bütün mərhələlərini əhatəli işləşdirdi.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının nəzdindəki «Seçkilər» İformasiya Mərkəzi səsvermə başlanğıcından nəticələr müəyyənləşdirilib, başa çatanadək seçimlərin fəallığı, səsvermənin gedisi və ilkin nəticələri haqqında mə'lumatları mütləküd qəbul edir, kütłəvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə ictimaiyyətə çatdırırırdı.

Beş mindən artıq məntəqə seçimlərin protokollarındaki mə'lumatlar səsvermənin başa çatmasından keçən 12 saat ərzində Mərkəzi Seçki Komissiyasının Internet saytına qoyularaq dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı ki, bu da seçimlərin aşkarlığı baxımından mühüm nailiyyət kimi xüsusü qeyd edilməlidir.

Seçkilərin yüksək səviyyədə hazırlanması və keçirilməsi üçün böyük əmək sərf olunmuşdur. Bu il prezident seçimlərini fərqləndirən mühüm cəhət odur ki, ölkəmizin vətəndaşları, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki diplomatik nümayəndəliklərində səs verən soydaşlarımız da daxil olmaqla, seçimlərdə böyük fəallıq göstərmişlər. Seçkilərin 71,23 faizi öz seçki hüququnu həyata keçirmək üçün həvəslə seçki məntəqələrinə gəlmışdır. Onların böyük əksəriyyəti Vətənin tərəqqisi, xalqımızın xoşbəxt gələcəyi, şəhər və kəndlərimizdə əmin-amanlıq naminə prezidentliyə layiqli namizəd cənab İlham Heydər oğlu Əliyevə səs vermişdir. Cənab İlham Əliyev 76,84 faiz səs toplayaraq, növbəti beş il müddətinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Möhtərəm İlham Heydər oğlu Əliyev!

İcazə verin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməyiniz münasibatılı Sizi səmimi qəlbən təbrik edim, dövlətimizin başçısı kimi son dərəcə çətin və məs'uliyyətli işinizdə Siza böyük uğurlar, möhkəm cansağlığı, şəadət arzulayım.

* * *

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin sədri Fərhad Abdullayev və Konstitusiya Məhkəməsinin hakimləri Fikrət Babayev, Bəhman Qəribov, Rəfael Qvaladze, Eldar Məmmədov, İsa Nəcəfov, Sona Salmanova və Ələddin Sultanov səhnəyə dəvət olundular.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyev salondakıların sürəkli alqışları altında səhnəyə dəvət edildi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin sədri Fərhad Abdullayevə söz verildi. O dedi:

- Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bildiyiniz kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi 2003-cü il 28 oktyabr tarixli qərarı ilə prezident seçilərinə dair Mərkəzi Seçki Komissiyasının protokolunda əks etdirilmiş nöticələri təsdiqləyərək cənab İlham Heydər oğlu Əliyevi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş e'lən etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş cənab İlham Heydər oğlu Əliyevi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 103-cü maddəsinə uyğun olaraq, Konstitusiya Məhkəməsi hakimlərinin iştirakı ilə andicməyə dəvət edirəm.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İLHAM ƏLİYEV əlini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının üzərinə qoyaraq dedi:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əməl edəcəyim, dövlətin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyacağımı, xalqa ləyaqətlə xidmət edəcəyim and içirəm!

Sonra Prezident müqaddəs Qur'ani-Şərifə əl basaraq dedi:

- Əlimi Qur'ani-Şərifə basaraq and içirəm. Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı milli-mənəvi dəyərlərə və əmənələrə sadiq qalacağam, onları daim uca tutacağam.

* * *

Azərbaycan Respublikasının dövlət himni əzəmətlə səsləndi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev andicmə mərasimində geniş nitq söylədi.

Dövlətimizin başçısının nitqi böyük diqqətlə dinlənildi və dəfələrlə gurultulu, sürəkli alqışlarla qarşılandı.

FİKİR VƏ DÜŞUNCƏ HAQQINDA

Həqiqi mə'nada düşünən adam öz müvəffəqiyətlərindən daha çox səhvlərindən məlumat əldə edir. (C.Dyun)

Fikir fəaliyyətin anasıdır, onun canlı qəlbidir, yalnız onun təşəbbüskarı, təhrik edəni deyil, həm də qoruyucusudur. Ona görə də fikir yer üzündə bütün insan həyatının başlangıcı, əsası və gizli saxlanan mahiyyətidir. (T.KarleyI)

Sivilizasiyanın ən mühüm vəzifəsi insana düşünməyi öyrətməkdir. (T.Edison)

Fikir! Böyük işdir! İnsanın dahiyyini fikir kimi nə əks etdirir? (A.S.Puşkin)

Hər bir iş fikirlərdədir. Fikir hər şeyin başlangıcıdır. Fikirlə idarə etmək olar. Ona görə də təkmilləşmədə başlıca iş fikir üzərində işləməkdir. (A.N.Tolstoy)

AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏRİNİN XII QURULTAYI

Oktyabr ayının 4-də Respublika sarayında Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayı keçirilmişdir. Rəsmi hissədən əvvəl nümayəndələr Şəhidlər xiyabanına getmiş, şəhidləri ziyarət etmiş, Azərbaycanımızın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda canlarını fəda edən soydaşlarımızın məzarı önünə əklillər qoymuşlar.

Sarayın geniş salonuna respublika pedaqoji ictimayyətinin öndərləri, ali məktəblərin, elmi-tədqiqat institutlarının rəhbərləri, mətbuat nümayəndələri ilə birlikdə paytaxtimizdakı səfirliliklərin, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri toplaşmışdır. Qurultayda respublika Milli Məclisinin sədri Murtuz Ələsgərov, parlament üzvləri, Prezident Aparatı humanitar şöbəsinin müdürü Fatma Abdullazadə və başqaları iştirak edirdilar.

Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbi xor kollektivinin ifasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni sösləndi. Eyni zamanda zala müxtəlis qapılardan türk liseyinin şagirdləri, İlsmayılov adına Bakı şəhər UGYS-nin «Cücelərim» ansamblının milli geyimdə olan üzvləri daxil oldular. Şagirdlər Azərbaycan, rus, ingilis dillərində qurultay iştirakçılarını tövrik etdilər. Sonra XI qurultaydan keçən müddət ərzində dünyasını dəyişən müəllimlərin və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olanların xatirələri bir dəqiqlik sükutla yad edildi. Qurultayın işini təşkil etmək üçün katiblik, redaksiya hey'əti və mandat komissiyasının tərkibi seçildi.

Təhsil naziri Missir Mərdanov bildirdi ki, respublikamızın prezidenti, möhtərem Heydər Əliyev xaricdə müalicə olunmasına baxmayaraq Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayına tövrik məktubu göndərmişdir. Bu xoş xəbər sevincə qarşılandı. Məktubu prezident aparatı humanitar şöbəsinin müdürü Fatma Abdullazadə oxudu. Məktub qurultay iştirakçılarının fasiləsiz davam edən alqışlarına səbəb oldu.

Qurultayın ünvanına bir sıra xarici ölkələrdən tövrik məktubları gəlmişdir. Nümayəndə Sevinc Budaqova tövrik məktublarının bəzilərini salondakıların nəzərinə çatdırıldı.

Qurultaya sədrlik edən respublika təhsil naziri, professor Misir Mərdanov dedi ki, qurultayımızın işində bir çox beynəlxalq təşkilatların, diplomatik missiyaların təmsilçiləri qonaq kimi iştirak edirdilər. Təbrik üçün söz Yaponiya hökuməti adından Yaponiyanın Azərbaycandakı səfiri Toşiyuki Ficivara, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Uşaq Fondu (YUNİSEF) adından YUNİSEF-in Azərbaycandakı nümayəndəsi Cilan Vikas, Türkiyə Respublikasının Milli Təhsil Nazırlığı adından Türkiyənin Azərbaycandakı təhsil müşaviri

Ünsal Özlinar, Rusiya Federasiyasının Təhsil Nazirliyi adından Rusyanın Azərbaycandakı səfiri Nikolay Ryabov, Almaniya Federativ Respublikası adından Almaniyadan Azərbaycandakı səfiri Klauss Qrevlix, Dünya Bankının Avropa və Mərkəzi Asiya regionu departamentinin adından Dünya Bankının Bakıdakı nümayəndəliyinin əməkdaşı Səidə Bağırova, Gürcüstan Təhsil Nazirliyi adından Gürcüstanın Azərbaycandakı səfiri Zurab Qumbaridze təbrik sözləri ilə çıxış etdilər.

Qurultayın gündəliyi və reqlamenti təsdiq olunduqdan sonra təhsil naziri Misir Mərdanovun mə'rüzəsi və mandat komissiyasının sədri Nəcəf Nəcəfovun mə'lumatı dinlənildi. Nümayəndələrdən 18 nəfər çıxış etdi, görülən işlər, qarşıda duran vəzifələrlə bağlı ürək sözlərini söylədilər. Naxçıvan MR təhsil naziri Həmzə Cəfərov, Milli Məclisin elm və təhsil daimi komissiyasının sədri Şahlar Əsgərov, Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin rektoru professor Əhliman Əmirəslanov, Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü Vaqif Abbasov, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin professoru, fizika fakültəsinin dekanı professor Mirzəli Murğuzov, İsmayıllı Rayonu Təhsil Şö'bəsinin müdürü Fərman Bəşirov, Quba Rayonu Təhsil Şö'bəsinin müdürü Suleyman Aslanov, Sabunçu rayonundakı 187 nömrəli məktəbin direktoru Səyyar Zeynalov, Bakı Dövlət Universitetinin rektoru professor Abel Məhərrəmov, Təhsil Problemləri İnstytutunun direktoru professor Abdulla Mehrabov, Sumqayıt Şəhər Təhsil Şö'bəsinin müdürü Vüdadi Bağırov, Lənkəran şəhər xarici dillər təməyülli məktəbin direktoru Mənsur Ağayev, Respublika Təhsil Şurasının sədri, professor Əjdər Ağayev, Salışan rayonundakı 7 nömrəli məktəbin kimya müəllimi Gülsən Piriyeva, Gəncə şəhərindəki 5 nömrəli pilot məktəbin direktoru Firudin Nadirov, Bakı şəhərindəki 175 nömrəli uşaq bağçasının müdürü Zensira Əsədova çıxış etdilər.

Çıxışlarda milli təhsilimizin problemlərindən, qazanılan uğurlardan, qarşıda duran vəzifələrdən söz açıldı. Döñə-döñə vurgulandı ki, böyük siyasetçi, dünya şöhrətli dövlət başçısı Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan məktəbi, milli təhsilimiz çox böyük uğurlar qazanmışdır. Nazir Misir Mərdanov təhsil işlahatının həyata keçirilməsi uğrunda var qüvvəsini sərf edir. Azərbaycan təhsilinin xarici ölkələrlə integrasiyası məktəb həyatında köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Çox fərəhli haldır ki, bütün çıxışlarda 15 oktyabr prezident seçkisi günü xatırlandı. Çıxış edənlər yekdilliklə Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı, gənclərin sevimliyi İlham Əliyeva səs verəcəkləri ilə fikirlərini tamamladılar.

Fasıl vaxtı nümayəndələr sarayın foyesində hörmətli prezidentimiz Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini, idmançılarımızın beynəlxalq aləmdə qazandıqları uğurları əks etdirən eksponatlarla, Bakı nəşriyyatlarında təhsilimizin inkişafını işıqlandıran yeni nöşrlərə tanış oldular. Hər nümayəndəyə VII sinif şagirdləri üçün dörs vəsaiti kimi nəzərdə tutulan «Yol hərəkəti qaydaları» adlı nəfis, yüksək keyfiyyətlə buraxılmış kitab hədiyyə olundu.

Qurultayın Azərbaycan xalqına müraciəti, qətnaməsi yekdilliklə qəbul olundu. Azərbaycan müəllimlərinin XII qurultayı orta və ali məktəb tələblərinin verdiyi çox maraqlı konsertlə sona çatdı.

Təhsil Naziri *Misir Mərdanovun* məruzəsindən:

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBİYƏ SAHƏSİNDE

Hazırda respublikamızda 1781 məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi fəaliyyət göstərir.

Son 5 ildə beşyəşli uşaqların bu müəssisələrə cəlb 1998-ci ilə nisbətən xeyli yaxlaşmış, həmin müəssisələrdə təlim-tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla sıx əlaqələr yaradılmışdır.

Hazırda respublikamızın 18 bölgəsi üzrə 36 məktəbəqədər təbiyə müəssisəsində Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım Fonduun «Addim-Addim» təlim texnologiyası tətbiq olunur. Cəmiyyət həmin texnologiya ilə işləyən uşaq bağçalarını (habələ məktəbləri) müvafiq avadanlıq, təlim ləvaziməti ilə tə'min etmiş, təmir işləri aparmış, respublikanın 8 bölgəsində trening mərkəzləri yaratmışdır.

Təhsil Nazirliyi YUNİSEF-in Azərbaycandakı nümayəndəliyi ilə birlikdə «Erkən uşaqhq dövrünün inkişafı və daha yaxşı valideynlik təşəbbüsü» Proqramına əsasən, Bakı, Sumqayıt şəhərləri və Xızı rayonu üzrə seçilmiş 4 pilot uşaq bağçasında məqsədönlü eksperimentlər aparır, həmin müəssisələrin avadanlıqlarla təchizinə, tə'mir işlərinə də yaxından kömək göstərir. Nümayandəlik cəni zamanda Azərbaycanın 14 rayonunda qıçqmış və məcburi köçkünlərin ailələrin uşaqları üçün 35 «Uşaq İnkışaf Mərkəzi» təşkil etmişdir.

Asiya İnkışaf Bankı respublikamızda erkən yaşı uşaqların inkişafı layihəsinin texniki şərtlərinin hazırlanmasına 600 min ABŞ dolları məbləğində qrant, layihənin həyata keçirilməsinə isə 12 milyon ABŞ dolları həcmində kredit ayırmığı nəzərdə tutulmuşdur.

İnanıram ki, ölkədə ilk özəl ümumi təhsil müəssisəsi olan «Müasir Təhsil Kompleksi»nın, «XXI əsr-ümumtəhsil mərkəzi»nın nəzdindəki uşaq bağçaları, habelə «Şəkərbala» özəl uşaq bağçası məktəbəqədər təhsilin inkişafına xidmət edən müasir model və yeni texnologiyaların sınaqdan çıxarılması üçün real baza olacaqdır.

Bunlarla yəni, cətiraf etmək lazımdır ki, bu müəssisələrin böyük əksəriyyətinin səmərəli fəaliyyəti üçün lazımi şərait mövcud deyildir, onlar hökumətin təsdiq etdiyi Əsasnamə tələblərini yerinə yetirməkdən çox uzaqdırlar.

Uzun illərdir ki, yeni uşaq bağçası binalarının tikintisi aparılmamış, onların maddi-tədris bazasının möhkəmləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilməmişdir. Əksər müəssisələr əsas ərzaq növləri ilə mövcud normadan xeyli aşağı səviyyədə tə'min edilir. Göndərilən ərzaqlar isə bir çox hallarda keyfiyyətsiz olur.

Təhlil göstərir ki, ölkəmizdə uşaqların məktəbəqədər təbiyə müəssisələrinə çəlb respublika üzrə 16,8 faiz, o cümlədən şəhər yerlərində 27,4 kənd yerlərində isə 8,6 faizdir. Halbuki Finlandiyada 3 yaşı uşaqların 99, Almaniyada 3-5 yaşı uşaqların təxminən 80 faizi məktəbəqədər təbiyə ilə əhatə olunurlar.

Respublikanın şəhər və rayonlarında rəsmi statistikaya görə 6000-dən artıq bağıya yaşı saqlamlıq imkanları möhdud uşaq olduğu halda, onların cəmi 8,3 faizi (500 nəfər) müvafiq bağçalara çəlb edilmişdir.

Kənd rayonlarında, habelə Bakı şəhərinin bəzəi rayonlarında məktəbəqədər təbiyə müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinin təhsil şöbələri tərəfindən deyil, yerli icra nümayəndəlikləri tərəfindən həyata keçirilməsini də narahathlıq doğuran məsələ kimi nəzərə çatdırmaq istəyirəm.

Respublikamızda nümunəvi fəaliyyəti ilə fərqlənən uşaq bağçalarının sayının olması xüsusilə narahathlıq doğurur. Bu məsələ təhsil şöbələri tərəfindən sanki unudulmuşdur. Ona görə də nazirliyin məktəbəqədər təhsilin inkişaf perspektivlərinə həsr olunmuş kollegiyasında yerli təhsil orqanlarına hər rayonda digər belə müəssisələr üçün baza rolu oynayacaq bir neçə nümunəvi uşaq bağçası yaratmaq ciddi vəzifə kimi tapşırılmışdır.

Nöqsanlardan danışarkən həm də qeyd etməliyəm ki, biz şəxsiyyətin formallaşması və inkişafında uşaq bağçalarının rolü barədə valideynləri kifayət qədər maarifləndirə bilməmişik.

Məktəbəqədər təhsilin mövcud problemləri biza deməyə əsas verir ki, indiki vəziyyətdə bilavasitə dövlətin dəstəyi, xüsusi hökumət Programı olmadan onların aradan qaldırılması mümkün deyildir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, məktəbəqədər təbiyə sahəsinin növbəti illərdə inkişaf üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədəyən hesab edirik:

- məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin xəritələşməsi əsasında hər bir bağça üzrə real vəziyyətin təhlili və faktik tələbatın müəyyənləşdirilməsi.

• təchizat və maddi tə'minat problemlərini əhatə edən inkişaf Programının hazırlanmış respublika hökumətinə təqdim olunması.

- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan pedaqoji işçilərin ixtisasartırma və yenidən hazırlanmasının 5 illik planının həyata keçirilməsi.

• uşaq bağçaları fəaliyyət göstərməyən yaşayış məntəqələrində belə müəssisələrin təşkilim imkanlarının araşdırılması və əməli təkliflərin hazırlanması.

- beşərli uşaqların məktəbə hazırlığının həyata keçirilməsi ilə bağlı yeni fəaliyyət Programının müəyyənləşdirilməsi.

ÜMUMİ ORTA TƏHSİL SAHƏSİNDE

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Hazırda təhsil Nazirliyi sisteminde 4526 ümumi təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir.

Respublika hökuməti tərəfindən 1999-cu ildə ümumi orta təhsil dövlət standartlarının və Bazis tədris planının təsdiq edilməsi orta təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsinə, milli tədris proqramları və dərsliklərin yaradılmasına, təhsil prosesinin şagirdlərin meyl və maraqlarına uyğun qurulmasına real imkanlar açmışdır. Otən müddətdə nazirlik Bazis tədris planının yerlərdə tətbiqi vəziyyətini kollegiya icasında geniş müzakirə edərək əməli təkliflər müəyyənləşdirmişdir.

Artıq xeyli müddətdir ki, ümumi təhsil sahəsində dövlət siyasetinin əsasını təşkil edən təhsilin humanistləşdirilməsi prinsipinin izahı, təbliği və tətbiqi sahəsində səmərəli işlər görülür. İnamla bildirmək istəyirəm ki, son dövrlərdə orta təhsil sistemində ən böyük uğurlarımızdan biri köhnə təsəkkürdən ayrılaraq fənn yönümlü təlimdən şəxsiyyət yönümlü təhsilsə keçidin, təhsil alanlara bərabərhüquqlu subyekt kimi yanaşımının, «müləllim-şagird» münasibətlərini səmərəli pedaqoji əməkdaşlığı əvvirməyin, təhsilsə yeni baxış və yanaşmalar formalasdırmanın əsasını qoymaqdan ibarət olmuşdur.

Hörmətli nümayəndələr!

Artıq 4-cü ildir ki, orta məktəb şagirdlərinin bilik, bacarıq və vərdişlərinin 9 bal sistemi ilə qiymətləndirilməsi üzrə eksperiment aparılır. Həqiqətən, qiymətləndirmə sisteminin dəyişdirilməsi nə qədər arzu edilən olsa da, çox mürəkkəb və məsuliyyətli bir işdir, bu prosesdə tələsiklik uğurlu nəticələr vero bilməz. Son illər apardığımız eksperimentlər müsbət qarşılınsa da, biz bir daha götür-qoy etməli, müzakirələri genişləndirməli, beynəlxalq təcrübəni daha dərindən öyrənib yekun qərar çıxarmalıyıq.

Yeri gəlməşkən, bir çoxları «qiymətləndirmə» dedikdə, bunu yalnız şagirdin, yaxud tələbənin təlim nəticələrinə aid edirlər. Mənim fikrimcə, bu, yanlış təsəvvürdür. Şagirdin və ya tələbənin biliyiňə verilən qiymət həm də müəllim fəaliyyətinin nəticəsi kimi qəbul olunmalıdır. Hər bir qiymət cinsi zamanda övladının təhsilinə valideynin münasibətini, habelə təhsil prosesinin təşkilində məktəb rəhbərlərinin peşəkarlıq səviyyəsini əks etdirir.

Ümumtəhsil məktəblorının bütövlükdə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sahəsində yeni me'yar və mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsinə də diqqət yetirilmişdir. Bununla əlqədar müəssisədaxili özünütəhlil mexanizminin tətbiqini sınaqdan keçirmək məqsədilə bir neçə məktəb eksperiment müəssisələr cəlan edilmişdir. Həmin məktəblərdə ilk addılar kimi özünütəhlil aparılmış, nəticələr ümumiləşdirib təkliflər hazırlanmışdır. Eksperimentlər bu dərs ilində də davam etdiriləcəkdir.

Hörmətli qurultay nümayəndələri!

Orta təhsil pilləsində iste'dadlı uşaq və gənclərlə aparılan işləri xüsusi qeyd etmək istərdim.

«Şübhəsiz ki, iste'dad qayğı istəyir. Qayğı olmayanda iste'dad bə'zən özünə yol tapa bilmir, yaxud onun inkişaf yolu çatın olur. Bilin ki, həyatımız nə qədər çatın olsa da, dövlət işləri başımızı nə qədər çox qarışdırısa da, biz iste'dadlılara daim qayğı göstəracayık». Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin Bakı Musiqi Akademiyasında beynəlxalq müsabiqə qalibləri ilə görüşündə dediyi program xarakterli həmin müddəə təhsil orqanlarının bu sahədə fəaliyyətinin başlıca ideya istiqamətinə çevrilmişdir. Dövlət başçısının müvafiq sərəncamları ilə iste'dadlı uşaq və gənclər üçün «Qızıl kitabın», xüsusi təqaüdlərin təsis edilməsi, son illərdə ali məktəblərə qəbul imtahanlarında yüksək bal toplamış məzunlara Prezident təqaüdünün verilməsi ölkəmizdə gənc iste'dadlılara göstərilən diqqət və qayğının parlaq nümunəsidir.

Müsbət haldir ki, respublikamızda iste'dadlı şagirdlərin cəlb olunduğu lisey və gimnaziyaların şəbəkəsi ildən-ilə inkişaf edir. Bu müəssisələrin məzunlarından ali məktəblərə qəbul olanların sayı ildən-ilə artır. Təsadüfi deyildir ki, bu il qəbul faizi Bakı «Avropa» liseyində 100, Sumqayıt şəhərindəki təbiət elmləri gimnaziyasında 94,3, «İste'dad» liseyi və texniki-təbiət elmləri liseyində 89,8, Nərimanov rayonu ekologiya liseyində 85, Xətai rayonu «Zəkalar» liseyində 83,6, Sabunçu rayonu 72 nömrəli məktəb-liseydə 80,8, fizika-riyaziyyat və informatika təməyülli liseydə 79,8, Balakən rayonu texniki-humanitar təməyülli liseydə isə 79,3 faiz təşkil etmişdir.

İste'dadlı şagirdlərin aşkar çıxarılmasında mühüm əhəmiyyətə malik fənn olimpiadalarının təşkili, yerlərdə nüfuzunun yüksəldilməsi sahəsində də məqsədöñlü tədbirlər həyata keçirilmiş, nəticələr iləbil yüksəlmüşdür. Respublikamızdakı türk liseylərinin şagirdləri olimpiadalarda öz uğurlu çıxışları ilə digər məktəblərə nümunə olmuşdur.

Son 5 ildə məktəblilərimiz çox nüfuzlu bilik yarışı olan kimya fənni üzrə Beynəlxalq Mendeleyev Olimpiadasında 2 qızıl, 3 gümüş, 22 bürünc medal qazanmış, onlardan 16 nəfəri M.B.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin kimya fakultəsinə imtahansız qəbul olunmuşlar.

Həmin müddədə riyaziyyat, biologiya, kimya, fizika üzrə dünya olimpiadalarında azərbaycanlı şagirdlər 3 qızıl, 5 gümüş, 15 bürünc medala layiq görülmüşlər. 2002-ci ildə İndoneziyada keçirilən fizika olimpiadasında 4 nəfər iştirakçıdan 3-ü qızıl, 1-i gümüş medal qazanmış. Azərbaycan komandası 69 ölkə arasında ilk 5 komanda sırasına çıxmışdır. Bu il də kimya (1 gümüş, 3 bürünc) və riyaziyyat (1 gümüş, 1 bürünc), fizika, informatika (hər biri 1 gümüş), biologiya (1 bürünc) fənləri üzrə keçirilən dünya olimpiadalarında nəticələr sevindiricidir.

Əlbəttə, nailiyyətlər öz yerində, lakin qeyd etməliyəm ki, iste'dadlı uşaq və şagirdlə iş sahəsində elmi-metodik, pedaqoji-psixoloji cəhətdən əsaslandırılmış ardıcıl sistem hələ yarada bilməmişik. Onların inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirən sosial-psixoloji tədqiqatlar, demək olar ki, aparılmışdır. Respublikamızda olimpiada qaliblərinin stimullaşdırılması mexanizmi də mövcud deyildir.

Ümumtəhsil məktəblərinin bütövlükdə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sahəsində yeni me'yar və mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsinə də diqqət yetirilmişdir. Bununla əlqədar müəssisədaxili özünütəhlil mexanizminin tətbiqini sınaqdan keçirmək məqsədilə bir neçə məktəb eksperiment müəssisələr c'lan edilmişdir. Həmin məktəblərdə ilk addıllar kimi özünütəhlil aparılmış, nəticələr ümumiləşdirib təkliflər hazırlanmışdır. Eksperimentlər bu dərs ilində də davam etdiriləcəkdir.

Hörmətli qurultay nümayəndələri!

Orta təhsil pilləsində istə'dadlı uşaq və gənclərlə aparılan işləri xüsusi qeyd etmək istərdim.

«Şübhəsiz ki, istə'dad qayğı istəyir. Qayğı olmayanda istə'dad bə'zən özünə yol tapa bilmir, yaxud onun inkişaf yolu çatın olur. Bilin ki, həyatımız nə qədər çatın olsa da, dövlət işləri başımızı nə qədər çox qarışdırırsa da, biz istə'dadlara daim qayğı göstərəcəyik». Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin Bakı Musiqi Akademiyasında beynəlxalq müsabiqə qalibləri ilə görüşündə dediyi program xarakterli həmin müddədə təhsil orqanlarının bu sahədə fəaliyyətinin başlıca ideya istiqamətinə çevrilmişdir. Dövlət başçısının müvafiq sərəncamları ilə istə'dadlı uşaq və gənclər üçün «Qızıl kitabın», xüsusi təqaüdlərin təsis ediləsi, son illərdə ali məktəblərə qəbul imtahanlarında yüksək bal toplamış məzunlara Prezident təqaüdünün verilməsi ölkəmizdə gənc istə'dadlara göstərilən diqqət və qayğının parlaq nümunəsidir.

Müşbat haldır ki, respublikamızda istə'dadlı şagirdlərin cəlb olunduğu lisey və gimnaziyaların şəbəkəsi ildən-ilə inkişaf edir. Bu müəssisələrin məzunlarından ali məktəblərə qəbul olanların sayı ildən-ilə artır. Təsadüfi deyildir ki, bu il qəbul faizi Bakı «Avropa» liseyində 100, Sumqayıt şəhərindəki təbiət elmləri gimnaziyasında 94,3, «İstə'dad» liseyi və texniki-təbiət elmləri liseyində 89,8, Nərimanov rayonu ekologiya liseyində 85, Xətai rayonu «Zəkalar» liseyində 83,6, Sabunçu rayonu 72 nömrəli məktəb-liseydə 80,8, fizika-riyaziyyat və informatika təməyülli liseydə 79,8, Balakən rayonu texniki-humanitar təməyülli liseydə isə 79,3 faiz təşkil etmişdir.

İstə'dadlı şagirdlərin aşkarılmasında mühüm əhəmiyyətə malik fənn olimpiadalarının təşkili, yerlərdə nüfuzunun yüksəldilməsi sahəsində də məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmiş, nəticələr ilə ilə yüksəlmışdır. Respublikamızdakı türk liseylərinin şagirdləri olimpiadalarda öz uğurlu çıxışları ilə digər məktəblərə nümunə olmuşdur.

Son 5 ildə məktəblilərimiz çox nüfuzlu bilik yarışı olan kimya fənni üzrə Beynəlxalq Mendeleyev Olimpiadasında 2 qızıl, 3 gümüş, 22 bürünc medal qazanmış, onlardan 16 nəfəri M.B.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin kimya fakultəsinə imtahansız qəbul olunmuşlar.

Həmin müddədə riyaziyyat, biologiya, kimya, fizika üzrə dünya olimpiadalarında azərbaycanlı şagirdlər 3 qızıl, 5 gümüş, 15 bürünc medala layiq görülmüşlər. 2002-ci ildə İndoneziyada keçirilən fizika olimpiadasında 4 nəfər iştirakçıdan 3-ü qızıl, 1-i gümüş medal qazanmış, Azərbaycan komandası 69 ölkə arasında ilk 5 komanda sırasına çıxmışdır. Bu il də kimya (1 gümüş, 3 bürünc) və riyaziyyat (1 gümüş, 1 bürünc), fizika, informatika (hər biri 1 gümüş), biologiya (1 bürünc) fənləri üzrə keçirilən dünya olimpiadalarında nəticələr sevindiricidir.

Əlbəttə, nailiyyətlər öz yerində, lakin qeyd etməliyəm ki, istə'dadlı uşaq və şagirdlə iş sahəsində elmi-metodik, pedaqoji-psixoloji cəhətdən əsaslandırılmış ardıcıl sistem hələ yarada bilməmişik. Onların inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirən sosial-psixoloji tədqiqatlar, demək olar ki, aparılmır. Respublikamızda olimpiada qaliblərinin stimullaşdırılması mexanizmi də mövcud deyildir.

Fikriməcə, istedadlı uşaq və gənclərlə aparılan işləri gücləndirmək, bu sahədə səmərəli sistem yaratmaq üçün əlaqədar nazirlik və təşkilatların, Milli Elmlər Akademiyasının, Azərbaycandakı beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətini tənzimləyən Dövlət Programının qəbul edilməsi məqsədə uyğun olardı.

Hörmətli nümayəndələr, əziz qonaqlar!

Hesabat dövründə orta təhsil sisteminde beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən YUNISEF, SOROS Fondu, YUNESKO ilə birgə fəaliyyət xeyli genişlənmişdir.

Hazırda BMT-nin İnkışaf Programı çərçivəsində Bakı, Sumqayıt şəhərləri və Abşeron rayonunun 30 məktəbinin X siniflərində «Davamlı insan inkişafı» layihəsi üzrə eksperiment qaydasında fakultativ kurs tədris edilir. 2003-cü ildə həmin kurs üçün «İnsan inkişafı» adlı tədris vəsaiti çap olunmuşdur.

ABŞ-in «Proyekt harmoniya» təşkilatı respublikamız 7 bölgəsi üzrə (Bakı, Gəncə, Mingəçevir, Sumqayıt, Bərdə, Lənkəran, Şəki) 25 məktəbdə Internet-Kompyuter Mərkəzi yaratmış, bu məqsədə indiyədək 2 milyon 175 min ABŞ dolları sərf olunmuşdur. Həmin təşkilatla olan razılışmamıza görə, növbəti ildə belə məktəblərin sayı 45-ə çatdırılacaqdır.

Hörmətli nümayəndələr!

Ölkə prezidentinin «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» fərmanından keçən iki il ərzində respublikanın ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili tədrisinin yenidən qurulması istiqamətində kompleks tədbirlər hazırlanıb, həyata keçirilməyə başlanmış, VIII və X siniflərdə Azərbaycan dilindən imtahan keçirilməsi rəsmiləşdirilmişdir. Ötən dərs ilində Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərinin tədrisi vəziyyəti bir sırada bölgələrdə öyrənilərək kollegiyada müzakirə edilmiş və həmin fənlərin tədrisinin daha da yaxşılaşdırılması barədə geniş qərar qəbul olunmuşdur.

«Sağlamlıq imkanları möhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsili) haqqında» president fərmanının icrası ilə əlaqədar normativ-hüquqi sənədlər paketi hazırlanıb hökumət tərəfindən təsdiq olunmuş, dövlət başçısının «Valideynlərini itirmiş və valideyn həməyosından məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında» fərmanının yerinə yetirilməsi ilə bağlı Bakının Suraxanı və Nəsimi rayonlarında yeni uşaq evi, Quba rayonunda xüsusi internat məktəb açılmışdır.

İslahat illərində ümumtəhsil məktəblərinin kompyuterlə tə'minatına beynəlxalq təşkilatlar, xarici dövlətlərin ölkəmizdəki səfirlilikləri, Dünya Bankı, sponsorlar tərəfindən xeyli kömək göstərmişdir. Hazırda respublikanın 386 məktəbində 1652 müasir tripli kompyuter quraşdırılmışdır.

Bununla belə, orta məktəblərin kompyuter texnikası ilə tə'min edilməsi ciddi problem kimi qarşımızda dayanır. Humanitar yardımçılar və beynəlxalq təşkilatların hesabına bu problemin həlli nəil olunması, şübhəsiz, qeyri-mümkündür. Ona görə də bu sahədə problemin həlli üçün növbəti 10 ili əhatə edən dövlət Programı hazırlanmalıdır və onun icrası üçün real addımlar atılmalıdır.

Hörmətli qurultay nümayəndələri!

Ümumi orta təhsil sisteminde hesabat dövrünü əhatə edən görülmüş işlərin yüksəmə təsvirini və müəyyən təkliflər nəzərinizə çatdırmaqla yanaşı, ümumi təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı məsələlərə toxunmaq, ictimai rə'yı, öz mülahizələrimi də bildirmək istəyirəm.

Təhsil Nazirliyinin daim diqqət mərkəzində olsa da, etiraf etmək lazımdır ki, bugünkü real vəziyyətə görə, orta məktəblərimizdə təhsilin keyfiyyəti ictimayyəti tam qanı etmir.

Müəyyən mə'nada Bakı və Sumqayıt şəhərləri istisna olunmaqla respublikanın digər bir sıra bölgələrində orta təhsilin hələ də aşağı səviyyədə olması bizi ən çox narahat edən məsələdir.

Təsəvvür edin, bu il ali məktəblərə qəbulda 500-700 bal toplayan 2084 nəfərdən 1200-ü (57,6 faiz) Bakı, 202 nəfəri isə (9,7 faiz) Sumqayıt şəhərinin məzunlarıdır. 600-dən çox bal toplayanlar arasında da Bakı və Sumqayıt məktəblərinin şagirdləri üstünlük təşkil edir. Halbuki respublikanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncə şəhəri üzrə 2911 abituriyentdən yalnız 45 nəfəri 500-700 intervalında, cəmi 8 nəfəri isə 600-dən yuxarı bal toplamışdır.

Göyçay, Ağstafa, Beyləqan, İmişli, Biləsuvar, Sabirabad, Ağcabədi, Ağdaş, Lerik, Saatlı, Kürdəmir rayonlarından isə bir nəfər belə 600-dən yuxarı bal toplayan olmamışdır.

Hesab edirəm ki, göstərilən şəhər və rayonların təhsil şöbələrinin rəhbərləri bu acı həqiqətdən nəticə çıxarmalıdır.

Şübhəsiz ki, orta məktəb məzmunlarının hamısının cənə dərəcədə yüksək bilik səviyyəsinə malik olmalarını gözləmək mümkün deyildir. Aparılmış müşahidələr və faktlar göstərir ki, orta məktəb şagirdlərinin təqribən 50-60 faizi riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya fənlərindən program materiallarını lazımi səviyyədə mənimsəyə bilirlər. Görünür, bu fənlər üzrə minimum bilik həcminin dəqiqləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər hələ davam etdirilməlidir. Bununla belə, tədris programlarının ifrat yüngüləşdirilməsi də ziyanlı prosesdir. Bu, orta məktəb təhsilinin inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Belə düşünürəm ki, ibtidai təhsil pilləsindən sonra şagirdlərin təhsil sahələrinə görə seçimini aparıb onların təhsilini təməyülli istiqamətləri üzrə təşkil etməyə nail olsaq, təhsilin keyfiyyətində mühüm irəliləyişlər əldə edə bilərik. Zənnime, rəğbətləndirmədə mühüm rol oynamış və Xalq Cəbhəsi-Müsavat hakimiyyəti dövründə ləğv olunan şagirdlərin qızıl (gümüş) medalla təltifi təcrübəsinə bərpa etmək, habelə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, orta məktəblərdə mərkəzləşdirilmiş vahid buraxılış imtahani formasını tətbiq etmək, yaxın gelecekdə 12 illik orta təhsilə keçmək, şagirdlərə müxtəlif dərəcəli (məsələn, I, II, dərəcəli) attestatlar vermək məsələlərini də müzakirə etmək olar.

Digər bir problem: son zamanlar valideynlər arasında buraxılış səfərində oxuyan uşaqlarını məktəbdən yayındırmaq və onları ali məktəblərə qəbul üçün 4-5 fənn üzrə fərdi qaydada hazırlanmış meylləri xeyli güclənmişdir. Məktəblərdə davamıyyatın pisləşməsinə səbəb olan və orta təhsilin statusuna ciddi ziyan vuran bu hali onunla izah etməyə çalışırlar ki, guya orta məktəb şəraitində verilən təhsil şagirdlərin ali məktəblərə qəbulunu tə'min etmər.

Mən dəfələrlə demişəm, indi bir daha təkrar edirəm ki, orta məktəbin məqsədi təkcə şagirdləri ali məktəblərə qəbul üçün hazırlamaqdan ibarət deyildir. Belə düşünənlər orta məktəbin cəmiyyət və dövlət qarşısında vəzifəsini çox kiçiltmiş olurlar, lakin biz valideynlərin övladlarını ali təhsilli görmək arzularını təbii qəbul edirik. Ancaq bunu orta təhsilin nüfuzunu aşağı salmaq yolu ilə həyata keçirmək yolverilməzdür. Axi tədris planandakı 20-yə qədər fəndən təkcə 4-5-ni öyrəniib mənimsəyən şagirdə necə orta təhsilli şəxs demək olar?! Həm də bütün məktəblərdə təhsilin keyfiyyətinin aşağı olduğunu düşünmək də reallıqdan uzaqdır. Neca iddia etmək olar ki, hər il ali məktəblərə qəbul edilən 15-18 min şagirdin hamısı repetitorlarla məşğul olmuşdur?! Əsl həqiqət bundan ibarətdir ki, vəzifə məsuliyyətini dərindən dörə edən şəxsin direktor olduğu məktəbdə şagirdlərin repetitor yanına getməsinə heç bir ehtiyac qalmır. Yeri sohv düşünen direktorun rəhbərlik etdiyi müəssisədə isə ugurlu nəticələrdən

danişmaq artıqdır. Ona görə də məktəb direktorlarının tərkibinin saflaşdırılması, məktəblərə əsl peşəkarların rəhbərlik etmələrinin tə'min olunması bizim ən başlıca vəzifələrimizdəndir. Yeri gölmüşkən deyim ki, ümumtəhsil məktəblərinin rəhbərliyinə səriştəsiz adamların tə'yin olunmasında təhsil şö'bələrinin günahı çox böyükdür. Faktlar göstərir ki, onlar bu vacib məsələdə principial mövqe tutmur, icra başçıları tərəfindən təklif olunan şəxsləri kor-koranə direktor tə'yin edirlər.

Orta təhsilin keyfiyyətinə mənfi tə'sir göstərən amillərdən danişarkən bir çox ümumtəhsil məktəbinin, xüsusilə kənd rayonlarındakı məktəblərin tə'lim-tərbiyə şəraitinin, maddi-tədris bazasının, pedaqoji kadrlarla tə'minatının qeyri-qənaətboxx olduğunu da açıq e'tiraf etmək lazımdır.

İcbari orta təhsilin həyata keçirilməsi sahəsində də müəyyən problemlər mövcuddur. Kənd yerlərində cəm müstəqil əsas məktəblər vardır ki, ətrafdakı orta məktəblərlə onların məsafəsi 10, 20, hətta 30-50 kilometrdir. Hər il yüzlərlə gənc təkcə bu səbəbdən orta təhsildən kənardə qalır. Onu da deyim ki, icbari orta təhsilin yerinə yetirilməsi sahəsindəki problemlər nazirliyin kollegiyasında geniş müzakirə olunub, müvafiq qərar qəbul edilmişdir və hazırda onun icrası istiqamətdə əməli tədbirlər görülür.

Hörmətli nümayəndələr! Orta təhsildəki problemlərdən danişarkən biz heç də ümidişizliyə qapılmışmır. Azərbaycan dövlətinin, hökümətin təhsili göstərdiyi diqqət və qayğı bizə göləcəyə nikbin baxmağa əsas verir. Bu baxımdan göləcək illərdə orta təhsilin inkişafı, yenidən qurulması, mövcud problemlərin həlli ilə əlaqədar aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Dünya Bankının maliyyə yardımını ilə Təhsil İslahatı Layihəsi çərçivəsində ümumi orta təhsilin mözmununun təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi.
- Yeni tipli ümumi təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, təhsil komplekslərinin, «olimpiada cəhiyatları mərkəzi»nin yaradılması.
- İstedadlı uşaq və şagirdlərin aşkara çıxarılması və inkişafı ilə bağlı məsələləri əhatə edən Dövlət Programı Layihəsinin hazırlanması.
- Ümumtəhsil məktəblərinin bilik, bacarıq və vərdişlərinin çoxballı sistemlə qiymətləndirilməsinin yekun variantının müəyyənəşdirilib tətbiqinə başlanması.
- Ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kadrlarla tə'minatı sahəsində hökümət Programı layihəsinin hazırlanması.
- Əsas və orta təhsil kursu üzrə buraxılış intahanlarının təşkili və keçirilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.
- Ümumtəhsil məktəblərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində müasir modellərin hazırlanıb tətbiq edilməsi.

HİKMƏTLİ SÖZLƏR

Ağacın kökü torpaqdadır, insanın kökü eldə! (*Atalar sözü*)

Yüz biliyin olsa da, bir bilənlə danış! (*Atalar sözü*)

Misə qızıl vurmaq nəyə gərəkdir. Mis yenə özünü göstərəcəkdir. (*N.Gəncəvi*)

Kitab olmayan ev ruhdan ayrılmış bədənə bənzər. (*M.T.Siseron*)

Aradlıq sevməyən insan yoxdur, lakin ədalətlə adam onu hamı üçün, ədalətsiz adam isə yalnız özü üçün tələb edir. (*L.Berne*)

Qopiklar manat əmələ gətirdiyi kimi, çox oxumaq da bilik əmələ gətirir. (*V.Dal*)

Ideal-yol göstərən mayakdır. (*L.N.Tolstoy*)

TƏ'LİM DƏ YÜKLƏNMƏ

*Y.S. Kərimov,
professor*

İnsan öz təbiəti e'tibarılı həddən artıq ağır yükden qaçır. Təessüf ki, istəyindən asılı olmayaraq o, tez-tez xoşlamadığı, bəlkə də öhdəsindən gələ bilməyəcəyi fiziki və əqli çətinliklərlə üz-üzə dayanmali olur. Hər hansı çətinliyi aradan qaldırarkən sevinir, onda öz qüvvəsinə inam hissi yaranır və daha böyük çətinlikləri aradan qaldırmağa hazır olur. İradəsi azacıq zəif olan insan isə tez ruhdan düşür, imamını itirir, bədbinliyə qapılır. Deməli, insana təklif olunan yük onun şəxsiyyətinin formallaşmasına güclü təsir göstərir. Ona görə də hər hansı şəxsə müəyyən iş tapşırıqların onun yaşı, fiziki və əqli hazırlığı, səriştəsi nəzərə alınmalıdır. Tapşırıq onu stimullaşdırmaçı əməyə təhrik etməlidir.

İnsana tələb körpəlik dövründən verilir. Bə'zən insanların taleyi bəlkə də ananın, atanın, ailənin başqa üzvlərinin körpəyə verdiyi ilk tələblərin mahiyətindən, çətinlik dərəcəsindən asılı olur. Uşaq bir qədər böyüyür məktəbə gedir təlim prosesində o vaxtadək adət etmədiyi yeni xarakterli, çətin təlim tapşırıqları ilə qarşılışır, onun açısını hiss edir. Tədricən onun kiçik çıyıllarına ağır yük qoyulur. Uşaq bu yükün nə qədər qorxulu olduğunu bilməsə də, onda məktəbə, oxumağa olan həvəs tədricən söñür, təhsil almağa şübhə və laqeydilik baş qaldırır. Əgər ona verilən tələblər ağır olmasa belə uşağın məktəbə gedərək parta arxasında əyləşməsi, yeni bir aləmə düşməsinin özü ciddi yükənləmdir. Bu yükənmə sadəcə olaraq uşağın indiyədək alışdığını oynamaya, əylənməyə, mahni oxumağa, şəkil çəkməyə, atılıb-düşməyə, sərbəst «uşaqlıq həyatına» vaxtı çatmaması, imkanı olmaması ilə deyil, həm də rejimindəki dəyişikliklə özünü bürüzə verir. Məhz buna görə də şagirdlərin təlim prosesində yükənləmləri müəllimin, valideynin şəxsi işi deyil, qlobal sosial məsələdir. Bu baxımdan hər bir gənc təkcə valideynin, müəllimin deyil, geniş mə'nada vətənin övladıdır.

Cəmiyyətimizdə bir nömrəli məsələ insanın sağlamlığının tə'min edilməsidir. Uşaqların sağlamlığının pozulması hesabına verilən biliklər mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilməz. İndi məktəblinin təlim yükünün normaya salınması məktəbin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu problemin həlli təhsilin hər bir mərhələsində hər bir fənn üzrə program tələblərinin yerinə yetirilməsindən asılıdır. Bu prosesdə şagirdin dərsliklər və digər informasiya mənbələrindən müstəqil biliklər əldə etməsi, onun təsəkkürün müstəqillinə nail olmaq vəzifəsi mühüm əhəmiyyət malikdir.

Bəzə bir məqaləni yazmağa məni vadar edən son vaxtlar məktəblilərin təlim yükü ilə həddən artıq yükənləmləri, məktəbdə, xüsusiil yuxarı siniflərdə oxumağa marağın azalması, hətta bə'zi şagirdlərin oxumaq istəməmələri haqqında valideynlərin, həmçinin təhsil işçilərinin giley-güzarı və bu həqiqətlə barişmalarıdır.

Məktəblilərin yükənləmlərindən söz düşərkən, adətən, səhbət bilavasitə dərs prosesindən, sinifdə şagirdlərin çətin materillarla qarşılaşmalarından, ev tapşırıqlarını yerinə yetirə bilmənlərindən bəhs olunur.

Əslində yükənmə təhsil siyasəti, onun konsepsiyası və standartları ilə bağlı olur. Bu baxımdan məktəblərimizin ixtiyarına verilmiş bazis tədris planı yeniləşməyə məruz qala bilər. Dünyanın sivil dövlətlərinin orta məktəblərində 8-10 fənn tədris olunduğu halda, bizim tədris planında 24 fənn nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, son illərdə təhsilin demokratikləşdirilməsi prinsipinə istinadən II sinifdən «İngilis dili», bə'zi məktəblərdə I sinifdən «Psixologiya», V sinifdən «Etika və estetika», X sinifdə «İnsan

inkışafı». I sınıfda «Yol hərəkəti əlifbası», yuxarı sınıflarda «Ekologiya» və digər fənlər fakultativ kurs kimi tədris olunur. Bundan əlavə məktəblilərin bir qismi dərsdən sonra musiqi, xoreoqrafiya, idman və s. ilə məşğul olurlar.

Zəmanətimizdə istər orta ümumtəhsil məktəblərində, istərsə də digər təhsil ocaqlarında bəzəi fənlərin tədrisində gənclərə göləcək həyatlarında, maddi və mənəvi istehsal sahəsində lazımlığı şəyərdən daha çox lazımsız biliklər verilir. Onlar əldə etdikləri biliklərdən harada, nə vaxt, nə üçün, necə istifadə edəcəklərini öyrənmir, biliklərini bacarıq və vərdişlərə çevirməkdə çətinlik çəkirlər. Məhz bu cəhət – əllerində attestat və diplom olan gənclərin onları almaq üçün çəkdikləri zəhmətin bəhrəsini görməmələri bu gündüz təhsildə əsaslı dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Bu gün məktəb islahatı sahəsində gördüyüümüz işlər ola bilsin ki, on ildən sonra öz bəhrəsini versin.

Məktəblilərin təlim yükünə tədris programı, dərslik, müəllimin ustalığı, təlim metodları, uşağın psixoloji və ümumi hazırlığı, onun dərsliklə müstəqil işləmə bacarığı, öz iş yerini təşkil etmə, vaxta qənaət etmə bacarığı tə'sir göstərir.

Məktəblilərin yüksəkliklərinin asanlıqla gözə görünən tərəfi program və dərsliklərin ağır olmasıdır. I sınıfda XI sınıfda bütün fənlər üzrə program və dərsliklərin yüksək olması inkar olunmaz faktıdır. Bu cəhət nazirlik səviyyəsində geniş muzakirə obyektinə çevrilmiş, alımlar, təhsil işçiləri və müəllimlərin təmkinlə uzunmüddətli araşdırımları nəticəsində qiymətləndirilməlidir.

Bu məqalədə yüksəkliklərin digər tərəfi, dərs prosesi və ev tapşırıqları ilə əlaqədar rast gəldiyim həqiqətlər, müəllim və valideynlərin vəzifələri üzrə dayanmaq fikrin-dəyəm.

Təlim müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətdə olduğunu çox mürəkkəb bir prosesdir. Bu proses o zaman effektli olur ki, orada emosionallıq hökm sürsün, məzmunlu və maraqlı keçsin, şagirdlərə sevinc bəxş etsin, onlarda öyrənmək, yaratmaq yaşamaq eşqini gücləndirsin. Onlar həyatlarının ən əziz çağlarından birini məktəbdə təbii şəraitdə keçirməli, evə gülə-gülə, yənə məktəbə dönmək arzusu ilə qayıtmalıdırular.

Təcəssüf ki, həmişə belə olmur. Bəzəi uşaqlar məktəbə «biyara gedən kimi» gedir və dərsdən evə «zəncirdən qurtaran kimi» qaçırlar. Buna səbəb onların, təlim yükü ilə yüksəkliklərdir.

Təlim yükü nədir? Təlim yükü dedikdə, hər hansı yaş dövründə uşaqların mənimsəyə biləcəkləri bilik, bacarıq və vərdişlərin həcmi nəzərdə tutulur.

Bəs yüksəklik nədir? Təlim yükünün çətinlik dərəcəsini necə müəyyənləşdirmək olar? Bu şkalanın əsasına nə qoyulur? Çətinlik dərəcəsini dəyişmək üçün nə etmək lazımdır? Şübhəsiz, bu suallara birmənali yanaşmaq, resept vermək olmaz. Nəzərə alaqlı ki, çətinliyin vahid şkalası yoxdur. Çətinlik uşaqların əqli fəaliyyətinin ən müxtəlif cəhətlərindən asılıdır. Şagirdlərin bir qismi üçün çətin hesab edilən təlim yükü digər qrupu üçün asan ola bilər. Təcrübə göstərir ki, bəzən şagirdin xoşlamadığı, lakin yerinə yetirməyə töhrək edildiyi adı şey onun üçün ağır yük olduğu halda, üzrəndə aludəciliklə çalışdığı çətin bir iş (mütəlio, şahmat, idmanın başqa növləri, kompüter, musiqi və s.) yüngül əyləncəyə çevrilə bilər.

Müəllimin ustalığı şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinə bələd olmaqla vaxtında profilaktik tədbir görməsində, təlim materiallarının çətinlik dərəcəsini müəyyənləşdirməkla konkret həlli üçün ən optimal variantın müəyyənləşdirilməsində özünü bürüzo verir. Əqli işin çətinliklərinin psixoloji təbiətini bilmədən tədris materialının çətinlik səviyyəsini müəyyənləşdirmək və şagirdlərin əqli inkişafına məqsədyonlu rəhbərlik etmək olmaz. Müəllim unutmamalıdır ki, uşaq məktəbə qədəm qoymaqla tədris

fəaliyyətinə qoşulur. Elə bir fəaliyyətə ki, bu prosesdə uşaqlar fərqli olaraq ardıcıl şəkildə mürəkkəbləşən məcburi tapşırığı yerinə yetirir. Yeni fəaliyyət növü onun üçün şəxsi deyil, həm də içtimai iş hesab olunur. Onun müəllimlə, sınıf kollektivinə, valideynlərə münasibəti həmin vəzifənin həyata keçirilməsi prosesində formalasılır.

Məktəbdə təlimə başlayan uşaqlar mütləq həkim müayinəsindən keçirilməli, yorulma, əsəbilik varsa, səbəbləri araşdırılmalıdır. Dərs ilinin əvvəlində, ortasında və axırında, rübün əvvəlində, ortasında və axırında, dərs gününün başlangıçında və axırında, dərsin əvvəlində və axırında iş qabiliyyəti öyrənilməlidir. Dərs cədvəlində fənlərin ardıcılığı, müəllimin səviyyəsi, mənzil şəraitü, ailənin tərkibi, şagirdin neçənci uşaqlı olması, ailə əməyində onun iştirakı, kimlərlə yoldaşlıq etməsi, diqqətin yayımına tə'sir göstərən amillər (səs-küy, yaşlıların səhbəti, televizor, məqnitofon, kompüter, oyun və s.), ev tapşırığını nə vaxt yerinə yetirməsi (məktəbdən qayıdan kimi, yatmaqdan əvvəl, dərsdən sonra məktəbdə) və s. nəzərə alınmalıdır. Hər il iki dəfə xronometraj çıxarılmalı, hansı dərs ilində ev tapşırıqlarına nə qədər vaxt sərf olunduğu dəqiqləşdirilməlidir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, təlimdə yüksəlmədən söz düşəndə, adətən, program və dərsliklərin mürəkkəb, çatın olmasından bəhs edirlər. Belə düşünənlər, şübhəsiz, səhvə yol vermirlər. Axi təlimin mözmunu, əsasən, program və dərslikdə özəksini tapır. Bununla belə, hər şeyi yalnız program və dərsliklə-təlimin mözmununun ağır olması ilə bağlamaq düz olmaz.

Əgər belədirse, nə üçün eyni sinifdə eyni program və dərsliklə fəaliyyət göstərən şagirdlərin, yaxud digər məktəblərin şagirdlərinin fəaliyyəti, bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsi koskin şəkildə bir-birindən fərqlənir? Deməli, yüksəlmənin digər səbəbləri də mövcuddur. Bu səbəblər hansılardır?

Uşaqın hansı ailədə böyüməsi, hansı coğrafi şəraitdə yaşaması, hansı millətin, azsaylı xalqın nümayəndəsi olması, məktəbə nə kimi hazırlıqla gəlməsi, fərdi xüsusiyyətləri, səhhəti onlarla başqa amillər onun hansı təlim yükündə təhlükəsizliyini müəyyən edir. Bütün bunlar nəzərə almarsa, yüksəlmə haqqında söylənən fikirlərin subyektiv xarakter daşıdığı mə'lum olar.

Yüksəlmə özünü nədə göstərir? Hər şeydən əvvəl, müəllimlərin peşə ustalığının zəif olması üzündən məktəbəqədər dövrlər məktəb arasında variqlik gözlonmir. 40 ildən artıqdır ki, I sinif şagirdlərinin dərsdə 45 dəqiqə fasılısız əyləşə bilməmələrindən dənə-dənə yazmışıq. Həkimlərin və psixoloqların bu barədə fikirlərini bəyan etmişik, islahata başladığımız vaxtdan təhsil naziri tərəfindən təsdiq olunmuş rejimdə bu vaxtı 35 dəqiqəyə endirmişik. (Ukraynada 30 dəqiqədir). Bütün bunlara baxmayaraq, I sinif müəllimlərimin 90 sazdən artıqi nəinki bunu nəzərə almir, üstəlik uşaqları «qoruyaraq» tənəffüsə bayır buraxırlar. Belələri unudurlar ki, altyaşlılar ancaq dərsin 20-25 dəqiqəsində fəal olurlar. Sonra onların diqqətləri yayılır, fəal qavramaları və iş qabiliyyəti aşağı düşür. I sinifdə tənəffüsərin müddətini artırmadan hər gün üçün nəzərdə tutulmuş 180 dəqiqəlik vaxt bütçəsində 45 dəqiqəlik 4 məşğələ avazına 30 dəqiqəlik 6 məşğələ keçmək daha faydalıdır. Elə fənlər, mərvəzular var ki, (məsələn, hər hansı mahnimin təkrar oxunması, müxtəlif yarpaqlardan naxışın çökilməsi və s.) onlara 20 dəqiqəlik məşğələ də kifayətdir. Tənəffüsərin böyük olması uşaqları yeknəsək, cansıxıcı vəziyyətdən fəal vəziyyətə keçirir. İbtidai siniflər üçün xüsusi binanın, bloğun olduğu, heç olmasa, birinci mərtəbənin ayrıldığı məktəblərdə yuxarıda təsvir edilən rejimin tətbiqinə olverişli şərait yaranır.

Musiqili ritmika məşğələləri, qısamüddətli fiziki hərəkətlər yorğunluğu aradan qaldırır. Uşaqların həvəslə, məftunluqla məşğul olduqları məşğələlər sonrakı gərginlik

tələb edən dərslərdə onların emosionallığını artırır. Şagirdlər öz fərdi keyfiyyətlərindən maksimal şəkildə istifadə edirlər. Təsəssüf ki, bir çox müəllimlər neinki I sinifdə ümumiyyətlə ibtidai siniflərdə vaxt büdcəsinin 80 faizdən çoxunu ana dili və riyaziyyat fənlərinə sərf edirlər. Belələri nəzərə almırlar ki, təlimin gedişində rəngarənglik onu maraqlı edir, yorğunluğun qarşısını alır, uşaqların hərtərəfli inkişafına güclü təsir göstərir.

Yüklənmədən qaćmaq üçün bə'zən dərsin sınıf otağından kənara çıxarılması – kitabxanada, sərgi və muzeydə, ədəbiyyat, biologiya kabinetində, məktəbyanı sahədə, bağda, parkda, meşədə, bir sözla, açıq havada keçilməsi faydalıdır. Təbiət böyük müəllim olmaqla uşaqın gözlərini iti, səsini güclü, təfəkkürünü dərin, nitqini zəngin, mənəviyyatını təmiz edir. Təmiz hava yorğunluğu aradan qaldırır, əsəbiliyin qarşısını alır.

Pisxoloji tədqiqatlar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, şagirdin təlim yükü ağır olduqda onun gözü qorxur, «onsuz da məsələni həll etdə bilməyəcəyəm», «onsuz da çalışmanın yerinə yetirməyi bacarmayaçağam» deyərək heç sə'y göstərmir. Nəticədə tədricən həmin fəndən, müəllimdən, məktəbdən uzaqlaşır, yetirməyənlər sırasına keçir. Belə isə bəlkə də şagirdlərə yüngül, onların asanlıqla qavraya bildikləri şeyləri öyrətməklə kifayətlənək. K.D.Uşinski bu məsələyə münasibətdə orijinal bir fikir söyləmişdir. O qeyd edir ki, biz oynaya, oynaya da tədris etdə bilərik, lakin unutmayaq ki, uşaqları hyata hazırlayıraq. Həyatda isə hər şey oyunları həll edilmir. İnsan ciddi çətinliklərlə qarşılaşır. Ona görə də uşaqlara xoşlamadıqları, zəhlələri gedən, lakin öyrənilməsi vacib olan şeyləri öyrətmək lazımdır.

Gözəl deyilmişdir müəllim də, valideyn də şagird də təlimin ciddi fəaliyyət növü olduğunu unutmamalıdır.

Təcrübə göstərir ki, təlim yükünün çoxluğu na qədər zərərdirsə, yüngüllüyü daha çox zərərdir. Təlim yükü yüngül olduqda şagirdi arxayınlasdırır. Təlim tapşırığının asanlığını görən şagird «Eh, onsuz da bilirom», «Bunu eləməyə nə var ki» deyə özünü tərkisilə edir. Belələrinin təlimə marağı tədricən sönür.

Bütün bunları nəzərə alaraq şagirdlərin təlim marağını daim oyaq saxlamaq, onları axtarışlara qoşmaq, düşündürmək lazımdır. Dərsdə problem vəziyyətin yaradılması, şagirdlərin qarşısında müəyyən problemin qoyulması, onların «tədqiqata» cəlb olunmaları normal inkişafi tə'min edir. Deməli, təlim prosesinin intensivliyini tə'min etmək üçün akademik L.V.Zankovun dediyi kimi, şagirdlərə gücləri çatan ən yüksək çətinlik səviyyəsində biliklər verilməlidir. Şagirdlərə götürə biləcəkləri qədər yük verildikdə onlar hər dəfə tapşırığı müvəffəqiyyətlə yerinə yetirdikdən sonra həzz alır, daha çətin tapşırığı yerinə yetirməyə özlərində qüvvə tapırlar. Bu isə inkişafə aparan yoldur. Belə bir cəhət uşaqların bacarıq və inkişaflarının aşkara çıxarılmasına şərait yaradır. Beləliklə, şagirdlər əli işsiz, başı sikirsiz qalmır, daim fəaliyyətdə olur, onlarda «bilikachiq», «informasiya qithiq» baş verir.

Qarşıya belə bir sual çıxa bilər. «Məgər sinifdəki bütün uşaqların gücü birdir? Eyni çalışmanın onların hamısı yerinə yetirə bilərlər?» Haqlı sualdır. Pisxoloji və pedaqoji tədqiqatlar hər yaş dövrünün təlim yükünü müəyyənləşdirmiştir. Demək olar ki, dünyanın əksər dövlətlərində bu yük təxminən cynidir. Bu yük program və dərsliklərdə öz əksini tapır. Eyni program və dərslik əsasında oxuyan şagirdləri həmin materialı mənimsemə səviyyəsinə görə üç qrupa ayırmak (fərdiləşdirmək) mümkündür: a)dərslikdəki çalışmalarla çətinlik çəkmədən cavab verənlər; (orta səviyyəlilər) b)həmin tələblərə cavab verə bilməyənlər (aşağı səviyyəlilər) c)dərsliyin tələbləri ilə qənaət-ləməyən, daha çətin şeylər öyrənmək istəyənlər; (yüksek səviyyə). Müəllim birinci qrupa dərslikdəki çalışmaları verir, obiri qruplara eyni mövzu ətrafında dərslikdəki

çalışmalardan asan və ya çotin kartoçkalar tətib edir. (fərdi yanaşır) Bu zaman hər bir şagirdin hazırlıq səviyyəsini nəzərə alır. Belə ki, zəiflər qrupundakı uşaqların hər birinin özünməxsus zəlliyi, qüvvəlilər qrupundakı hər bir şagirdi isə güclü yoldaşlarından fərqləndirən üstün cəhət, hər birinin qabiliyyətinin xüsusiyyəti nəzərə alınır.

Yüklənmənin ilkin və çox ciddi səbəbi uşağın təhsilə başlama yaşının, «məktəb yetkinliyi» dövrünün düzgün müəyyənləşdirilməməsidi. Təcrübə göstərir ki, bir çox hallarda uşaqın bioloji yaşı ilə «məktəb yetkinliyi» yaşı uyğun gəlmir. Ba'zın məktəbə qəbul edilən altriyası, az qala yeddiyaşlı (6 yaş 11 aylıq uşaq) təlim almağa qətiyyən hazır olmur, lakin məktəbə «gəlib - getmək» hüququndan istifadə edirlər. Elə uşaqlar da olur ki, 5 yaşı yenice tamam olmasına baxmayaraq, məktəbə təliminə tam hazır olurlar. Belələrinin «məktəb yetkinliyi» yaşının başa çatması nəzərə alınır, onların sağlamlığının keşiyində dayanan dayılarının, xalaların «qayğıkeşliyi» sayəsində daha bir il gözəlməkla məktəbə marağını söndürməli olur, istədadlı olduqlarına görə əzab çəkmək məcburiyyətində qahırlar. Bu halların hər ikisi yolverilmədir. Təlim yaşı həddinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi, ondan irəliyə qaçmaq və ya geri qalmaq keçən əsrin 30-cu illərində məşhur psixoloq L.S. Viqotskinin dediyi kimi inkişaf baxımından zərərlidir. Unutmayaq ki, uşaqın öz bioloji yaşıni qabaqlaması heç də onun gölöcök imkanlarının yüksək olması haqqında fikir söyleməyə əsas vermir. Valideynlər unudurlar ki, bir çox hallarda belə «inkişaf» uşaqların həddən artıq yüklənmələri və səhhətlərinin pozulması ilə nəticələnir.

Bu yaşıda döyümlülüyün sür'ətlə inkişafını təmin edən fizioloji mexanizm funksiyaların əksəriyyətinin ehtiyat imkanlarının genişlənməsində ifadə olunur. Yaş döyişlikli yerinə yetirilən təlim yükünün həcmində də özünü göstərir. Kiçikyaşlı məktəblilərdə on mühüm faktorlardan biri onların enerjisinin az etibarlı olması ilə müəyyən edilir. Altriyalılar fiziiki proseslərə az qənaət etməklə yüksək hərəki fəaliyət göstərdiklərindən çox enerji itirirlər. Bunun bir səbəbi də orqanizmin tənzimliyici sisteminin (əsəb və endokrin) yetişməməsidir.

Uşaqlarda orqanizmin hər hansı gərginliyi orqanların fəal işinin yenidən qurulması ilə bağlı olur. Bu dövrdə uyğunlaşma uşaq üçün çox baha başa gəlir. Məktəbdə təlimin başlangıcı məktəb stresi vəziyyətinə görür. Uyğunlaşma hesabına (təxminən oktyabr ayının ortalarından) gərginlik tədricən azalır, iş qabiliyyəti hasıl olunur. Qiş kanikulu yaxınlaşanda məhsuldarlıq bir qədər aşağı düşməyə başlayır, kanikuldən sonra yənə 5-10 gün ərzində hasiletmə prosesi baş verir.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin təlim fəaliyyəti üzərində apardığımız müşahidələr göstərir ki, dərsdə 15-20 dəqiqədən sonra onların az bir qismi müəllimin verdiyi tapşırıq üzərində işləyə bilir.

Məktəbdə və evdə uşaqların təlim yükü onların fizioloji imkanlarından çox ağır olur. Kiçikyaşlı məktəblilər dərsdən sonra ev tapşırıqlarına azı dərsdəki qədər vaxı sərf edirlər. Belə bir hal şagirdlərin oyun və əylancılarını, normal yuxu və istirahətini, vaxtında qidalanmalarını, normal rejimini, bir sözə, uşaqlığını əllərindən alır. Bu, uşaqların şüurulu fəaliyətini təlimin keyfiyyətini aşağı salır. Kiçikyaşlı uşaqlar üçün təlim omayıının ağır yük olduğunu nəzərə almadan şagirdləri təlim yükü ilə həddən artıq yükleyirlər.

Yüklənmənin mənbələrindən biri şagirdlərdə ümumi tədris bacarıq və vərdişlərinin inkişaf etməməsidir. I sinifdən başlayaraq uşaqların oxu və yazı texnikasına, sonralar düzgün, sür'ətli, ifadəli, şüurlu oxu, kalliqrafiya, sür'ətli, savadlı yazma, dinləmə, eşitmə, sual verme, qoyulmuş suala dəqiq, aydın, yiğcam cavab verme, irihəcmli mat-nin məzmununu yiğcam nəql etmək bacarığına, canlı, obraklı, emosional, məntiqi

rabitəli nitqə, şifahi hesablama, dərsliklərlə, məlumat kitabları ilə müstaqil işləmə vərdişlərinə yiyelönmə kimi ümumpedaqoji hazırlığa malik olmaları zoruridir.

Tədris əməyinin döرك olunması, məktəblilərin təhlil-tərkib, təsnifetmə, məqayisa, tutusdurma, ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə kimi fikri iş priyomlarından istifadə etmələrini, vaxta qonaç etməyi, iş yerinin tez və düzgün təşkilini, özünənəzarət və özünüçiyətləndirmə vərdişlərinə yiyelönməyi tələb edir. Bütün bunlar uşağın aqlı inkişafının on yüksək göstəriciləridir. Təessüs ki, «Biz tez-tez uşaqları kitablarla, təəssüratlarla yükleyir, onlara özlərinin şəxsi fikirlərinin və yaradıcılığının dərinliklərinə aparan başlıca məsələləri toplamaqdə kömək etmirik». (Eynşteyn)

Müəllimin pedaqoji hazırlığının zəifliyi, şagirdlərin fikri fəallığını lazıminca idarə edə bilməməsi onların yüklənmələri ilə nəticələnir. Ba'zi müəllimlər şagirdlərin biliyini onların cavablarına, fəaliyyətlərinin nəticələrinə görə qiymətləndirir, həmin nəticəyə necə gəlmələrini isə öyrənmirlər. Yol verdikləri səhvələrin səbəblərini bilmədiklərindən kömək göstərməkdə çətinlik çəkirlər.

Ev tapşırıqları ba'zən zəng vurulduğundan sonra tələsik verilir. Onun məqsədini açmaq, yerinə yetirilmə qaydasını izah etmək mümkün olmur. «Hekayənin məzmununu nəql etməyi öyrənən», «Hekayənin qəhrəmanını ona bənzər hekayənin qəhrəmanı ilə müqayisa edin», «Mətni üzündən köçürün», «Hekayənin zamanını dəyişib yazın», «Məsələ qurub həll edin» kimi dumanlı tapşırıqlar şagirdləri çətinliyə salır. K.D.Uşinski belə müəllimlər barəsində yazmışdır: «Müəllim üçün kitabda müəyyən səhifəni dirnaqla və karandaşla işarə edib, onu galən dərse kimi öyrənməyi tapşırmaqdan asan şey yoxdur. ...uşağın işdən necə yapışmaq lazım olduğunu bilməyərək öz zəhmətini dəfələrlə necə artırıdığını ..., necə göz yaşları tökdüyünü müşahidə edin. O zaman siz ba'zən uşaqda təlimə qarşı nifşötin haradan yarandığını anlayarsınız».

Şagird çalışmanın yerinə yetirilməsinin yolunu bilmədikdə çox vaxt itirir. Tapşırıqda sxem, cədvəl, diaqram, sorğu kitablarına müraciət və s. işi bir qədər də ağırlaşdırır.

Müəllimlərin bir qisminin pedaqoji hazırlığı olsa da, onlar işə laqeydliyi, mə'suliyətsizliyi üzündən ya bu işi başlı başına buraxır, ya da uşaqlara yanlış tapşırıqlar verirlər. İbtidai siniflərdə oxu dərslərində hər bir bölmə üzrə bir-iki şə'rən azərbəjənəsi məsləhət görülür. Təcrübədə isə çox vaxt bütün şə'rərlərin azərbəjənənilərin tapşırıldığının şahidi olurraq. Yaxud, Azərbaycan dili dərslərində başlıca məqsəd nitq inkişafı, orfoqrafiya təlimi olduğu halda, ba'zi müəllimlər qrammatik qayda və təriflərin əzberlənməsinə üstünlük verirlər.

Els müəllimlər də var ki, (xüsusilə yenidən hazırlanan müəllimlər) təlim prosesini intensivləşdirmə, optimallaşdırma, interaktiv metodlardan istifadə adı altında dərslər həddən artıq aqlı gərginlik yaradırlar. Onlar əvvəllər yuxarı siniflərdə fənn müəllimi kimi fəaliyyət göstərərkən alışdıqları dilə, riyaziyyata, biologiyaya dair ciddi nəzəri mə'lumatları III-IV siniflərdə təxminən cynılı verməyə çalışır, uşaqlara «çox şey öyrətmələri ilə səxrə edirlər. Eynitipli tapşırıqların verilməsi, cyni mətnin dəfələrlə oxunması, hər gün yazılı tapşırığın verilməsi, istirahət günləri və bayramlarda tapşırığın verilməsi, yoxlama işlərinin tez-tez və sistemlisə aparılması, nəzarətin zəifliyi ciddi səhvdir. Belə təlim yükü uşaqları sıxır, müəllim müraciət edəndə onlar qorxurlar. Bütün bunlar uşaqlarda doğma dilimizə, hamçinin digər fənlərin tədrisinə, ümumiyyətlə, təhsilə nifşötin yaranması ilə nəticələnir.

Ev tapşırıqlarının sinifda yoxlanmasında da ciddi nöqsanlara yol verilir. Çox vaxt ev tapşırığı tələsik yoxlanır şagirdlərə sərdi yanışılır. Düzgün olmayan cavabın təhlil edilməsi, səhvələrin səbəbinin izah edilməməsi, cavaba düzəlişin verilməməsi, digər

Şagirdlərin işə cəlb olunmaması halları da bağışlanmazdır. Şagirdlərin bir qismi dərsin bu mərhələsində iştirak etmir. Beləliklə, dərsdə «əks əlaqə» imkanı əldən, buraxılır. Bunsuz işə şagirdlərin əsl səviyyəsini, irəliyə doğru hərəkətini düzgün qiymətləndirmək mümkün olmur. Bütün bunlar ev tapşırıqlarının səmərəliliyini aşağı salır.

Şagirdlərin səhvlerinin və digər çətinliklərinin aşkarılmasında müxtəlif formada əks əlaqədən istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ev tapşırıqlarını yoxlayarkən yalnız tapşırığın yerinə yetirilməsinin düzgünlüyü deyil, həm də işin tərtibatı, səliqə, orfoqrafik rejimin gözlənməsi nəzərə alınmalıdır. Bu, şagirdlərin məsuliyyətini, səliqəliyini, savadlılığını artırır.

Şagirdlərə səhvlerinin səbəbini, mahiyyətini başa düşməyi, ondan qorxmamışı, buraxdığı səhv haqqında fikrini bildirməyi və düzəldilməsi üçün özündə qüvvə tapmağa öyrətmək lazımdır.

Məktəblərinin yüklenmələrinin başlıca səbəblərindən biri onların evdəki faaliyyətləri ilə əlaqədardır. Evdə məktəbli üçün əlverişli şəraitin olub-olmaması onun faaliyyəti üçün əsasdır. Evin soyuq, rütubətli olması, işığın zəifliyi, darısqallıq, səs-küy, uşağın ağır ev işlərinə cəlb olunması şübhəsiz, yüklenmənin əsası hesab oluna bilər.

Məktəbilərin yüklenmələrinin bir səbəbi valideynlərlə bağlıdır. Ev tapşırıqlarına münasibətdə valideynləri üç qismə ayırmak mümkün kündür. Valideynlərin az da olsa bir qismi nəinki ev tapşırığı, ümumiyyətlə, övladının təhsili ilə, demək olar ki, maraqlanır. Hələ də uşağı məktəbə verib, «Öti sənin, sümüyü mənim» deyən, «Uşağının təhsili (hətta tərbiyəsi) ilə siz məşğul olmalısınız, mənim yüz cür işim var» deyən valideynlər rast gəlmək mümkün kündür.

Valideynlərin digər qismi övladına həddindən artıq himayədarlıq edir, aşağı qiymət almasın deyə onun faaliyyətinin hər bir anına müdaxilə edir, azacıq çətinlik çəkən kimi ev tapşırıqlarının əksəriyyətini özü yerinə yetirir. Belələri övladlarının müstəqil inkişafının qarşısını alır, onları öz qüvvələrinə inanmayan, asılı, müti, iradəsiz adamlar kimi böyüdürlər. Belə valideynlər haqqında K.D.Uşinski belə demişdir: «Əgər uşağın qayğılaş valideynləri öz müdaxilələri ilə onun omayıni hər bir vəchlə asanlaşdırmaq istəyirlərə, elə bil ki, uşağı daim əlindən tutub gözdürir. Belə olduqda o, gəzməyi çox gec, çətinliklə və ləng öyrənər».

Ev tapşırıqları ilə əlaqədar şagirdlər və valideynlər arasında apardığımız anket sorğusunun nəticələri göstərdi ki, ibtidai sinif şagirdlərinin əksəriyyəti öz valideynlərinin, V-VII sinif şagirdlərinin əksəriyyəti isə yuxarı siniflərdə, universitetlərdə oxuyan bacı və qardaşlarının köməyinə möhtac olurlar.

Valideynlərin digər qismi övladları ibtidai siniflərdə oxuyarkən az-çox kömək göstərə bildikləri halda, sonralar bunu bacarmırlar. Belə valideynlərin (hətta yüksək savadı olanların) tapşırığı səhv yerinə yetirmələri, on yaxşı halda yalnız «kömək» göstərmələri üzündən müsbət qiymət ala bilməyən şagirdlərlə valideynlər arasında münasibət korlanır... Pedaqoji, psixoloji hazırlığı olmayan valideynlərin «rəhbərliyi» xeyirdən çox zarar verir.

Valideynlərin üçüncü qrupu məhz pedaqoji cəhətdən mariflənən, müəllimlə daim əlaqə saxlayan, məsləhətləşən, uşaqlara yalnız düzgün istiqamət verən valideynlərdir. Şübhəsiz, müəllim, tərbiyəçi, alim valideynlər, yazıçılar, jurnalistlər, ali təhsilli başqa mütəxəssislər ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə az-çox düzgün istiqamət verə bilirlər.

Valideynlərin əksəriyyəti övladlarının aldığıları qiymətə onların əqli cəhiyatının yeganə ölçüsü, dəhşətli qüvvə, böyük bədbəxtlik, büt kimi baxır, onu fetişdirirlər. Bir çox validenlər üçün biliyə verilən qiymət biliyin özündən daha vacibdir. Bunu hiss

edən uşaqlar yalnız qiymət üçün oxuyurlar. Aşağı qiymət alan uşağı danlayır, ona fiziki və mənəvi cəza verir, onun «günüñü qara edirlər». Bu cəhət uşaqları qorxuzur, övlad-valideyn münasibətlərinin pisləşməsi ilə nöticələnir.

Ev tapşırığının vacibliyini tələb edən müəllim, valideyn və şagirdlərlə yanaşı az da olsa bunun əleyhdarları da var. Təcrübə göstərir ki, şagirdlərin ev tapşırığı ilə kifayət qədər yüklenməmələri təlimin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə görərib çıxarır. Belə olduqda şagirdlərin bilik və bacarıqlarında boşluq əmələ gəlir, onların tədris məşğələrinə marağı azalır.

Fikrimizcə, ibtidai siniflərdə ev tapşırıqlarının höcmini tədricən azaltmaq və bəzən ondan imtina etmək mümkündür. Bunun üçün müəllimin gərgin əmək sərf etməklə biliklərin əsaslarını bütün şagirdlərə dərsdəcə mənimsətməsi və şagirdləri müstəqil araşdırılmalarına alışdırması lazımdır.

I sinifdə ev tapşırığının verilməsi məsələhət görülmür. Hələ ağır yüksək alışmamış altiyaşlılar evdə ancaq istirahət etmək, oynamaq təbəti seyr etmək, özüñə xidmət etməklə və başqa işlərlə məşğul olmalıdır. Savad tə'limi dövründə uşaqların mənimsəməli olduqları ilkin vərdişləri yalnız bu sahədə xüsusi ixtisasə yiyələnmiş müəllimlər yerinə yetirə bilərlər. On yüksək təhsilli ziyahtalar, hətta bə'zi müəllimlər belə birincilərə ilkin oxu, yazı, hesablama vərdişlərini aşılamaqdə çətinlik çəkirərlər. Səs təhlil-tərkib metodu ilə hecalarla oxumağı, yazı məşğələlərində kalliqrafiya qaydalarını gözləməyi öyrətmək, ədədlərin tərkibini başa salmaq hər adəmin işi deyil...

Bütün bunlara baxmayaraq, I sinifdə dərs deyən müəllimlərin əksəriyyəti evə tapşırıq verir öz işinin böyük bir hissəsini valideynlərin üzərinə köçürürlər. Bu işə uşaqların yüklenmələri ilə nöticələnir.

Müəllim uşaqlarda ev tapşırıqlarından qorxmamaq, daha maraqlı, düşündürücü tapşırıqları müstəqil yerinə yetirmək arzusu tərbiyə etməlidir.

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

Psixologiya elmləri doktoru Ə.Ə.ƏLİZADƏ:
«AZƏRBAYCAN ETNOPSİKOLOGİYASINA GİRİŞ»

Görkəmsli alimin yenica çapdan çıxmış bu kitabı Azərbaycan etnopsixologiyası sahəsində atılmış ilk addımdır. Kitabda xalqımızın milli mentalitetinə xas olan bila-vasitə obrazlı ifadələr, alqışlar, qarğışlar, nağıllar, dastanlar və s. ilə şərtlənən psixoloji duyumlar əhatə olunmuşdur.

Etnopsixoloji məsələlərin sistemlə işlənmədiyi, şəxsiyyətin etnopsixologiyasının hələ açıqlanmadığı, milli xarakterin struktur keyfiyyətlərinin müəyyənləşdirilmədiyi, kommunikasiyanın, ekspressiv davranışın və mədəniyyətin araşdırılmadığı, milli tərbiyənin xüsusiyyətlərinin fundamental nəzəri-eksperimental qaydada təhlil olunmadığı indiki şəraitdə müəllif problemi fikri modelləşdirmə, kontent-təhlil üsulları ilə əldə edilmiş materiallar əsasında nəzərdən keçirmiştir.

Kitabın redaktoru prof. M.Ə. Həmzəyevdir.

Kitab «Renessans» elm istehsalat mərkəzinin mətbəəsində çap olunub.

ANA DİLİ İLƏ ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ ARASINDA VARISLİYİN GÖZLƏNİLMƏSİNƏ DAİR

*Emiliya Kərimova,
pedaqoji elmlər namizədi*

Respublikamızda təhsil islahatının hyata keçirilməsinə başladığımız dövrdən təlimin strukturu və məzmununun kökündən dəyişməsi, yeni metodik sistemin yaradılması tələbi irəli sürüldü.

Yeni metodik sistem dedikdə, yalnız metodların yeniləşdirilməsi, mövcud metodları təkmiləşdirmək deyil, fəndaxili, fənlərarası, siniflərarası əlaqələrin düşünülmüş sistem üzrə qurulması nəzərdə tutulur.

Orta ümumtəhsil sistemində baş verən nöqsanların başlıca səbəblərindən biri ibtidai mərhələ ilə yuxarı mərhələ arasında uyğunluğun, varisliyin gözlənməməsidir. İbtidai siniflərlə yuxarı siniflər arasında varislik fənlərin tədrisində, tərbiyəvi tə'sirlərdə kütəvəi tədbirlərin keçirilməsində, şagirdlərin təhsil prosesində daim lazımlı olacaq ümumpedaqoji bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələrində və s. sahələrdə gözlənməlidir. Bütün bunlar nəticə e'tibarılı şagirdləri yuxarı siniflərdə müvəffəqiyyətlə təhsil almağa, həyata hazırlayır.

İbtidai siniflərlə yuxarı siniflər arasında varisliyin gözlənməsi çox geniş problem olduğundan biz yalnız ana dili ilə ədəbiyyat və Azərbaycan dili arasında varisliyin gözlənməsi yolları üzərində dayanacaqı.

Bu nə üçün vacibdir. Uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, orta ümumtəhsil məktəblərində bir çox müəllimlər Azərbaycan və ədəbiyyat fənlərinin tədrisində sisirdən başlayırlar. Onlar V sinifə gələn şagirdlərin ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatdan nələri bildikləri ilə maraqlanırlar.

Təcrübə göstərir ki, ana dilinin tədrisində müvəffəqiyyət qazanmaq üçün həmin fənnin daxilindəki ayrı-ayrı mövzuları, bölmələri və ayrı-ayrı siniflərdə onun tədrisi arasında məntiqi ardıcılılığı-varisliyi gözləmək lazımdır. Varislik program və dörsliklərdə tədris materiallarının məzmunun səviyyəsini, necə yerləşdirilməsini, həmçinin şagirdlərin həmin məzmunu mənimsəmələri üçün fəaliyyət qaydalarının necə seçiləcəkini nəzərdə tutur.

Nasillər arasında varisliyin pozulması bugunkü gənclərimizi, demək olar ki, öz tariximizdən, qəhrəmanlıq keçmişimizdən, ədəbiyyat və mədəniyyətimizdən, islam dövrlərindən ayrı salmışdı. Bu gün müstəqillik və demokratiya uğrunda mübarizədə, bu istiqamətdə quruculuq işlərimizdə biz dönbər keçmişimizə tarixi ırsimizə nəzər salmalı oluruq. Bu istiqamət bu gün gənc nəslin tə'limi və tərbiyəsinin də əsasına qoyulmalıdır.

Müasir dövrə cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi, ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatının yenidən qurulması gənc nəslin tə'lim və tərbiyəsində yeni forma və metodların axtarılması zərurətini irəli sürür. İndi gənclərdə yeni təsəkkür, milli özünüdərk, keçmiş ırsı hörmətlə yanaşma, təşəbbüskarlıq, yüksək mədəni qarşılıqlı anlaşma və s. keyfiyyətlər tərbiyə olunmalıdır. Bunun üçün tərbiyə-tə'lim prosesinin heç bir həlqəsində boşluq yaradılmamalı şəxsiyyətin formallaşması üzrə işə tam bir sistem kimə yanaşılmalıdır. Bu baxımdan məktəblilərin təlimində bu günün dünənə istinad etməsi (varislik) və sabah üçün zəmin yaratması (perspektivlik) mühüm didaktik prinsip kimə

çəbul edilməlidir. Tədris edilən hər bir mövzu, görülən hər bir tədbir keçmişlə göləcək arasında e'tibarlı körpü rolunu oynamalıdır. Bu baxımdan bütövlükdə təlim prosesi, təhsil sisteminde varislik və perspektivlik bərqərar olmalıdır. Yalnız belə bir şəraitdə biz sistem yarada bilərik. Yalnız belə bir əsaliyyət əsasında cəmiyyətimiz üçün yararlı şəxsiyyət formalasdırmaq mümkündür.

Mövcud dərsliklər üzərində müşahidələr göstərir ki, ibtidai siniflər üçün oxu dərsliklərində bəzi mövzular, hətta mətnlər təkrar olunur: məsələn, III sinfin dərsliyindəki Şah İsmayıllı Xətai, Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Cavad xan, Zeynalabdin Tağıyev haqqındaki mətnlər IV sinfin dərsliklərində təkrarlanır. III sinfin «Oxu» dərsliyindəki Ziya Göyəlpin «Təbəssüm» hekayəsinin məzmunu IV sinfin dərsliyindəki (N. Abdullayev) Mustafa Ruhı Şirinin «Balçı dədə» hekayəsində təkrar olunur. Belə təkrarlar isə sonrakı sinifdə şagirdlərin marağını azaldır, təlimin keyfiyyətini aşağı salır.

Ən dözləməz hal isə yeni mətnin müxtəlif siniflərdə eynilə verilməsidir. «Dost dosta tən gərək» nağılı həm II, həm də III sinfin dərsliyində İ.Tapdığın «Dostluğun gücü» şe'ri. «Nəsrəddin Tusi və bostanç», «Şir və tülkü» nağılı həm III, həm də IV sinfin dərsliyində (N.Kazimovun) verilmişdir.

Eyni tapmaca, bayati, atalar sözləri 2003-cü ildə də müxtəlif siniflərin dərsliklərində təkrarlanmışdır: məsələn, N.Kazimovun IV sinif üçün «Oxu» dərsliyindəki aşağıdakı tapmacalar II sinfin dərsliyində verilib:

Yağış yağanda
Çimor yuyunar
Yazda geyinər,
Qişda soyunar. (IV sinif, səh. 7, II sinif, səh. 35)

Əl ilə tutmaq olmaz
Göz ilə görmək olmaz. (IV sinif, səh. 9, II sinif, səh. 54)

Əlində oraq.
Qolları daraq.
Üstü xırman,
Altı dəyirmən. (IV sinif, səh. 183, II sinif, səh. 49)

Burda yolum oldu tən,
Varmı bu yoldan öton?
Bu dünyada şirin şey,
Bir anadır, bir vətən! (IV sinif, səh. 18, II sinif, səh. 106).

Dərslikdəki atalar sözlərinin bir qismi II sinifdə verilib («Nə əkərsən, onu da biçərsən», «Odda yanmaz, suda batmaz», «Artıq tamah baş yaran», «Qılinc yarası şagalar, söz yarası sağalmaz», «Sənətin pisi yoxdur» və s.) bir qismi də III sinfin dərsliyində («Aslanın erkəyi dişisi olmaz», «Çox yemək az yeməkdən də qoyar», «Ağıl yaşda deyil, başdadır», «İgid ölü, adı qalar», «Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ tolar» və s.).

V sinif üçün «Ödəbiyyat» dərsliyində qəribə təkrarlar özünü göstərir. IV sinfin «Oxu» dərsliyindəki «Nəsrəddin Tusi və bostanç» hekayəsi, «Göyçək Fatmanın nağılı». III sinfin «Oxu» dərsliyindəki «Yeddi nar çubuğu» nağılı. «Əlifba dərsliyindəki «Gün çıx, gün çıx» şe'ri I sinfin dərsliyində eynilə verilib.

İbtidai sınıflar üçün «Əlisba» və «Oxu» dərsliklərindəki bir çox mətnlərin müəyyən hissələri V sınıfın dərsliyinə daxil edilmişdir: məsələn, «Əlisba» dərsliyindəki

Balama qurban dayçalar
Balam haçan əl çalar?
Balama qurban inəklər
Balam nə vaxt iməklər?

Oxşamaları V sınıfın dərsliyinin 7-ci və 12-ci səhifələrində verilib.

V sınıfın «Ədəbiyyat» dərsliyinin 20-24-cü səhifələrində atalar sözlərindən 14-ü II sınıfın, 12-si III sınıfın dərsliyində verilib.

Laylaların (səh. 8-11) üç bəndi eynilə III sınıfın dərsliyində gedib. Dərslikdəki «Qodu-qodu» (səh. 121) II sinifda, «Novruz haqqında nəğmə» (səh. 127) III sinifda oxunur.

Əziziyəm dilən gəz.
Bağda gülü dilən gəz.
Qürbətdə xan olunca,
Vətənində dilən gəz.

Bütün bunlar bəziləri tərafından varislik principinə əməl olunma kimi qəbul edilsə də, əslində şagirdlərə sistemli biliklər verilməsində əngəl törədir.

Eyni mətn və ya ideya həm I, həm III, həm də IV sinifdə verilirsa, deməli, şagirdlərin inkişaf səviyyələri, psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Bu isə dərsliklərin tərkibində məktəb təcrübəsindən, reallıqdan çıxış etmək zərurətini irəli sürür. Belə qarşıqliq həm də dərslik müəlliflərinin, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə ala bilmələrinə dəlalat edir.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, adətən, I sınıf müəllimlərinin bəziləri uşaqları tam hazırlıqsız «heç şey bilməyən» varlıq kimi qəbul edir, onların «gözlərini açmağa» çalışırlar. Belə müəllimlər unudurlar ki, I sinifə gələn uşaqlar təlim programı ilə tanış olmuş sual verməyi, suala cavab verməyi, şə'r söyləməyi, nəql etməyi bacaran, sərbəst düşünən uşaqlardır. Onlarm 4 il ərzində öyrəndiklərinə göz yumaraq bəzən Y sinifə keçən şagirdlər də çox zaman heç nəyi bilməyən kimi münasibət göstərilər. Belə bir addım, xüsusilə, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə biliklərin verilməsində özünü göstərir.

Mə'lumdur ki, ibtidai sınıflarda ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə sadə mə'lumat praktik yolla təqdim edilir. Bunsuz oxunun keyfiyyatını tə'min etmək mümkün deyil. M.A.Ribnikova yazar ki, biz ədəbiyyatın nəzəri cəhətlərini öyrətməklə şagirdlərin hissini, iradəsinə, şüuruna tə'sir edirik. Biz ədəbiyyat nəzəriyyəsi elementlərini öyrətməklə məktəblilərdə oxu mədəniyyətinə həvəs, yazılıçı əməyinə məhəbbət hissi oyadırıq.

Prof. Ş.A.Mikayılov ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair biliklərin verilməsində ədəbiyyat nəzəriyyəsi anlayışları üzrində şagirdlərin müşahidəsinin təşkilini mühüm bir priyom hesab edir. bu priyomu hələ ədəbiyyat nəzəriyyəsi terminlərini bilməyen, onların mahiyyətini dərk etməkdə çətinlik çəkən ibtidai sınıf şagirdləri üçün daha münasib hesab edirik.

Bəzi sual və tapşırıqlar uşaqları əsərin ideya məzmununu mənimsəməyə istiqamətləndirir. «Hekayədə əsas fikir nədir?» (səh. 21), «Nağıllarda başlıca fikir nədir?» (səh. 26) və s. «Şə'rə hansi əhvali-ruhiyyə verilib» (səh. 249) sual həmçinin həmin məqsədə xidmət edir. «Şə'r, tapmaca yoxsa yanıltmac sür'ətlə oxunur?» (səh. 88) suali bu üç ədəbi növü fərqləndirməyə xidmət edir. «Şə'r ifadəli oxumağa hazırlanın» (səh. 150, 171) isə ifadəliliyi tə'min edən sür'ət, məntiqi vurğu, fasılə, diksiya, melodiya və s. kimi halları nəzərə almağı tələb edir. bəzi suallar şagirdləri müqayisə aparmağa,

bənzərliyi və fərqi tapmağa yönəldir. «Hansi şe'r daha çox xoşunuza gəldi?» (səh. 243), buna bənzər hansı nağıl və hekayə oxuyubsunuz?» (səh. 27).

«Əlibə» dərsliyində verilmiş laylalar, oxşamalar, əzizləmələr, yanılmacılar, tapmacalar, atalar sözləri, oyun-nəğmələr, düzgülər, sayaçı sözlər uşaqları ovsunlayır. Uşaqlar nağılm nə olduğunu, onun hekayədə fərqi, şe'r in onların hər ikinsindən fərqləndiyni, tapmaca və yanılmacı, layla və düzgüləri öyrənir, ifadəli şəkildə oxumağa, nəql etməyə çalışırlar.

II sinifdə «Oxu» dərsliyinin sual və tapşırıqlarında ədəbiyyat nəzəriyyəsi elementləri verilir, lakin ədəbiyyat nəzəriyyəsi terminlərinin mənasi açılmır. Bu iş müəllimin öhdəsinə buraxılır. Müəllim hər dəfə onların mənasını sadə, başa düşülcək izahatla açmalı, şagirdləri yavaş-yavaş nəzəriyyəni mənimseməyə hazırlamalıdır.

II sinfin «Oxu» dərsliyində belə sual və tapşırıqlar verilib, «Bəndin axırlarındaki iki misranı ucadan oxuyun» (səh. 6), «Bu hissəni oxuyarkən səsinizin tonu necə dəyişir», «Bayatıları əzberlöyin» (səh. 77), «Əfsanədən hansı nəticə çıxır» və s. Bu sual və tapşırıqlar üzrə iş zamanı şagirdlərə bənd, misra, ton, bayati, əfsanə haqqında ilkin məlumatlar verilir.

Bədii əsərdəki obrazlı ifadələri müəyyənləşdirməyə xidmət edən suallar da var: «Şair nə üçün atanı polada bənzədir?» (səh. 73), «İlk baharın dodaqları təbəssümə qaçdı yenə» sözləri ilə şair nə demək istəyir?» (səh. 122),

III sinfin dərsliyində hikmətli sözlər, ifadələr, rəvayətlər, bədii ifadələr haqqında məlumat vermək lazımlıdır. Dərslikdə bədii ifadə vasitələrinə diqqət daha çox yönəldilir, məsələn, «Hekayə nə üçün Polad bilək» adlanır? (səh. 28), «Hekayə nə üçün «Qara qızıl» adlanır?» (səh. 34), «Qaldır bizi zirvələrə. Fikrimizdə günəş yansın» sözlərini necə başa düşürsünüz?» və s.

IV sinif «Oxu» (N.Kazimov) dərsliyində isə belə sual və tapşırıqlar var: «Şe'ri ifadəli oxuyun» (səh. 4, 21, 33, 108), «Şe'rdə uyğun gələn ifadələri göstərin» (səh. 23), «Şe'rdəki cini ifadəli sözlərin ahənginə diqqət yetirin» (səh. 236).

V sinfin «Ədəbiyyat» dərsliyində artıq sərf nəzəri məlumatlar verilir. Şagirdlər laylalar və nazlamalar, atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar, nəğmələr, sayaçı sözlər hekayə, lətifa, bayati, təmsil, nağıl, mif, əfsanə, oyun-tamaşa, alqış və qarğış, dastan, əsatir və s. haqqında əsaslı biliklər əldə edirlər. Fikrimizcə, ibtidai siniflərdə kifayət qədər zəngin təcrübənin yaranmadığı şəraitdə 27 ədəbi növ haqqında 96 səhifəlik nəzəri məlumatın verilməsi, çətin, həm də cansızıcıdır.

Təlimin hər bir mərhələsi müəyyən perspektiv istiqamətlə fəaliyyət göstərməlidir. Varislik bir tərəfdən tədris fənninin öyrənilməsinin müxtəlis mərhələlərində onun hissələri arasında, digər tərəfdən siniflər arasında zəruri əlaqələrin və münasibətlərin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Varislik həmcinin təlimin forması, metod və priyomlarına yenidən baxmayı tövbə edir. Belə ki, təlimin hər bir mərhələsində şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinə, yeni tədris materialının izahının forma, metod və priyomlarına, onun mənimseməsi üzrə sonrakı işlərə tələblərin düşünülmüş olması ilə xarakterizə edilir.

Varisliyin gözlənilməsi o zaman mümkün olur ki, tədris planına uyğun olaraq programlarda hər bir sinif müvafiq biliklərin həcmi müəyyən edilsin. Programlarda tədris fənninin quruluşu, onun məzmununu təşkil edən anlayışlar, qanunlar, faktlar müəyyən ardıcılıqla yerləssin, məzmunun tədricən açılması və elmin əsaslarının pillə-pilla öyrədilməsi tə'min edilsin. Yalnız belə sistem sonra gələn bilikləri əvvəlkilərlə six əlaqələndirməyə imkan verər.

Deyilənlərlərdən bələ nəticəyə gəlmək olmaz ki, varislik yalnız xətti prinsipə əsaslanır. Əksinə, o, həm də konsentrikliyə istinad edir.

Ibtidai sinflar üçün ana dili yuxarı sinflar üçün ədəbiyyat programları ilə tanışdırıb. Ibtidai sinflar üçün ana dili yuxarı sinflar üçün ədəbiyyat programları ilə tanışdırıb. Bu sahədə varisliyi və perspektivliyi tə'min etmək üçün program və dərsliklərin tərkibinə yeni yanaşma tərzi tələb olunur. Bunun üçün bir sıra məsələlərin həlli vacibdir: ibtidai sinflar üçün program və dərsliklərdə yuxarı sinflarla varisliyin tə'min olunması üçün hansı korrektə işi aparılmalı, nə kimi əlavələr edilməlidir? Ədəbiyyat programı və dərslikləri məktəblilərin aşağı sinflarla qazandıqları hansı bilik və bacarıqları nəzərə almahı və onlara necə əsaslanmalıdır? İbtidai sınıf və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlanmasında nə kimi təkmilləşmə işi getməlidir?

Ibtidai sinflarla yuxarı sinflar arasında varislik müəllimin peşə sisteminin prinsipi və şərtidir. Biz varislik və perspektivlik prinsipinə bütövlük, tamlıq, sistemlilik, fasiləsizlik anlayışlarının vəhdəti kimi baxırıq. Bu prinsipin məzmununu ana dilinin tədrisi prosesində mərhələlərarası optimal əlaqələrin müəyyənləndirilməsini nəzərdə tutur. Varislik və perspektivlik məktəblilərin ana dili və ədəbiyyatdan hazırlığının halqələri arasında əlaqələrin mərhələlərlə tə'min olunmasının əsası hesab edilir. Bu işə gələcəkdə ədəbi biliklərin müstəqil artırılması üçün zəmin yaradır.

Varislik prinsipinin həyata keçirilməsi tə'limin məzmunu, formaları, metodları, vasitələri şagirdlərin tə'limi, tərbiyəsi və inkişafı arasında qarlılıq əlaqənin yaranması möqsədini güdürlər. Bu işə tə'limin keyfiyyətinin maksimal yüksəlməsi üçün şərait yaradır.

Bütün bu məsələləri hərtərəfli tədqiq etmək ana dili və ədəbiyyatın tədrisi prosesindəki həmin boşluğu doldurmaq, müəllimlərə düzgün istiqamət verməklə tədrisin keyfiyyətinin yüksəlməsini tə'min edir.

MORFOLOGİYANIN SİNTAKTİK ZƏMİN'DƏ TƏDRİSİ

*Nabat Cəfərova,
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosenti*

Müasir dövrdə məktəbin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri biliklərin mənimşənilməsində həfizənin deyil, təfəkkürün gücünə istinad etmək və onun inkişafına təkan verən mühit yaratmadan ibarətdir. Tə'lim materialı və texnologiyaları elə seçilməlidir ki, idrak axtarılıq, qruplaşdırma, təsnifetmə, ümumiləşdirmə səbəb-nəticə əlaqələrini ümumiləşdirmə təfəkkürü əməliyyatları fəaliyyət göstərsin.

Ibtidai sinflarda şagirdlərə Azərbaycan dilinə dair biliklərin aşilanması onların təfəkkürünün inkişafında, gələcəkdə dili aid nəzəri biliklərə yiyələnməyə hazırlanmalarında mühüm rol oynayır. Ibtidai sinflarda dil tədrisinin digər sahələri ilə yanaşı, qrammatika tə'liminin qarşısında da ciddi vəzifələr durur. Qrammatika tə'liminin səmərəli təşkili onun tərkib hissələrinin qarlılıq şəkildə öyrədilməsindən çox asıldır.

Morfologiya və sintaksis qrammatikanın tərkib hissələri olmaqla dilin qrammatik strukturunu təşkil edir. Qrammatikanın bu sahələri arasındaki qarlılıq əlaqə müəyyən elmi əsaslara malik olduğundan həmin bölmələri bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə öyrətinək mümkün deyil. Morfoloji kateqoriyalardan bir çoxunun qrammatik xüsusiyyətləri onların sintaktik mövqeyinə görə müəyyənləşir, çünki dilin aparıcı funksiyası sintaksisin üzərinə düşür. Akademik V.V. Vinoqradov haqlı olaraq

sintaksisi qrammatikanın təşkiledici mərkəzi adlandırırırdı. Bu baxımdan *dərs*, *dəftər*, *qələm*, *elcə* də *dərsdən*, *dəftəri*, *qələmin* sözlerinin onların cümlədə başqa sözlərlə sintaktik əlaqəsinə əsaslanmadan hansı halda işlədiyini müəyyən etmək mümkün deyil. Yaxud, -*acaq*, -*əcək*, -*la*, -*la* kimi şəkilçiləri qəbul edən sözlərin morfoloji təbiətini cümlədəki sintaktik mövqeyinə görə müəyyənləşdirmədən dəqiqləşdirmək çətindir (məktub yazılıcaq-yazılacaq məktub, kitab oxunacaq-oxunacaq kitab və s.).

Morfologiyanın tədrisi prosesində sintaksisə hazırlıq işləri aparmaq, sintaktik materialları morfoloji biliklər əsasında izah etmək kiminsə istək və arzusundan asılı deyildir. Bu, qrammatikanın bərabərhüquqlu hissələri arasındaki təbii əlaqədən doğan ehtiyacdır. Bu səbəbdən də morfologiyanın sintaktik zəmində öyrədilməsi qrammatik anlayışların öyrədilməsində mühüm prinsiplərdən biri hesab olunur. Dil tə'limində bu prinsip bir sıra yollarla həyata keçirilir:

1) başlangıç kursda morfoloji anlayışların sintaktik konstruksiyalarda öyrədilməsi;

2) nitq hissələrinin həm morfoloji kateqoriya, həm də cümlə üzvü kimi öyrədilməsi;

3) morfoloji anlayışların sintaktik anlayışlarla əlaqəli öyrədilməsi.

Ana dili programının xətti – konsentrik pilləlilik prinsipi əsasında tərtibi morfologiyanın sintaktik zəmində öyrədilməsinin ilk iki yoluğun şagirdlər üçün daha məqbul olduğunu əsas verir. Sintaksisin tədrisinin morfologiya ilə əlaqələndirilməsi (xüsusilə sintaktik təhlildə) cümlənin qrammatik əsasının mənimsənilməsinə, onun komunikativ və mənənə mərkəzini ayırmak bacarığının formalasdırılmasına yönəldilməlidir. Bu prosesdə şagirdlər məmənə qədər problemlə qarşılaşdırılmalıdır, onlar həmin problemləri elmi faktların təhlili və ümumiləşdirilməsi gücü ilə aradan qaldırmağı istiqamətləndirilməlidirlər (V.P.Ozerskaya). Dilin praktik istiqamətdə öyrənilməsinə üstünlük vermək morfologiyanın sintaktik əslərlə öyrənilməsi prinsipinin ön plana çıkmamasını tələb edir.

Morfologiyanın tədrisi prosesində sintaksis haqqında verilən məlumatın məzmunu və həcmi barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bir sıra məqalələrdə morfologiyanın tədrisi prosesində sintaksis və durğu işarələri ilə əlaqədar ibtidai siniflərdə keçilənlərin tökrərinə diqqət yetirilməsi məsləhət görülür. Digər əsərlərdə isə həmin məlumat yalnız ibtidai sinifdə keçilənlərin tökrəri ilə məhdudlaşdırılmış, həm də şagirdlərə sintaktik konstruksiyalara və durğu işarələrinə aid yeni biliklərin verilməsi və bunun təcrübə istiqamətdə öyrədilməsi zəruri hesab edilir.

Dilin öyrədilməsində sintaksisə ona görə əsaslanmaq lazımdır ki, sintaktik vahid olan cümlə ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, təsəkkürün inkişafında və formalasmasında mühüm rol oynayır. Morfologiyanın ünsiyyət və təsəkkürün formalasmasına tə'siri yalnız sintaktik zəmində mümkündür. Odur ki, morfoloji kateqoriyaların öyrədilməsi birbaşa onların nitqdəki rolu ilə əlaqələndirilməlidir. Morfologiyanın sintaktik zəmində öyrədilməsi əsas nitq hissələri ilə yanaşı, köməkçi nitq hissələrinin öyrədilməsinin də zəruriyini ön plana çəkir. Sintaksisin tədqiqat obyekti olan cümlələr təkcə əsas nitq hissələri ilə yaranır, cümlənin tərkibində köməkçi nitq hissələrinin də mühüm rolü vardır. Cümlələrin qurulmasında, hər hansı fikrə müəyyən cavabların əlavə edilməsində, söylənilən fikrə münasibətdə köməkçi nitq hissələrinin iştirakı da labüddür.

Cümlənin yaranmasında leksika tikinti materialı, morfologiya bitişdirici rolunu oynayır. Cümlədə bitişdirici kimi köməkçi nitq hissələrinin rolü daha çox olduğundan

ibtidai sınıflarda köməkçi nitq hissələri haqqında müəyyən məlumatların program və dərsliklərə daxil edilməsi vacib məsələ kimi öz həllini gözləyir.

Ibtidai sınıflarda qrammatik təhlildə istifadənin əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirək, bu zaman sintaktik təhlil üçün köməkçi nitq hissələrinin də öyrədilməsinin nə dərəcədə zəruri olduğunu görmək olar. Doğrudur, dilimizə yalnız əsas nitq hissələrdən ibarət cümlələr (Qız oxuyur. Təyyarə uçur. Oğlan qaçır. Körpə gülür və s.) çoxluq təşkil edir. Burada da diqqət əsas nitq hissələrindən olan isim və fe'lin məsəlojü əlamətlərinin sintaktik funksiyaları ilə birgə öyrədilməsinə yönəldilməlidir. Cümənin predikativi xəbər, əsasən, fe'lla, obyekti mübtədə isə, əsasən, isimlə ifadə olunur.

Dilin ən zəngin nitq hissələri olan isim və fe'lin öyrədilməsi ilə onların sintaktik rolunun nəzərə çatdırılması verilən məlumatların şüurlu mənimşənilməsinə şərait yaradır.

Məsəlojiyanın tədrisi zamanı nitq hissələrinin sintaktik vəzifələrinin öyrədilməsi sintaksisin tədrisi zamanı sintaktik vahidlərin ifadə olunduğu nitq hissələrindən danışmaq təlim prosesində dilin bütöv bir tam kimi davranışmasını təmin edir. Məsəlojiyadan biliklərin sintaktik zəminda verilməsi qaydaların məntiqi strukturunu daha da yiğincəldir. Veriləcək bütün qrammatik qaydalar şagirdin məsəlojiyadan öyrəndiyi nəzəri materialdan daha asanlıqla istifadə etməsinə şərait yaradır. Məsəloji materialın sintaktik zəminda verilməsi yolu ilə aparılan iş məsəloji materialı daha yaxşı əyanılışdırırmaya, məntiqi mühakimə yürütməyə olduqca böyük təkan verir. Məsəlojiyadan materialların sintaktik zəminda öyrədilməsi həmçinin orfoqrafik-oroepik vərdişlərin formallaşmasına səbəb olur.

Məsəloji dəyişikliyi sintaktik zəmində araşdırmaq təlim prosesinin səmərəsini daha da artırmış olur. Belə ki, məsəlojiyani ayrıca öyrədərkən şagird tərifləri, şəkilçiləri əzbərləməyə başlayır və bəzən şəkilçilərin nə kimi vəzifəyə malik olduğunu, cümlə qürmaqdə rolunu müəyyənləşdirə bilmir. O, isimin altı hali olduğunu, halların suallarını, halları düzəldən şəkilçiləri əzbərləyir, lakin bu hallarda olan isim və digər isimləşmiş (substantivləşmiş) nitq hissələrindən nitqda düzgün və yerində istifadə etmək vərdişinə yiyələnə bilmir.

Məsəlojiyanın sintaktik zəminda öyrədilməsi, qrammatik biliklərin mənimşənilməsi keyfiyyətini yüksəltmək üçün məsəloji-sintaktik çalışmalardan istifadə olunur: məsələn, (Kitab) bilik mənbəyədir. (Kitab) üzü təzədir. Biz bildiklərimizə görə (kitab) borcluyuq. (Kitab) sevmək və qayğısına qalmaq lazımdır. (Kitab) çox maraqlı və nəsihətəmiz məsələlər özəksini təpib. (Kitab) xalqımızın qəhrəman keçmişinə dair məlumatlar öyrəndim və s. Şagird *kitab* sözündə şəkilçi artırmaqla sözün formasının dəyişməsinin və cümlələrdə əlaqənin necə yaranmasının şahidi olur.

Sözlər cümlə daxilində dilin daxili qaydalarına uyğun birləşdikdə fikir düzgün anlaşılır. Belə ki, dilin daxili qaydalarına uyğun olaraq cümlə tərtib etdikdə, bu cümlədəki, sözlər müəyyən məsəloji dəyişikliyə uğrayır və həmin sözlər cümlədə öz konkret mə'nalarını təpib.

Bəzi metodistlər belə guman edirlər ki, məsəlojiya və sintaksisin əlaqələndirilməsi təlimi ağırlaşdırıra bilər. Dil tədrisi ilə əlaqədar aparılan bir sıra psixoloji tədqiqatlar bu fikri təkzib edir. Əksinə, məsəlojiyanın tədrisi ilə əlaqədar sintaksisə aid məlumatın verilməsi zəruri hesab edilir. Məsəlojiyanın tədrisi prosesində sintaksisə aid məlumatlar verilərkən bir sıra şərtlərə əməl olunmalıdır. Hər şeydən əvvəl, veriləcək məlumatın həcmi və məzmunu dəqiq müəyyənləşdirilməli, konkret sintaktik materialın məsəlojiyadan məhz hansı müvafiq mövzu ilə əlaqəli öyrədilməsi müəyyənləşdirilməlidir.

Dildə olan sözlər həm lügəvi, həm də qrammatik xüsusiyyətlərinə görə müxtəlifdir. Sözlər əşya, hərəkət, əlamət, kəmiyyət, hərəkətə məxsus əlamət və s. bildirməklə müxtəlif qruplarda birləşir ki, bunlar da nitq hissələri adlanır. Hər bir nitq hissəsi özünəməxsus morfoloji əlamətə malikdir: isim-hal, tək, cəm, xüsusi, ümumi, mənsubiyyət; say-kəmiyyət; sıfət-dərəcə; fe'l-növ, zaman, şəxs, forma, təsdiq, inkar, tə'sirli, tə'sirsiz və s. Hər bir nitq hissəsinə aid olan sözlər isə qrammatik mə'nə ifadə etməklə bərabər, müəyyən suala da cavab verir: isim *kim?* *nə?* *hara?* suallarından birinə; sıfət *neçə?* *nə cür?* hansı? suallarına; say *neçə?* *nə qədər?* neçənci? suallarına; fe'l *nə etdi?* *nə edir?* *nə edəcək?* *nə oldu?* *nə olur?* *nə olacaq?* zərf həm ismin (*hara?*), həm sıfətin (*neçə?* *nə cür?*), həm də sayın (*nə qədər?*) suallarına cavab olur. Buna görə də zərfi əsas nitq hissəsi kimi, o biri nitq hissələrindən fərqləndirmək çətin olur. Zərsin digər nitq hissələrindən fərqli, özünəməxsus morfoloji əlaməti yoxdur. Doğrudur, dilimizdə zərfdüzəldən şəkilçi azdır (-ca, -cə, -dan, -an, -ən), lakin əksər zərlər heç bir morfoloji əlamətə malik deyil. Zərlər yalnız cümlə daxilində sintaktik funksiyasına görə müəyyənləşdirmək mümkündür: «Gözəl qız bizə yaxınlaşdı. O, bu paltar da gözəl görünürdü». Yaxud, «beş kitab», «beş almaq» kimi cümlə və söz birləşmələri üzrə isə morfologiyanın sintaktik zəminda öyrədilməsinin bariz nümunəsidir.

Zərsin tədrisi sıfət bəhsini ilə əlaqələndirilərsə, zərf öyrədilərkən sıfətə aid morfoloji əlamətlər yada salmarsa, təkrarlanarsa, mövzu şagirdlər tərəfindən asanlıqla mənimşəniləcəkdir. Sadəcə olaraq sıfətin əşyaya zərsin isə hərəkətə aid əlamət bildirməsi haqqında anlayışların şagirdlərə hansı səviyyədə çatdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır ki, bu da yalnız sintaktik zəminda mümkündür.

II-IV sinif şagirdlərinin söz birləşmələri və cümlə ilə praktik yolla təmishlığı bir tərəflən morfoloji kateqoriyalar haqqında düzgün təsəvvür yaratmaq, digər tərəfdən şagirdlərin nitqini hazır «söz blokları ilə» zənginləşdirmək baxımından zəruridir. Bu işin məqsədənməvafiq şəkildə aparılması və genişləndirilməsi morfologiyanın şagirdlərə sintaktik zəminda öyrədilməsinə xidmət edir.

İbtidai siniflərdə aparılan təcrübələr göstərir ki, morfologiyanın sintaktik zəminda öyrədilməsi qrammatikanın hər iki bölməsinin daha səmərəli tədrisi üçün geniş imkanlar açır. Hər bir müəllim bu imkanlardan istifadə etməyi bacarmalıdır.

TƏ'LİM DƏ OYUNA GENİŞ YER VERƏK

*Rəhila Əliyeva,
Təhsil Problemlər İnstitutunun elmi işçisi*

Təhsil İslahati sahəsində dövlət programının həyata keçirilməsinə I sinifdən başlanır. Respublikamızda hər il 150 mindən artıq altyaşılı I sinif qədəm qoyur. Unutmaq olmaz ki, məktəbdə sistematik təlimə cəlb edilən altyaşlılar dünənki bağça yaşı uşaqlardır. Onları məktəbəqədər yaşı dövrü üçün səciyyəvi olan oyun fəaliyyətindən ayırmak, daha ciddi və gərgin fəaliyyətə qoşmaq müəllim üçün nə qədər ziyyətli, uşaq üçün nə qədər «cansıxıcı» və «əzəblidir». Uşaqların dərsə maraqlarının yüksək səviyyədə olmaması, digər tərəfdən altyaşlıların müxtəlif xarakterə malik olduğunu, həm də program materiallarının yalnız sinifdə öyrədilməsi, ev tapşırıqlarının verilməməsini nüzərə alsaq, müəllimin dərs ilinin əvvəlindən nə kimi çətinliklərlə qarşılaşacağı mə'lumdur.

Hər şeydən əvvəl, altıyaşlıları başqlarından fərqləndirən xüsusi cəhət onları daim hərəkətdə, fəaliyyətdə olmağa can atmalarıdır. Onları birdən-birə «susdurmaq», daimi fəaliyyətlərini «dayandırmaq», könülsüz «macburi işə qoşmaq» həm şagirdlərə, həm də müəllimə çox baha başa gəlir. Uşaqlarda təlimə maraq get-gedə azalır. Halbuki təlimə maraq «söndürülməməli», əksinə daha da «alovlandırılmalıdır». Etmək lazımdır ki, şagird hər gün məktəbə getmək vaxtının çatmasını səbirsizliklə gözləsin, dərsdə keçirdiyi vaxt onun üçün sevinc mənbəyi olsun, kiçikyاشlı məktəblə evlərinə «özündən razi halda», qürur və fərəh hissi ilə, yüksək əhval-ruhiyyədə və gumrah vəziyyətdə qayıtsın. Bu xoşbəxt dəqiqlikləri yenidən yaşamaq üçün onda daxili bir tələbat yaransın.

Altıyaşlıların uşaq aləminə daxil olmaq, onların şən gülüşlərini eşitmək, on başlıcası onları düzgün başa düşmək müəllim üçün böyük xösbəxtlikdir. Qəmər Tağıyeva, (Bakı şəhəri, Nərimanov rayonundakı 291 nömrəli məktəb-lisey), Aliya Əliyeva (Nəsimi rayonundakı 292 nömrəli orta məktəb), Aybəniz İbrahimova (S.Pişəvəri adına Respublika Humanitar Fənlər Gimnaziyası), Ofelya Məmmədova (Yasamal rayonundakı 286 nömrəli orta məktəb), Elmira Məmmədova (İsmayılli rayonundakı 3 nömrəli orta məktəb) və b. belə müəllimlərdəndirlər. Təəssüf ki, yeni tədris fəaliyyətinə keçid asanlıqla başa gəlmir. Hərəkətsiz oturmağa vadar edilmiş şagird işə müəllimin quru, uzun-uzadı izahatını dinləyə bilmir. Altıyaşlı eynitipli çalışmalara üzərində çox işləməyi sevmir, tez yorulur. O, yeni şəraita tezliklə uyğunlaşa bilmir. Ona görə də yeni fəaliyyət növünə keçid mərhələsində müxtəlisf çətinliklər özünü bürüza verir. Müşahidələr göstərir ki, altıyaşlılar idrak proseslərinin təlim fəaliyyəti üçün zəruri inkişaf səviyyəsinə çatsalar da, öz tələbatlarını hələ də on çox oyunda ödəməyə meylli olurlar. Ona görə də birdən-birə həmin fəaliyyəti dayandırıb, tam iradı fəaliyyət tələb edən təlim tapşırıqlarını yerinə yetirməyə keçilməsi, adətən, səmərəli nəticə vermir. Deməli, altıyaşlılara bilik vermək, müəyyən bacarıqlar aşılamaq o qədər də asan deyil. Onlarla çoxlarının adət etdikləri formada dərs aparmaq özünü döğurultmur.

Müxtəlisf forma və vasitələrdən istifadə etməklə, təlimə marağın inkişaf etdirilməsi sinif müəllimləri qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlmək üçün məktəbəqədər dövrədə aparıcı fəaliyyət növü olan oyundan didaktik məqsədlər üçün istifadə etmək zərurəti qarşıya çıxır. Altıyaşlıların psixi inkişafında başlıca yol, görkəmli psixoloqların qeyd etdikləri kimi oyundan tədris fəaliyyətinədir. Bunsuz altıyaşlıların təlim fəaliyyətinin ilkin mərhələsinə şüurlu cəlb edilmələrinə nail olmaq mümkün deyil. Müşahidələr göstərir ki, oyun şəklində təqdim edilən materialı şagirdlər daha tez mənimşəyir və yadda yaxşı saxlayırlar. Oyundan yalnız oyun xatırına deyil, təlimə maraq oyatmaq üçün istifadə edilməlidir. Hər bir oyunun arxasında tədris məsələsinin durdugu unudulmamalıdır. Deməli, uşaqları qeyri-səal müşahidəciliyikdən fəal lükri prosesə cəlb etmək üçün çalışmalara əyləncə elementləri daxil etmək, müxtəlisf didaktik oyunlara geniş yer vermək lazımdır. Didaktik oyunlar, ümumiyyətlə, böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə oyunların başlıca xüsusiyyəti onlarda oyun elementləri ilə yanaşı idrakı elementlərin də olmasına. «Bu hələ oyundur; lakin əslində əyləncəli uşaq oyunu «maskası» altında təlimdir» (L.Smaqina). Nəyisi öyrənmək, bilmək, dörk etmək baxımından didaktik oyunlar altıyaşlıların tədris fəaliyyətində xüsusi yer tutur. Onlar uşaqların zehni fəaliq tərbiyəsində on qiymətli tərbiyə vasitələrindən biridir. Oyunların rolü təkcə materialın mənimsənilməsinə canlı maraq oyatmaqla bitmir, həm də uşaqların yorğunluğunu

aradan qaldırır. Oyunlar uşaqların emosional aləminə güclü tə'sir göstərir, onlarda gümrahlıq, şən əhval-ruhiyyə yaradır.

I siniflər üçün hazırlanmış yeni programlarda oyunlara geniş yer verilməsinə diqqət yetirilmişdir. Programda deyilir: «Hər bir dərsdə yorğunluğun aradan qaldırılması üçün əyləncəli riyazi oyunların keçirilməsi məqsədəyəyindur. Xüsusilə, I-II siniflərdə yarış xarakterli müxtəlisf riyazi oyunlara geniş yer verilməlidir. (I sinif programları, Bakı, «Çəşioğlu», 1999, səh. 19.) Yarış xarakterli oyunlar zamanı hər bir uşaq əvvəlcə özünün, sonra isə mənsub olduğu qrupun və ya dəstənin qalib gəlməsini arzulayır. Qazanılan qələbədə hərə öz payının olduğunu gördükdə böyük fərəh hissi keçirir. Bu prosesdə özünənəzarət vərdişləri möhkəmlənir, könüllü davranış qaydaları mənimşənilir. Müəllim və şagirdlər, həm də şagirdlərin öz aralarında qarşılıqlı anlaşma yaranır. Bir-birinə hörmət və inam hissi qüvvətlənir. «Bo'zi uşaqlarda olan utancaqlıq və donuqluq tədricən aradan qaldırılır. Kollektivçilik, düzlük, həssaslıq, dəqiqlik, zireklilik və s. kimi müsbət keyfiyyətlərin inkişafına şərait yaranır. Didaktik oyunlar şagirdləri fəallaşdırmaqla bərabər, get-gedə aqlin itiləşməsinə, çevikləşməsinə təkan verir. Altriyaşlılar yaxşı təşkil olunmuş didaktik oyunda iştirak etməkdən böyük zövq alırlar. Bir sözlə, bələ oyunlar zamanı uşağın orqanizmində baş verən bütün psixi proseslərin ahəngdar inkişafı tə'min olunur. Görkəmli psixoloq D.B. Elkoninin yazdığını kimi «Xüsusi eksperimental tədqiqat göstərir ki, oyun ən sadədən tutmuş ən mürəkkəbə qədər bütün əsas psixi proseslərin formallaşmasına tə'sir göstərir». («Detskaya psixologiya», M., 1960, səh. 171.)

Uşaqlar, adətən, süjetli-rollu oyunları daha çox sevirlər. «Kim çox baliq tutar?», «Buketi kim tez düzəldər?», «Cırdan hansı yolla getdi?», «Məktub paylayan qız», «Meşəyə səyahət», «Mağazada», «Bufetdə», «Bostanda», «Balača bağban» və s. kimi oyunlar uşaqlar tərəfindən maraqla qarşılanır. Didaktik oyunlar uşaqların təlimi üçün yaşlılar tərəfindən xüsusi hazırlanmış oyunlardır. Hər bir sinif müəllimi hazır oyun nümunələrindən istifadə edə bilərlər. Müəlliimlərin əzləri də məqsədəməvəfiq oyun nümunələri tərtib etməyə sa'y göstərməlidirlər. Oynlardan həm yeni materialın mənimşədilməsi, həm də onun möhkəmləndirilməsi prosesində istifadə etmək mümkündür. oyun nümunələri tərtib edərkən uşaqlara yaxşı tanış olan nağıllardan, televiziya uşaq verilişlərindən, onların özlerinin çox sevdikləri əyləncələrdən (Cırdan, Qızılızpapaq, Düyməcik, Tiq-tıq xanım, Buratino, Ovçu Pirim və s.) istifadə etmək məsləhət görülür.

Təhsil islahatının həyata keçirildiyi bir vaxtda qarşidakı dərs ilinə hazırlıq bir çox məsələləri əhatə edir ki, bunların içərisində yeni program və dərslikləri təhlil etmək, onlarla işin xüsusiyyətlərinə bələd olmaq ən başlıca məsələlərdəndir. Tanışlıq prosesində hər bir sinif müəllimi programın müxtəlisf bölmələri üzrə hansı oyunlardan istifadə edəcəyini qabaqcadan müəyyənləşdirməli, dərsliklərdəki oyun xarakterli materialların tədris prosesinə daxil edilməsi metodikası haqqında düşünməlidir.

Metodbirleşmə rəhbərləri məktəblərdə «Didaktik oyun nümunələri» toplusunun hazırlanmasına sa'y göstərməli, onun sistemlə tərtibi qayğısına qalmalıdır. Ayri-ayrı müəllimlərin əldə etdikləri, həmçinin əzlərinin hazırladıqları oyun nümunələrini metodbirleşmə üzvlərinin müzakirəsinə vermək faydalı olar. Təəssüf ki, məktəblərdə didaktik oyunların imkanlarından tam istifadə olunmur. Müşahidələr göstərir ki, müəllimlərin bir qismi ondan yalnız I sinifdə dərs ilinin əvvəllərində istifadə edirlər. Bu iş sonralar unuduhur. Halbuki didaktik oyunların bütün siniflərdə dərs ili boyu müxtəlisf fənlərin prosesində istifadə etmək olar. Əlbəttə, I-II siniflərdə didaktik oyunlara ayrılan vaxt III-IV siniflərə nisbətən üstünlük təşkil edir. Bəzən I-II siniflərdə

tətbiq edilən oyunları bir qədər mürəkkəbləşdirməklə sonrakı siniflərdə də istifadə etmək yaxşı nəticə verir.

Hədsiz sadə oyunlar şagirdlərin təlimə marağını azalda bilər. Ona görə də müəllim hər hansı oyuna yaradıcı yanaşmaqla müxtəlif mövzuların (hətta müxtəlif fənlərin) tədrisi prosesində ondan istifadə edə bilər.

Didaktik oyunlar keçirilərkən aşağıdakılardı nəzərə almaq lazımdır:

1. Oyunun məzmunu öyrədiləcək və ya möhkəmləndiriləcək materiala uyğun olmalıdır.

2. Oyun öyrədici xarakter daşımmalıdır.

3. Oyun zamanı şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsi, fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

4. Oyunların təşkilində əyanılılıq geniş yer verilməlidir.

5. Tədris prosesində oyunun yeri və müddəti düzgün müəyyənləşdirilməlidir.

6. Məzmunun çətinləşdirilməsində tədricilik gözlənməlidir.

7. Oyunda yüksək intizam və qayda gözlənməlidir.

8. Oyunların keçirilməsində sistem gözlənilməli, hazırlanmış oyun nümunələri programın bütün bölmələrini əhatə etməlidir.

9. Oyunlar şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinə təkan verməlidir.

10. Şagirdlərin oyun yaratmalarına imkan verilməlidir.

11. Hər bir oyunun nəticələri təhlil olunmalıdır və s.

Bacarıqla istifadə edilmiş və düzgün təşkil olunmuş hər bir oyun pedaqoji prosesin səmərəsini artıran tə'sirli vasitəyə çevrilə bilər.

MÖVZU ÜZRƏ RƏSM DƏRSLƏRİNDE NATURADAN RƏSMİN ROLU

*Yegane Cəlilova,
Sumqayıt özəl orta ixtisas kollecinin müəllimi*

Ibtidai siniflərdə şagirdlərin hərtərəfli inkişafında və bir şəxsiyyət kimi formalasdırılmasında təsviri sənət fənni mühüm yer tutur. Təsviri sənət məşğələlərində dekorativ rəsmi inkişafında mühüm rol oynayan naturadan rəsmə xüsusi əhəmiyyət verilir. Naturadan rəsm mövzu üzrə rəsmi inkişafında isə onun xüsusi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq programda bu bölmənin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir.

Rəssam hayatı, əsasən, görmə qavrayışı, müşahidə və təsvir vasitəsilə dərk edir. Naturadan rəsm isə təsviri sənətin elə növüdür ki, portretləri, əşyaları və varlığın hadisələrini birbaşa seyr zamanı təsvir etməyə imkan verir. Belə rəsm aşya və hadisələrin konstruktiv xüsusiyyətlərini və digər cəhətlərini dərindən öyrənməyə imkan verir ki, bu da yaddaşa görə rəsm üçün zəmin yaradır. Yaddaşa görə yaxşı şəkil çəkmək üçün bu sahədə çoxlu məşq etmək və bu məşqi müşahidə və naturadan rəsmi reallaşdırmaq lazımdır.

Mövzu üzrə rəsmi naturadan rəsmi əlaqəsi ondadır ki, naturadan rəsm zamanı uşaqları nöyi görür, öyrənir və təsvir edir, onun yaddaşında iz buraxaraq süjetli rəsm üçün əvəzsiz ehtiyat mənbəyinə, materiala çevrilir. Ətraf aləmi müşahidə və naturadan rəsmi əlaqələrə uşaqlar özlərinin əşyalar, insanlar haqqında təsəvvürlərini zənginləşdirir və dərinləşdirirlər.

Naturadan rəsm edərkən həyatın, gerçəkliyin öyrənilməsinin vacib cəhəti odur ki, bu zaman ətraf mühitin, əşyaların rəng və işıq-kölgə xüsusiyyətləri dərk olunur. Şagirdlər rəng spektor, ağ işığın göy qurşağının rənglərinə parçalanması, isti və soyuq rənglər və s. haqqında biliklərdən istifadə edirlər. Naturadan işıq-kölgə effektlerinin öyrədilməsi, təsvirin ifadəliliyinin əsaslarını qoymaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Süjetli kompozisiyaların savadlı şəkildə yerinə yetirilməsi üçün naturadan rəsm zamanı xətti perspektiv məsələlərin öyrənilməsi az əhəmiyyət daşımir. Fiqur və cisimlərin konstruksiya və hissələrinin nisbətlərinin təhlili – bu biliklərin elə sahəsidir ki, obyektlərin düzgün təsvirini təmin edir. Təsviri sənət üzrə hər hansı biliklər bölməsi (kompozisiya, konstruksiyalar, nisbətlər, xətti perspektiv, işıq-kölgə, rəng) özünün konkret məzmununa malikdir. Onları məktəblilər qarşısında açmaq, bütün bu bilikləri mövzu üzrə rəsmidə tətbiq etməyi öyrətmək lazımdır.

Naturadan rəsm hər hansı incəsənət növü üzrə tədris-tərbiyəvi işdən başlanır. Naturadan rəsmidə, kompozisiya məsələləri süjetli rəsmidə müqayisədə daha dardır. Onlar təsvirin müstəvidə, müəyyən ölçüdə və formatda uğurla, ifadəli yerləşdirilməsindən ibarətdir. Təsvirin formatda yerləşdirilməsi məsələsinə onun ton həlli də aiddir, çünki ton münasibətlərin xarakterinə, təsvirin hissələrinin tarazlığına, kompozisiyanın ifadəliliyinə təsir göstərir.

Süjetli rəsmlərinin yaradılması prosesi kompozisiya prosesidir. Kompozisiya prosesi, ilk kompozisiya eskizinin çəkilməsinə qədər rəssamin müşahidələrində, həyat təəssüratlarının yığımında başlanır. Buna görə mövzu üzrə rəsmidə kompozisiya prosesi daha uzunmüddətli, çoxcəhətli, dərin olur. İlkin kompozisiya eskizinin yaranmasına qədər həm rəssam nöqtəyi-nəzərindən müşahidə prosesi gedir, həm də naturadan cizgилər, eskizlər yerinə yetirilir. Naturadan eskiz və cizgилər ilk kompozisiyanın eskizlərinin yaranmasına qədər yerinə yetirilə və müstəqil tematik kompozisiya ilə əlaqəsi olmadan sərbəst xarakter daşıya bilər, lakin onlar dolayısı yolla rəssamin yaddaş və təxəyyülünü zənginləşdirir. Bü cür eskizlər faydalı, yaxşı kompozisiya məşqləri olub, nəinki bədii müşahidəni, həm də kompozision təfəkkürü inkişaf etdirə bilər.

Kompozisiya eskizləri üzərində iş, demək olar ki, sərf yaradıcı prosesidir. Kompozisiya eskizlərini işləyərkən məhz kompozisiyaya aid bir çox məsələlər həll olunur. Bu məsələlərə bütün təsvir olunan müstəvidə yerləşdirmək, təsvirin miqyasını, formatını müəyyən etmək aiddir. Kompozisiya eskizlərində perspektiv yerləşmənin xarakteri, ton və rəng həlli müəyyən olunur. Bütün bu məsələlər, adətən, naturadan rəsm zamanı da həll edilir. Bu məqamda yənə də natura və mövzu üzrə rəsmi qarşılıqlı əlaqəsi təzahür edir. Naturadan rəsmidəki perspektiv dəyişikliklərin, tonal və rəng münasibətlərinin verilməsi təcrübəsindən mövzu üzrə rəsmidə də istifadə edilir.

Təzadiarın izahi zamanı müəllim real gerçəkliyə müraciət edərək şagirdlərə belə bir tapşırıq vera bilər: «Küçə ilə gedən adamları müşahidə etmək» (Görək olar ki, onların boyu və köklüyü müxtələfidir). Bu, forma və ölçülər təzadıdır. Burada həmçinin tonal təzadalar da (adamların açıq və tünd geyimləri) iştirak edir. Şagirdlərin natürmortu rəsm etdikləri və ya rəngkarlıqda işlədikləri vaxt ölçülərin, formaların tonal və rəng təzadlarına rast gəlmək olar. Müəllim şagirdlərin diqqətini naturadan rəsm zamanı buna yönəltməli, ifadəli rəsmlər çəkməyi öyrətməlidir.

Müəllimin uşaqların diqqətini kompozisiyanın bütöv qavranılmasına yönəltməsi çox vacibdir. Kompozisiya bütövlüyündən məhrum edilmiş rəsm cəlbedici, lakin anlaşılmaz, parçalanmış olar. Eyni formalar, ölçülər, rənglər ya birləşib vahid ləkələr əmələ gətirməli, ya da koskin ayrılmalı, fərdiləşməlidir. Nəyin əsas, nəyin isə ikinci

dərəcəli olması kompozisiyadan aydın görünməlidir. Natürmort çəkiləkən kompozisiyanın mərkəzi müəyyən edilməli və əsas əşya ya tonla (ışıqla), ya da rənglə qabardılmahdır. Natürmortun ikincidərəcəli hissələri isə özünün qavarılma aydınlığına görə əsasa tabe olmalıdır.

Mövzu üzrə rəsm naturadan rəsm ilə qarşılıqlı əlaqəsinin bir vacib məsəlesi təsvirin savadlı qurulmasıdır. Kompozisiyanın xətti rəsmini yaradarkən, şagirdlər çox vaxt ayrı-ayrı əşyaların, xüsusiylə, insan figurunun təsvirində böyük çətinliklərlə qarşılaşırlar. Çox vaxt yaşı kompozisiyaya malik və maraqlı rəng həlli olan, lakin insan figurları zəif çəkilmiş süjetli rəsmləri müşahidə etmək olar. Nəticədə rəsmiň yaxşı keyfiyyətləri pis çəkilmiş figur və əşyaların sonunda itmiş olur. İnsan figurunu, heyvanları, quşları pis çəkəndə fəal hərəkətin ifadəsinə nail olmaq çətinləşir. Yaddaşa, təxəyyülə, təsəvvürə görə yaxşı rəsmetmə bacarığı bir neçə komponentdən ibarətdir.

Süjetli rəsmlərdən şagirdlər insan figurlarını daha inamlı təsvir edirlər və kompozisiya daha dinamik, həyati olur. Kompozisiyanın həyatilik dərəcəsi insan figurunu rəsmetmə bacarığından asılı olur.

Müxtəlif əşyaları çəkmək bacarığının əsasları naturadan rəsm dərslərində qoyulur. Naturadan rəsm bacarığı həm rəsmiň xətti qurulması, formanın perspektiv dəyişiklikləri, əşyaların konstruksiyalarının aydınlaşdırılması, həm də həcmiň işıq-kölə vasitələrilə verilməsidir.

Naturadan rəsm üzrə məşğələrdə şagirdlərin çəkdikləri əşyalar dərindən öyrənilir. Bu zaman əsas diqqət baxış səviyyəsinə yetirilir. Əşyalar üsuq xətti, ondan yuxarı və aşağı səviyyələrdə yerləşmiş halda təsvir olunur. Bu, şagirdlərin ayrı-ayrı əşyaları və onların qrupunu rəsmedərkən xətti perspektiv əsas qanuna uyğunluqlarını mənim-səmələrinə imkan verir. Təsviri sənət dərslərində «xətti perspektiv» mövzusu xüsusi izah olunur. Təhlil kompozisiyanın yaradılması zamanı, süjet rəsmində perspektivin hansı əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Perspektiv şagirdlər tərəfindən ətraf həyatda da dərk edilir. Onlar ömür boyu perspektiv hadisələri müşahidə edirlər. Şəxsi təcrübə əsasında uşaqla fəza təsəvvürü, müşahidə perspektivi inkişaf edir. teleqraf dırəklərinin hündürlüğünün cini olmasına baxmayaraq müşahidəçi tərəfindən kiçilişkilə, aralarında məsafələr də azala-azala qavranır. Bəzən bu məlumat yaddaşa sanki qeyri-şüurlu tərzdə iz buraxır, lakin fəzanın müstəvidə təvsiri ilə ilk toqquşma zamanı, uşaqlar formaların perspektiv dəyişikliklərlə bağlı məsafələr həll etmək məcburiyyəti ilə qarşılaşırlar. Müəllim məktəblilərə məktəbin, evin yanında küçənin, onu işıqlandıran dırəklərin, tramvay xəttinin, evlərin və s. perspektivliyini müşahidə etmək tapşırığı verir. Bu müşahidələrin nəticələri yoxlanmadıqda uşaqlar müşahidə apmırlar. Baxış nöqtəsi və baxış səviyyəsi, fəzanın dərinliyinə gedən üfüqi xətlərin istiqaməti, müşahidə obyektiindən uzaqlaşdıraqca əşyalararası məsafələrin kiçik görünməsi haqqında xatırlama üzrə iş getməlidir. Mövzu üzrə rəsm zamanı xətti perspektivin bütün məsələlərinin nəzərə alınması xüsusiylə vacibdir.

Mövzu üzrə rəsmiň naturadan rəsmi əlaqəsi həmçinin onda bilinir ki, naturadan rəsm zamanı əvvəlcədən müxtəlif əşyaların realistik təsvirinin, verilməsinin əsasları qoyulur. Kompozisiyada həm evləri, insan figurlarını, heyvanları, quşları, bitkiləri müxtəlif döñümlərdə və hərəkətdə çəkməyi bacarmaqla yanaşı, tonal, rəng həllərini tapmağıda öyrənmək lazımdır. İnsan figurunun müxtəlif poza və hərəkətlərdə eskizlərinin çəkilməsini təcrübədən keçirmək lazımdır, cünki insan, demək olar ki, bütün kompozisiyalarda olur.

Natura və mövzu üzrə rəsmiň qarşılıqlı əlaqəsinin bir vacib tərəfi də bu növ rəsmlərdə ton və rəng qanuna uyğunluqlarının təzahürüdür. Təsviri sənətdə ton və rəng

məsələləri onunla əhəmiyyətlidir ki, kompozisiyanın bütövlüyü və ifadəliliyi problemini əhəmiyyətli dərəcədə həll etmiş olurlar. Bu həm süjetli rəsmə, həm də naturadan nəsmə aiddir.

Məktəblilər bə'zən naturadan savadlı rəsmlər çəkə bildikləri halda, mövzu üzrə rəsmlərdə əşyaları müstəvidə təsvir edərək, fiqurları dekorativ verirlər. Bə'zən ələ kompozisiyaları görmək olar ki, burada hər şey boyakarlıq üslubunda getdiyi halda, insan fiqurları və digər əşyalar yastı təsvir edilir, bu isə rəsmlərin mövzusu, onların konkret süjetlərə alüdəçiliyi ilə bağlıdır. Rəsметmədə hər şagirdi nə isə bir konkret şey mraqlandırır. Birini futbolçuların hərəkəti düşündür. O, hərəkətə fikir verir, rəng həllinə isə yox, digərini əksinə, rəngarənglik cəlb edir, hərəkətlər isə yox. Fiqurlar rənglə işıq-kölgə effektləri göstərilmədən yastı görünür. Belə hallarda da süjetlərdə baş verən hadisələrə alüdəçilik özünü göstərir və rəsmlərin müəlliflərinin təsəvvürünə gərə personajlar və digər obyektlər müəyyən rənglərdə (çox vaxt parlaq rənglərdə) təmsil olunur. Buradan yenə də lokal və təmiz rəng saxlanılması məsəlesi qarşıya çıxır. Rəngin təmizliyini kölgə və yarımkölgəyə çırklondurmak qorxusunda şagirdər fiqurların yastılığını qorumuş olurlar. Ona görə də rənglə iş zamanı müəllim istiqaməti kompozisiyanın fəza həllinə yönəltməlidir.

Tonal və rəng münasibətlərini vermək süjetli rəsmə nisbətən. Natura ilə iş zamanı daha asandır. Natura ilə işdə şagirdlərin gözləri qarşısında az cisim yerləşir. Burada əşyani tədqiq etmək və dərhal təsvir etmək, çəkdiyini natura ilə yoxlamaq imkanı olur. Mövzu üzrə rəsmlərdə obyektlər daha çoxdur, özü də müxtəlis formlarda, ölçülərə, rənglərdə. Odur ki, çox vaxt kompozisiya alabəzəkləşməyə, çopurlaşmağa, parçalanmağa başlayır və bə'zən əsası müəyyən etmək, rəsmiñ məzmununu anlamaq çətin olur. İş boz, yaxınlaşdırılmış tonlarda qurulur və bu da qeyri-təzadlı, qeyri-ifadəli kompozisiya yaradır. Orada təsvir olunanı görmək tamaşaçı üçün çətin olur.

Şagirdləri ona yönəltmək lazımdır ki, rəsmlərinin xarakterini müəyyən etsinlər, onun ya rəngkarlıq və ya dekorativ, ya da ki, qrafik iş olduğunu aydınlaşdırıa bilsinlər. Müəllim şagirdlərin naturada rəsmlərinə, rəngkarlıqda qazandıqları bilik, bacarıq və vərdişlər ehtiyatına arxalanmağı xatırlatmalıdır ki, onlar çox şəyi bacarırlar və bunları mövzu üzrə rəsmidə tətbiq etmək, bədii kompozisiyanın yaradılmasına sə'y göstərmək lazımdır.

İTERAKTİV TƏ'LİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

*Mətanət Sadıqova,
ATPİ-nin kiçik elmi işçisi*

Təhsil islahatına dair direktiv və program sənədlərində dərsin tə'limədici, inkişafetdirici və tərbiyeləndirici funksiyalarının yerinə yetirilməsi müəllimlərin qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün didaktik mahiyyət kəsb edən interaktiv tə'lim metodlarının üç istiqamətdə qurulması tələb olunur:

I. Tə'lim manitoryinin həyata keçirilməsi. Bu prosesin üç mərhələsi vardır. Birinci diaqnostika mərhələsi adlanır. Diaqnostika mərhələsində tə'lim prosesinin uğurları və çatışmazlıqları ətraflı öyrənilir.

Pedaqoji diaqnostika adlanan ikinci mərhələdə hansı yeni tə'lim metodlarından istifadə edilməsi müəyyənləşdirilir.

Korreksiya adlanan sonuncu mərhələdə isə bütün qüsurlar korrektə edilir, aradan qaldırılır, alnan səmərəli nəticə geniş miqyasda tətbiq üçün hazırlanır.

II. Yeni pedaqoji texnologiyanın gücündən düzgün istifadə olunması. Bu istiqamət üzrə görülen işlər zamanı müəllimin həyata keçirdiyi fəaliyyət aşağıdakı şəkildə təsnif olunur:

1. Sınıf müəlliminin qnostik fəaliyyəti.
2. Sınıf müəlliminin lahiyələndirici fəaliyyəti.
3. Sınıf müəlliminin konstruktiv fəaliyyəti.
4. Sınıf müəlliminin komunikativ fəaliyyəti.
5. Sınıf müəlliminin təşkilatçılıq fəaliyyəti.

Bütün bu fəaliyyət istiqamətlərinin praktik məzmunu qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin, bütövlükdə yaradıcı fəallığının formalasdırılması və onlara nəzarətin həyata keçirilməsi üçün pedaqoji əməliyyat kompleksi təşkil edir.

III. İnteraktiv tə'lim metodlarından düzgün istifadə edilməsi. İbtidai siniflərdə hərf, söz və cümlələrlə bağlı bütün komunikasiyalar canlı dənişğin formalasmasına xidmət edir. Başqa sözə, dərsin xarici mühitlə canlı əlaqəsinin tə'simin edilməsi onun fəallığını yüksəldir. Ona görə də haqlı olaraq bir çox sınıf müəllimləri, pedaqoqlar interaktiv metoda, interaktiv fəaliyyətə böyük üstünlük verirlər. Əslində bütün bu praktik məqsədlərin məzmunu «interaktiv» sözünün e'timoloji mənasında öz əksini tapmışdır. Bu da xarici mühitlə canlı əlaqə yaratmaqla tə'lim prosesinin bütün iştirakçılarının fəallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

İbtidai siniflərdə interaktiv tə'lim metodlarından istifadə edilməsinə ona görə üstünlük verilir ki, məhz bu metodun köməyi ilə kiçikyaşlı məktəblilərin canlı ünsiyyəti üçün şərait yaranır, dənişməğin daha orijinal, daha dinamik forması olan dioloji nitqin inkişafı bir qədər öncə çəkilir. Təcrübə göstərir ki, ibtidai sınıf müəllimləri hələlik dioloji nitqin yalnız bir növündən – sual-cavabdan istifadə etməklə kifayətlənilərlər. Unutmaq olmaz ki, interaktiv tə'lim metodlarının işçi mexanizmlərinin ampulası çox genişdir. Məhz bu zərurətdən doğan müasir tə'lim metodlarının üstünlükleri onların tətbiqini daha zəruri edir. Bu metodlar şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirən, onları düşündürən axtarışlar aparmağa vadar edən metodlardır.

Bəzən tə'lim metodlarının tətbiqi zamanı şagirdin psixi xüsusiyyətləri – duyusu, qavraması, qabiliyyəti, xarakteri, meyl və maraqları inkişaf edir. Yeni tə'lim metodları müəllimə şagirdlərin potensialını aşkara çıxarmağa, onlarla daha səmərəli işləməyə, imkan yaradır.

Unutmaq olmaz ki, şagirdin özünəməxsus dünyası, dünyagörüşü zəngin emosional aləmi, həyata, təbiətə, insanlara baxışı, meylləri, qabiliyyəti vardır. Uşağın şəxsiyyət olduğunu nəzərə almayan onu qeyd-sərtsiz tə'lim-tərbiyə prosesinin bərabər-hüquqlu subyekti kimi qəbul etməyən təhsil sistemi müasir, mütərəqqi hesab oluna bilməz.

Təcrübə və müşahidələr sübut edir ki, interaktiv tə'lim metodları üçün aşağıdakılardan daha səciyəvidir:

- müəllimin fəallığı ilə şagirdin yaradıcı fəallığa cəlb edilməsi;
- şagirdin fəal fəaliyyəti və bu zaman onlara səda tədqiqatçılıq metodunun aşilanması;
- müəllimin şagirdlə və şagirdlərin bir-biri ilə əməkdaşlığı;
- hərəkətli, sujetli, müsikiqli didaktik rollu oyunlardan istifadə, sosial bərabərliyin və psixoloji şəraitin yaradılması;

- müəllimin təqdim etdiyi tematik materialın şagirdin yaradıcı təfəkkürünü və milli düşüncə tərzinin formallaşmasına tə'sir etməsi.

İnteraktiv tə'lim metodları şagirdlərə aşağıdakı keyfiyyətləri aşılıyor:

- müstəqil düşünməyi, sərbəst fikir söyləməyi;
- öz təcrübəsinə və biliyini təhlil etmək qabiliyyətini;
- özünü qiymətləndirməyi;
- əməkdaşlıq etməyi (başqaları ilə işləməyi bacarmaq, ümumi məqsədə çatmaq üçün işin bölüşdürülməsi);
- başqalarını dinləməyi, müxtəlif fikirlərə hörmət etməyi və dözümlü olmayı;
- öz fikirlərini arqumentlərlə izah və sübut etməyi;
- kreativ təfəkkürün inkişafını;
- birgə həll yollarını müəyyənəşdirməyi və qərar çıxarmağı.

Müasir tə'lim metodları dərsəqədər hazırlanıq prosesində müəllimin dərsdə işə şagirdlərin fəallığını tələb edir.

İndi interaktiv tə'lim metodlarından istifadəyə dair II sinifdə Azərbaycan dili dərslərindən bəzi fragmentlərə nəzər salaq:

Müəllim:

- Uşaqlar, bugünkü dərsimizin mövzusu nitq hissələri ilə bağlı olacaq. Bildiklərinizi dərinləşdirmək üçün bir növ tədqiqat aparacaqsınız. Siz fərziyyələr yürüdəcək, ehtimallar söyləyəcək və müxtəlif fikirlər irəli sürəcəksiniz.

Müəllim sınıfı kiçik (4-5 nəfərlik) qruplara ayırt. Hər qrupa işçi vərəqi təqdim edir. Onlar öz nəticələrini vərəqlərdə qeyd edirlər.

Axırda qruplar tədqiqatın nəticələrini təqdim edirlər. Hər qrupun işini müəllim təhlil edib qiymətləndirir, sonra aşağıdakı sualların köməyi ilə işin nəticələrinin müzakirəsini təşkil edir:

- Biz bu gün hansı mövzu üzrə iş apardıq?
- Hansı nitq hissələri ilə tanış olduk?
- Fe'l nəyə deyilir? Sualları?
- İsim nəyə deyilir? Sualları?
- Adsız əşya ola bilərmi?
- Sifat nəyə deyilir? Sualları?

- Bir əşya deyim, siz əlamətlərinilayın. «Alma» (Uşaqlar sadalayırlar: qırmızı, ağ, yaşıl, yetmiş, iri, xırda, yumşaq, dadlı, şirin, turş və s.). Sonra müəllim cavablara əsasən yazı taxtasında ümumiləşdirici cədvəl tərtib edir.

Göründüyü kimi, ibtidai siniflərdə interaktiv tə'lim metodlarının köməyi ilə tə'limin həm təhsilləndirici, həm inkişafetdirici, həm də tərbiyeləndirici funksiyaları özünü qabarıq şəkildə bürüza verir.

Dünya təcrübəsində interaktiv tə'lim metodlarının bir sıra komponentlərindən istifada edilməsi də mə'lumdur. İnteraktiv tə'lim metodlarının ən aparıcı komponentlərindən biri olan dialoq-treninqdən (tə'lim-məşq rejimindən) istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman şagirdlər daha çox intellektual vərdişlər qazanır, hər hansı mövzu ilə bağlı əsas ideyanı izah etmək bacarığına yiyələnir, analiz-sintez etməyi öyrənir və konsensiuma gəlmək qabiliyyəti qazanır.

II sinifdə Ə.Xaqanının «Ana» şe'rini tədris edərkən müəllim deyir:

- Körpənin həyatına nur sapıb, nur əleyən
Deyiniz kim olar, kim?
Bu yolda öz ömrünü min bir dərda bələyən,
Deyiniz kim olar, kim?

Yer üzündə sənə ilahi varlıq deyərəm,
Tanrıdan sonra sənə, təkcə sənə baş əyarəm!
Qoyulmuş problemlə bağlı müəllim sual verir:

- Uşaqlar, sizə oxuduğum parçada söhbət kimdən gedir? (Şagirdlərin cavabları müxtəlisf ola bilər, lakin müəllim cavab və fərziyyələri lazımi istiqamətə yönəltməlidir).

- «Ana» sözü ilə hansı ifadələr var? (Uşaqlar cavab verirlər: «ana vətən», «ana yurdumuz», «ana qəlbi», «ana südү», «ana qayğısı», «ana nəvəzişi», «ana laylası» və s.).

Bir uşaq yazı taxtasında yazılımı oxuyur: «Evde hərə bir işlə məşğul idi, baba televizora baxır, nənə corab toxuyur, ata qəzet oxuyur, bacım dərslərini hazırlayır, qardaşım isə şəkil çəkirdi. Eldar öz-özünə fikirləşirdi, bəs ana haradadır?».

- Uşaqlar, ana harada idi? (Müxtəlisf cavablar alınır).

- Görürsünüz ki, ananın işi çox olur, ana zəhmətinin bəhrəsi elə biz özümüzük.

- Qəlbimdə od qaladin böyütdün əsə-əsə.

Ömrə-ömrə caladın ömründən kəsə-kəsə.

- Bu sözləri necə anlaysınız?

- Bizim ikinci anamız nədir?

- Nəyə görə biz Vətəni ikinci ana adlandırırıq?

Bu gün biz Ə.Xaqqanının «Ana» şe'rini öyrənəcəyik.

Müəllim şe'rini ucadan oxuyur (şagirdlər dərsliyə baxıb müəllimi müşayiət edirlər).

- Ana haqqında fikirlərə biz təkcə bu şe'rda rast gəlmirik. Ona görə şe'rini öyrənməkdən əvvəl biz özümüz ana haqqında bildiklərimizi deyəcəyik. Hər qrup ayrı tapşırıq alacaq, onu yerinə yetirəndən sonra isə sınıfə təqdim edəcək. (Məlumat verirlər). Müəllim cavabları ümumiləşdirir.

Müəllim şagirdlərin bu gününün, həyatının hər dəqiqlişinin maraqlı qurulmasına çalışmalıdır. İnteraktiv tə'lim metodları buna şərait yaradır.

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

TOFIQƏNİN NƏĞMƏLƏRİ

Yaxşı ibtidai sınıf müəllimi kimi respublikamızda tanınmış Əziz Musanın bu kitabı Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına, kiçikyaşlı məktəblilərə çox böyük töhfədir.

Müəllifin uşaqların maraqlı dünyasını, onların təbiət və cəmiyyət haqqındaki təsəvvür və təxəyyüllerini əks etdirən çox maraqlı, nəğmə qədər oxunaqlı, şe'rələri bu kitabda cəmlənmişdir.

Kitabın «Əyləncəli məsələlər» adlanan ikinci hissəsi sərf didaktik məqsəd daşıyır. Burada uşaqları düşünməyə vadər edən, onların məntiqi təşəkkürünü inkişaf etdirən şe'rler verilmişdir.

Ə.Musanın bu kitabı sınıf müəllimləri və kiçikyaşlı məktəblilərin ən sevimli kitablarından biri olacaqdır.

Kitab «Bakı Universiteti» nəşriyyatı tərəfindən çap edilmişdir.

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRSİN TƏŞKİLİ

Pərvanə Davudova,

Nərimanov rayonu 212 nömrəli orta ümumtəhsil məktəbinin sınıf müəllimi

Ümumiləşdirici dəslərin təşkilindən məqsəd şagirdlərin sınıfda, sınıfda xaric məşğələlərdə, sərbəst vaxtlarda müəyyən mövzü (bölmə) ilə əlaqədar əldə etdikləri təessürati, bilik, bacarıq və vərdişləri ümumiləşdirmək, sistemə salmaqdır.

Ümumiləşdirici dərsi bölmədəki mövzularla məhdudlaşdırmaq olmaz. Müəllim əlavə mə'lumatlarla şagirdlərin biliyini genişləndirməli, onlara müstəqil öyrənməyin yollarını öyrətməlidir.

Ümumiləşdirici dəslərə hazırlıq işi düzgün təşkil edildikdə USAqlar hər dəfə bu dərsi səbirsizliklə gözləyirlər. Dialoqun geniş yer tutduğu belə dərslərdə şagirdlərin məqsədyönlü, şüurlu yaradıcı fəaliyyəti üçün əloverişli imkanlar açılır. Şagirdlərdə yaradıcı fəaliyyəti inkişaf etdirmək üçün qarşıya sual qoyulur. Sual onları yaradıcı fəaliyyətə istiqamətləndirir, axtarışa səfərbər edir. Bə'zən sual elə qoyulur ki, şagird bölmə haqqında nə bilsə, yiğcam nəql edir. Səhnələşdirmə təşkil olunduqda rollar üzrə çıxış edirlər. Dərsdə bir neçə dəfə maqnitafon yazılışı səslənir, müvafiq material televiziya ilə nümayiş etdirilir. Dərsin sonunda müəllimin köməyi ilə şagirdlər ümumi nəticəyə gəlirlər. Müəllim dərsdə nələri öyrəndiklərini bir daha qeyd edir, daha nələrə diqqət yetirməli olduğunu bildirir.

«Azərbaycan yurdum mənim» mövzusu üzrə ümumiləşdirici dərsdə ümumiləşmə daha çox oxunmuş mətnlər, estetik hissələrin, mə'nəviyyatın tərbiyəsinə xidmət edən materiallar əsasında təşkil olunur.

Şagirdlərin hər hansı məsələ ilə bağlı fikir mübadiləsi aparmalarını tə'min etmək məqsədilə qruplar təşkil olunur. Hər qrupda 7 nəfər olmaqla 4 qrup yaranır. Sınıfda partalar elə düzülür ki, şagirdlər üz-üzə əyləşirlər. Hər bir qrup üçün lider seçilir. Lider qrupun işinə rəhbərlik edir. Qruplar üzrə verilən tapşırıqların çətin, eyni zamanda IV sınıf şagirdlərinin bilik səviyyələrinə uyğunmasına çalışıram.

Dərsə tarixi (ayın neçəsidir?) soruşmaqla başlayıram. Tarixi günlər, bayramlar yada salınır. Bütün dünya xalqlarını, bütün dövlətləri narahat edən Amerika İraq müharibəsindən səhbat açılır. Mühərribə pislənir, sülh, əmin-amanlıq arzulanır. USAqlar sülh arzusunu mahnişlarla ilə ifadə edirlər.

Mən də sülh arzularını bildirirəm. Səhbatı vətənimizdə uzun illər davam edən ermənilər tərəfindən c'lan olunmamış müharibəyə yönəldirəm. USAqlara «Sən müharibəni necə başa düşürsən?» suali ilə müraciət edirəm. Cavablar müxtəlif olur (Müharibə ölüm denəkdir. Müharibə fəlakətdir. Evlərin dağılması deməkdir. USAqların yetim qalması deməkdir və s.).

Dərsin mövzusu yazı taxtasından asılıb e'lan olunur, məqsədi izah edilir. Dərsin quruluşu haqqında mə'lumat verilir. Qeyd olunur ki, stolların üzərində hər bir komandanın nömrəsi, adı yazılmış lövhəciklər var. Dərsin mövzusuna uyğun olaraq dörd tarixi şəxsiyyətin adı ilə (Dədə Qorqud, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Şah İsmayıllı Xətai, Koroğlu) adlanır. Mə'lumat verilir ki, stolun üzərində qrup üzvlərinin adı yazılmış vərəq var. Hər bir qrupun üzvü, cavabına müvafiq olaraq dərsin sonunda qiymətləndiriləcək. (Üstün cəhət odur ki, bir dərs ərzində bütün şagirdlər

qiymətləndirilir). Dərsin axırında qrup üzvlərinin qazandıqları uluzların sayına görə qalib qrup müəyyənləşdiriləcək.

Birinci tapşırıq: Qrup üzvləri adını qəbul etdikləri tarixi şəxsiyyət haqqında məlumat versinlər. (Tez hazır olan qrup bayraq qaldırır). Şagirdlər 4 ildə öyrəndiklərini xatırlayıb cavab verirlər.

I qrup:

- Yurdumuza basqın olanda ağısaqqal ozanlar xalqı vətənimizi qorumağa, mərdlik göstərməyə çağırıblar. Belə müdrik bilicilərdən biri el ağısaqqalı Dədə Qorqud olub.

- Dədə Qorqud həmisi xalqın köməyinə gəlib, gələcəkdən xəbər verib, onun ağıllı məsləhətçisi olub.

- O, deyirdi: «Bu dünyada vətəndən əziz, eldən qiymətli nə var? Heç kəs ondan ayrılmamasın, qurban ellərə düşməsin. Heç kəs namərdə möhtac olmasın».

- Mərd igidlər dar ayaqda vətənə dayaq olar. İgid ölü adı qalar, namərd ölsə nəyi qalar? (Hər bir şagird uluz qazanır).

II qrup:

- Hacı Zeynalabdin Tağıyev Azərbaycan xalqının ağısaqqalı idid. Onu millət atası adlandırdılar.

- O, başmaqqı ailəsində anadan olmuşdur. Bir qədər pul toplayıb, Bibiheybətdən quysu qazdırılmışdı. Quyu fantan vurmuş, onun gəliri ilə Zeynalabdin milyonçu olmuşdur.

- Tağıyev böyük maarifçi idi. O, öz xərci ilə məktəblər açır, azərbaycanlı balalarını oxudurdu. Bakıdakı bir neçə klubu, kitabxananı, ilk Azərbaycan teatrını o tikdirmişdi.

- Bakıya Şollar kəndindən saf, təmiz su çəkdirmişdi.

III qrup:

- Mən Xətainin uşaqlığından danışmaq istəyirəm. İsmayılin atası Şeyx Heydər Dərbənd vuruşunda öldükdən sonra dayısı Soltan Yaqut öz bacısını oğulları ilə birlikdə zindana saldı. Atasının dostları onları zindandan qurtardılar.

Atasının dostu Lələ deyirdi:

- Dilimiz böyük-bölküdür, dilimizi birləşdirməliyik. Torpaqlarımız böyük-bölküdür, torpaqlarımızı birləşdirməliyik. Sən zülm görə-görə böyümüşən, özün zəlim olmayacaqsan. Sən ədalətli olacaqsan.

- İsmayılin anasına deyirdi:

- Ana Savalanın zirvəsinə çıxsam haranı görərəm?

- Haranı görmək istəyirsən, oğul?

- Bu yanda Təbrizi, o yanda Dəmirqapı Dərbəndi.

- İllər keçdi, İsmayılin ədalətli şah oldu. Vahid Azərbaycan dövləti yaratdı.

IV qrup:

- Koroğlu Azərbaycan xalqının əfsanəvi qəhrəmanıdır. O, kasıbların dostu, zülümkarların düşməni olmuşdur.

- O, igidləri başına toplayıb, Çənlibeldə məskən salmışdı.

- Onun dəliliyi yad elli düşmənlərlə, yerli ağalarla, xanlarla vuruşmuşdu.

Qruplar ümumi nəticəyə gəlir və cavab üçün uluz alırlar.

I qrup:

- Dədə Qorqud müdrik bilici, el ağısaqqalı olub.

II qrup:

- Hacı Zeynalabdin Tağıyev xalqın ağısaqqalı, xeyriyyəçi idi. Onu «Millət atası» adlandırdılar.

III qrup:

- Şah İsmayıllı Xətai vahid Azərbaycan dövləti yaratdı.

IV qrup:

- Koroglu əfsanəvi qəhrəmandır. Kasıbların dostu, zülmkarların düşməni olmuşdur.

- Uşaqlar, indi isə sizin qarşınızda səhifələr açılacaq. Vətən, Azərbaycan haqqında öyrəndiklərinizi yada salib, ümumi nəticəyə gələcəyik (Səhifələr iri hərflərlə aydın yazılmışdır. Bir-bir açılır, müzakirə olunur, söylənən fikirlər yazı taxtasından asılır).

I səhifə «Vətən nədir?»

- Uşaqlar, siz bu suala cavab hazırlayana qədər «Vətən nədir?» sualına şairin sözləri ilə cavab vermək istəyirəm.

Oğlum sual verdi:

- Vətən nədir, ay ana?

Düşündüm, daşındım.

Bu müqəddəs adı necə anladım ona,

Necə deyim dərk etsin bunu,

Vətənin əziz təmiz, müqəddəs olduğunu.

Dedim:

- Vətən içdiyin su, gözünün bal yuxusu, nəfəs aldiğin hava, üzərində gəzdiyin torpaq, yediğin çörəkdir. Vətən el, oba, ana deməkdir.

- Indi isə hər bir qrup öz cavabını desin. Vətən nədir?

- Doğulub başa çatdığımız yer Vətəndir.

- Ulu babamız Dədə Qorqud demişdir: «Torpağı əkməyəcəksənsə, qorumağa dəyməz, qorunmayıacaqsansa, əkməyə dəyməz. Torpaq uğrunda ölen varsa, Vətəndir».

II səhifə «Torpaq».

(Fəridə Əliyarbəylinin «Torpaq» şe'reni bir neçə şagird tərəfindən oxunur).

Birinci şagird:

- Torpaqdan pay olmaz. O, biza ulu babalarımızdan yadigar qalıb. Biz onu qoruyub, galəcək nəslə verməliyik.

İkinci şagird:

- Əvvəller Azərbaycanın çox böyük ərazisi var idi, 1828-ci ildə Rusiya ilə İran Azərbaycanı parçalayıb, öz aralarında bölüşdürüdülər. Əlkənin Şimali Azərbaycan adlanır. Buranın əhalisi 8 milyondan artıqdır. Paytaxtimiz Bakı şəhəridir.

Uşaqlar yoldaşlarının fikrini davam etdirirlər.

Əlavə məlumat verib, şagirdlərin biliklərini zənginləşdirirəm. Xəritədən istifadə edilir:

- XVIII əsrin ikinci yarısında yenidən xanlıqlar, sultanlıqlar, məlikliklər yarandı. Azərbaycanın cənubunda Təbriz, Urmiya, Xoy, Qarabağ, Sərab, Marağa, Maku xanlıqları şimal torpaqlarımızda Qarabağ, Gəncə, Şamaxı, Quba, Bakı, Dərbənd, Salyan, Lənkəran xanlıqları yarandı. 1826-ci il iyunun 19-da İran qoşunları Azərbaycana daxil oldu. II Rusiya İran mühəribəsi başlandı. Xanlıqlar bir-bir ruslar tərəfindən işgal olundu. 1828-ci il fevralın 10-da Türkmençay kəndində Rusiya və İran arasında sülh müqaviləsi bağlandı. Azərbaycan torpaqları Rusiya və İran arasında bölüşdürüldü. Azərbaycan iki yerdə bölündü, iki cür adlandı. Şimali Azərbaycan, Cənubi Azərbaycan.

Xorla: Niyə ikidir adın?

Şimal Azərbaycanım,

Ay sənə qurban canım,

Cənub Azərbaycanım!

III sinifdə öyrənilmiş «Qeyrətli Xaqqan» Azərbaycan xalq nağılı yada salınır.

- Xalq nə üçün Xəzər Xaqqanını sevirdi? (O, əmin amanlıq yaratmışdı, xalqın qayğısına qalırdı).

- Qonşu dövlətin hökmdarı Xaqandan nələri istədi?

(Ağ atı, ortancı oğlunu, qonşuluqdakı torpaqları).

- Xaqqan nə etdi? O, dedi: Ağ atı verdim ki, yaxşı at taparam, övladımı verdim ki, övlad taparam, amma torpaq tapa bilmərəm. At mənim idi, övlad mənim idi, torpaq mənim deyil xalqındır. Bu torpaq bizə ulu babalarımızdan qalıb. Torpaqdan pay olmaz. (Cavabları bir neçə şagird verir. Biri digərinin fikrini davam etdirir və ulduz qazanır).

III səhifə yazı taxtasından asılır: «Azadlıq».

Sinifdən xaric oxu dərsində öyrənilmiş Xəlil Rza Ulutürkün «Xalqımızın səsi» şe'ri uşaqlar tərəfindən hissə-hissə oxunur:

Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə,

qram-qram.

Qolumdakı zəncirləri qıram gərək,

qıram, qıram!

Azadlığı istəmirəm bir həb kimi,

dərman kimi,

İstəyirom səma kimi!

Günəş kimi!

Cahan kimi!

Çəkil!

Çəkil ey qəsbkar!

Mən bu əsrin gur səsiyəm!

Gərək deyil sisqa bulaq.

Mən ümmanlar təşəsiyəm.

Uşaqlar öyrəndiklərini yada saldılar:

- 1988-ci ildə xalqımızın milli azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxdı, 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi e'lan edildi.

İkinci şagird yoldaşının fikrini davam etdirdi:

- Müstəqil Azərbaycan Respublikası yarandı. İndi bizim müstəqil dövlətimiz ordumuz, hakimiyət orqanlarımız və öz pulumuz var.

Şagirdlərin üçüncüsü doğna yurdumuzun hansı dövlətlərlə həmsərhəd olduğunu bildirdi, digəri isə onu xəritədə göstərdi.

Şagird:

- Torpaqlarımızın altı da qızıldır, üstü də. Ona görə də tarix boyu yadelli işgalçılardan torpaqlarımızda gözü olub.

IV səhifə yazı taxtasından asılır: «Təbii sərvətlərimiz».

- Təbii sərvətlər nədir? (Torpağın altında və üstündə olan ne'mətlər).

- Hansı yeraltı sərvətləri tanıyırsınız? (neft, qaz, torf, daş kömür, dəmir, qızıl, duz, mineral sular və s.).

- Bəs hansı yerüstü sərvətlər var? (meşə, meyva, giləmeyva, dərman bitkiləri və s.).

- Azərbaycan hansı təbii sərvətlərlə zəngindir? (neft, qaz, duz mə'dənləri, mineral sular, meşələr, meyva və s.).

- Təbii sərvətlərin insanlara xeyri nədir? (Cavablar).

V səhifə yazı taxtasından asılır: «Dinimiz, dilimiz».

- Dinimiz haqqında nə bilişiniz? (Dinimiz islam dinidir. Dinimizin kitabı «Qur'an»dır. Peygəmbərimiz Həzrəti Məhəmməddir. Dinimiz müqəddəsdir. Biz müssəlmanıq. Müsəlman olduğumuz dövlət bayraqındaki yaşıł rənglə ifadə olunur).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Ana dili» şe'rini hissə-hissə söylənilir.

- Dilimiz haqqında nə deyə bilərsiniz? (Dil ünsiyyət vasitəsi, xalqımızı yaşıdan onun varlığını sübut edən rəmzdır. Ana dilimiz keçmişimizi bu günə çatdırın, bu günümüzü sabaha aparan bir vasitədir. Dildən güclü heç nə yoxdur. Bizi dilimiz birləşdirir).

Uşaqlar «İdman» mahnisinin sədaları altında rəqs hərəkətləri ilə idman edirlər. 15 yaşlı Teymur Rəcəbovun dəfələrlə dünya çempionu Harri Kasparova qalib gəlməsini sevincə qeyd edirlər.

Qarşıya qoyulmuş məsələlərə bağlı qruplar arasında gedən fikir mübadiləsinə son qoyulur. Şagirdlər ümumi nəticəyə gəlirlər.

Ümumi nəticələr

1. Vətən el-oba, ana deməkdir.
2. Torpaq uğrunda ölen varsa, vətəndir.
3. Torpaqdan pay olmaz.
4. Azadlıq qiymətli sərvətdir
5. Vətənimiz təbii sərvətlərlə zəngindir.
6. Dinimiz, dilimiz müqəddəsdir.

7. Teymur Rəcəbovun Kasparov üzərində qələbəsi böyük qələbəmizin başlanğıcıdır.

Qruplar üzrə iş

Stolun üzərində nömrələnmiş zərflər qoyulur.

Liderlər qrupunun nömrəsinə uyğun olan nömrəni seçir və qrupun tapşırığı müyyənənəşir. Tapşırıqlar qrup lider tərəfindən e'lan olunur.

I qrup: «Tarixi abidələrimiz».

II qrup: «Tarixin qan yaddaşı».

III qrup: «Azərbaycanın ığid oğulları».

IV qrup: «Dövlət rəmzləri».

Qrup üzvləri bir yerdə toplaşır, tapşırığı müzakirə edir, qeydlər aparırlar.

Televiziya vasitəsilə tarixi abidələrimiz nümayiş etdirilir. Uşaqlar diqqətlə televiziyanı izləyir. I qrupun üzvləri işə göstərilən abidə (Qız qalası, Şirvanşahlar sarayı, Qobustan, Xudafərin körpüsü, Şəki xan sarayı, Atəşgah) haqqında mə'lumat verirlər. Atəşgah, Yanardag göstərildikdə vətənimizin Odlar Yurdu olduğu bir daha qeyd olunur.

Odlar yurdu, ana vətən,
Alovlardan yarandın sən.
Min bir bəla görüb sinən,
Azərbaycan, Azərbaycan!

- Şərda qeyd olunduğu kimi Odlar Yurdu minlərlə bələlər görüb. Həmin bələlər tarixin səhifələrinə qanlı hərflərlə yazılıb.

II qrupun üzvləri xalqımızın başına gətirilən bələlərdən söz açırlar. Biri digərinin skrinini davam etdirir. (170 il bundan əvvəl ruslar və farslar İranda yaşayan erməniləri Qarabağa köçürdülər. Azərbaycanlılar onları öz torpaqlarında yerləşdirdilər. Ermənilər «Böyük Ermənistən» yaratmaq məqsədi ilə 1948-ci ildən başlayaraq azərbay-

canlıları öz doğma yurdlarından qovnağa başladılar). 1905-1907-ci il, 1918-ci il mart hadisələri yada salınır, 10 minlərlə azərbaycanlıların vəhşicəsinə, qəddarlıqla qətlə yetirildiyi xatırlanır. 20 yanvar, Xocalı Faciələrinin heç vaxt yaddaşlardan silinməyəcəyi qeyd olunur. (Erməni quldurları Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda yaşamış azərbaycanlıların yurd-yuvasını dağıtmış, özlərini qırmış, torpaqlarını əla keçirmişlər). Şuşa, Kəlbəcər, Füzuli, Qubadlı, Xocavənd, Xocalı, Laçın, Ağdərə, Ağdam, Cəbrayıllı, Zəngilan rayonlarını işğal etmişlər. (Şagirdlərdən biri həmin yerləri xəritədə göstərir).

«Babəkin andı» lent yazısı səslənir.

III qrupun üzvləri hazır olduqlarını bildirirlər. Azərbaycanın ığid oğullarından (Babək, Şah İsmayıllı Xətai, Cavad xan, Fətəli xan, Həzi Aslanov, İsrəfil Məmmədov) milli qəhrəmanlarımızdan söz açılır. Digər qrupun şagirdləri yalnız kişilərin deyil, qadınların da qəhrəmanlıq göstərdiklərini söyləyir, «Aslanın dişisi, erkəyi olmaz» deyirlər.

İgid oğullarımızın şərəfinə xorla «İgid əsgər, möhkəm dayan!» marşı oxunur. (Musiqi sədaları altında).

IV qrupun tapşırığı e'lan olunur. «Dövlət rəmzləri». Şagirdlər bir-bir bayraq, gerb, himn haqqında danışır, rənglərin mə'nalarını söyləyir, dövlət bayrağı və dövlət gerbindəki nişanələri və mə'nalarını deyirlər. Gerbimizin və bayrağımızın ifadə etdiyi əsas ideyaları söyləyirlər.

Şagirdlərimi dahi sənətkarlarla, klassik musiqimizlə də tanış etməyə çalışıram. Üç dahi sənətkarım adını çıxıram: Nizami, Hacıbayov, bülbül. Bu dahi sənətkarlar haqqında nə bildiklərini soruşuram. (Nizami Gəncəvi dahi şairimizdir. Üzeyir Hacıbəyov dahi bəstəkarımızdır. Bülbül dahi müğənnidir). Mə'lumatlarını genişləndirirəm.

- Uşaqlar, gəlin dərsi yekunlaşdırıq və ümumi nəticəyə gələk.

1. Böyük Vətəni qorunmalıyıq.

2. Tariximizi öyrənməliyik.

3. Tarixi abidələrimizi bərpa etməli, qorunmalıyıq.

4. Tariximizə qanlı hərflərlə yazılmış bələləri unutmamalıyıq.

5. İgid oğullardan, qızlardan nümunə götürməli, lazımlı gələrsə, Vətən uğrunda canımızdan keçməyi bacarmalıyıq.

6. Dövlət rəmzlərini yaxşı tanımalıyıq.

Lent yazısı səslənir. Uşaqlar mahniya qoşulurlar.

Çöllərindir şən,

Hər yerinə gülşən.

Sən nə gözəlsən,

Ey ana Vətən!

Bağdır, əkindir

Hər bir bucağın

Qızıl təkindir

Sənin torpağın!

A.Saq

- Dogurdan da Vətənimiz gözəldir. Amma indi daha gözəldir, çünki bahardır, təbiət oyanıb. Biz A.Saqın sözlərinə yazılmış «Vətən» mahnısını təsadüfən oxumadıq. Sabahki dərsimiz A.Saqın «Bahar nəqməsi» şe'relə olacaq. İndi siz Vətəninizin gözəl manzərlərini, «Bahar ləvhələrini» şe'yr edin. (televizora baxırlar)

Qrupların nəticələri hesablanır. Yerlər müəyyənləşdirilir. Qalib komanda e'lan olunur. Ulduzun sayıma görə hər bir uşaq qiymətləndirilir.

ƏQLİ VƏ FİZİKİ CƏHƏTDƏN ZƏİF UŞAQLARA ANA DİLİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ TƏCRÜBƏSİNĐƏN

*Qalib Səmədov,
Nəsimi rayonu, II nömrəli yardımçı məktəbin müəllimi*

İnsanın ana dilinə olan ehtiyacı torpağa, çörəyə, havaya, suya olan ehtiyacı qədər dəyərli və müqəddəsdir. Ana dili hər bir millətin, xalqın alımb-satılmayan, dəyəri heç bir şeylə ölçülməyən qüdrətli, qüdrətli olduğu qədər də zərif milli sərvətdir. Ana dilimiz təkcə bizim deyil, mənsub olduğumuz torpağın, vətinin, dilidir. Dilimizdə bütün xalqımız və bütün vətənimiz canlanır desək, daha dəqiq olar. Ana dilimizdə, onun parlaq aydın dərinliklərdə həm doğma vətənimiz, onun əsrarəngiz təbiəti, həm də xalqımızın mənəvi həyatının bütün tarixi əks olunur.

Böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski «Ana dili» məqaləsində yazmışdır: «Dil xalqm içərisindən ölüb gedənləri, yaşamaqda olanları və gələcək nəsilləri canlı bir tam şəklində birləşdirən on canlı, on məhsuldar, on möhkəm əlaqədir. Dil nəinki xalqın həyatiliyini özündə ifadə edir, o, cəni zamanda həyatın özüdür. Ana dili məhv olarkən xalq artıq yox olur». Bəli, dil məhv həyatın özüdür. Əbəs deməyiblər ki, bir xalqı məhv etmək istəyirsinizsə, onun dilini əlindən alm.

Biz burada əqli və fiziki cəhətdən zəif uşaqlara ibtidai siniflərdə ana dilimizin necə öyrədilməsindən, bu sahədə istifadə olunan metod və priyomlardan qazanılan pedaqoji təcrübədən bəhs etmək istəyirik. Əni əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, məktəb islahatının müvəffəqiyyətlə həyata keçirildiyi, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi işinin dünya standartlarına uyğun təşkilinin tələb olunduğu hazırkı dövrədə sağlamlıq imkanları möhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinə də diqqət artırılmışdır. Ölkəmizdə sağlamlıq imkanları möhdud olan uşaqlara dövlət səviyyəsində qayğı göstərilir. Azərbaycan Respublikasının prezidentinin 2001-ci ilin iyun ayında imzaladığı «Sağamlıq imkanları möhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında» adlı fərman bu qayığının aydın təzahürüdür. Həmin fərmandan deyilir: «Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları möhdud olan şəxslərə zəruri bilik, bacarıq və vərdişlər aşılıamaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını tə'min etməkdən ibarətdir».

Əqli və fiziki cəhətdən qüsürülu uşaqlara ana dilinin öyrədilməsi, hər şeydən əvvəl, tədris programından, dərslikdən başlanır. Cox təəssüf ki, belə bir programın, dərsliyin hazırlanması işi hələ də öz həllini tapmamış, müəllimlərin öhdəsinə buraxılmışdır. Buna görə də məktəbimizdə hər bir müəllim sınıfını, şagirdlərin bilik və bacarıqlarını, qavrama qabiliyyətlərini nəzərə alaraq öz tədris materiallarını fərdi şəkildə planlaşdırır.

Qeyd etmək lazımdır ki, əqli və fiziki cəhətdən qüsürülu uşaqlara Azərbaycan dilinin dövlət dilinin daha yaxşı öyrədilməsi üçün müxtəlif metodlardan istifadə etmək mümkündür. Bu zaman uşaqın qavrama qabiliyyəti, yaddaşı, ümumi inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi məktəblərdə dərs deyən hər bir müəllim humanist olmalıdır. Ümumiyyətlə, sağlamlıq imkanları möhdud olan hər bir uşaqla temasda olan adamların hamisi öz münasibətlərdən humanizm principinə ciddi əməl etməlidirlər. Əks halda həmin uşaqların təlim-tərbiyəsində müvəffəqiyyət əldə etmək qeyri-mümkündür. Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri Misir Mərdanov Bakının Nizami rayonundakı 70 nömrəli məktəb-liseydə təhsilin hUMANİSTLƏŞdiril-

məsinə həsr olunmuş dəyirmi masa ətrafındaki çıxışında demişdir: «Təhsilin humanistləşdirilməsi hər bir təhsil işçisinin, onların bu məsələyə münasibətindən özlərinin daxilən humanist olmasından asildir. Nə qədər ki, müəllim humanist deyil, təhsildə humanistləşdirmədən danışmaq olmaz». Qeyd edək ki, humanistləşdirmə prinsipinin məzmununda şagirdin şəxsiyyətinə mənliyinə, ləyaqətinə, maraq və meyylərinə xüsusi diqqət göstərilməsi, fərdi xüsusiyyətlərinin psixoloji baxımdan hərtərəfli öyrənilməsi, uşağa nikbin münasibət başlanməsi, həmçinin onda öz qüvvəsinə inam hissi aşınması daxildir. Bütün bunları nəzərə alaraq məktəbimizdə təlim-təbiyyə prosesində humanizm prinsipinə ciddi əməl etməyə sə'y göstəririk.

Məktəbimizin I sinfinə qəbul olunan uşaqların əksəriyyətinin nitqi müxtəlif dərəcədə qüsurlu olur. Belə ki, bu qəbildən olan uşaqlar bütöv sözlərin (əsasən mürəkkəb, üç, dörd, beş heçali sözlər), bəziləri ayrı-ayrı səslərin (z, h, p, y, ğ, g) tələffüzündə çətinlik çəkir, yaxud heç bacarmırlar. Əlbəttə, müəllim ilk növbədə bu qüsurların nisbətən, yaxud tamamilə aradan qaldırılmasına çalışır. Bu işdə məktəbimizin laqopedi də müəllimə kömək göstərir.

Təcrübə göstərir ki, istər yuxarıda qeyd etdiyimiz qüsurları aradan qaldırmaq, istərsə də uşaqlara ana dilimizi daha yaxşı öyrətmək, sevdirmək işində folklor nümunələrinin, xüsusilə tapmacaların, atalar sözlərinin, yanılmacılarının, kiçik süjetli nağılların böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, uşaqların böyük əksəriyyəti həmin nümunələri tələffüz etməyə, öyrənməyə, uzun müddət yadda saxlamağa maraq göstərirlər. Belə nümunələr isə bütün «Oxu», «Ədəbiyyat», «Azərbaycan dili» dərsliklərində vardır. Nümunə üçün uşaqların daha çox meyl göstərdikləri bir neçə atalar sözünü, tapmacamı qeyd etmək istəyirəm. «İşləməyən dişləməz», «Dost dosta tən görək, tən olmasa gen görək», «Nə əkərsən, onu da biçərsən», «Paxıl arıtmaz» və s. Tapmacalar: «Ayağından su içər, dimdiyindən balalar», «Bizdə bir kişi var, ağızında iki dişi var», «Ayağı yoxdur qaçıır, qanadı yoxdur uçur», «Nə evdədir, nə çöldə, nə yerdədir, nə göydə» və s. Uşaqların belə nümunələri tələffüz etmələri, öyrənmələri bir tərəfdən onların nitqlərində olan qüsurların nisbəton tez aradan qaldırılmasına imkan verir, digər tərəfdən ana dilimizi öyrənmələrinə, sevmələrinə münbit şərait yaradır.

Əqli və fiziki cəhətdən geri qalan uşaqlara ana dilimizin öyrədilməsində dərsliklərdə verilmiş maraqlı, məzmunlu şə'r parçalarının da xüsusi yeri vardır. A.Şaiq, A.Şəhət, S. Vurğun kimi klassik şairlerimizin uşaq şə'rlerinə göstərilən marağı xüsusiş vurğulamaq mümkündür. III sinfin «Oxu» dərsliyində verilmiş mərhum şairimiz T.Bayramın «Ana dili» şə'rini haqqında isə bir az ətraflı danışmağı məqsədə uyğun hesab edirəm. Şair öz şə'rində ana dilini bilməyənləri qamçılıyır, ittihad edir, nankor, nacins adlandırır, ana dilimizi temiz bilməyə, onu sevməyə, qorumağa çağırır:

Mən nankor deyirəm, nacins deyirəm,
Öz ana dilini bilməyənlərə.
Bu dil şirinlikdə şərbət kimidir,
Saflığı qorunan sərhəd kimidir,
Anamız vətən də qürbət kimidir.
Öz ana dilini bilməyənlərə.

Bu şə'rini uşaqlara təkrar-təkrar oxutdurmaqla, əzbərləməklə onlarda ana dilimizə - Azərbaycan dilinə məhəbbət hissi yaratmağa sə'y göstərirəm.

Mövcud programın tələblərinə uyğun olaraq uşaqlara Azərbaycan dilinin qrammatik qaydaları öyrədilməlidir. Təcrübə göstərir ki, I sinfinə daxil olan uşaqların böyük əksəriyyəti hətta sadə qrammatik qaydaları da bilmir (cümələni düzgün qurmur, sözləri sahə tələffüz edir və s.), qrammatik cəhətdən düzgün danışmaqdə çətinlik çəkirər. Bütün bunları nəzərə alaraq mən şagirdlərə ilk gündən səs, hərf, heca, söz,

cümle haqqında sadə biliklər verirəm. Əlbəttə bə'zi uşaqlar bu qrammatik anlayışları nisbətən tez qavrayır, yadda saxlayır, bə'ziləri nisbətən gec qavrayır, bə'ziləri isə qavramada, yadda saxlamaqda çətinlik çəkirərlər. Burada müəllimin əlinən təkrar tutur. Əlbəttə, təkrarsız bilik, bacarıq, vərdiş əldə etmək olmaz. Əbəs yərə deməyi biler ki, təkrar biliyin anasıdır.

Əqli və fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqlara düzgün yazı vərdişlerinin aşlanması da programın tələblərinə daxildir. Biz şagirdləri yazı taxtasına yiyləndirməli, onların hüsnəxət qaydalarına mümkün qədər riayət etməklə düzgün, savadlı, hətta lazımlı gələrsə, şü'relə yazmaq qabiliyyatlarını inkişaf etdirməliyik. Bunun üçün isə bütün imkanlardan istifadə etməyə sə'y göstərməliyik. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər on çox s, ş, k, z və başqa hərfərin, üç, dörd, beş heçalı, ümumiyyətlə, mürəkkəb sözlərin yazılışında, sözlərin sətirdən-sətrə keçirilməsində çətinlik çəkirərlər. Bütün bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün sadədən mürəkkəbə prinsipindən istifadəni məqsədə müvəffiq hesab edirəm.

Əqli və fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqlara ana dilimizi daha yaxşı öyrətmək üçün qabaqcıl müəllimlərimiz interaktiv təlim metodunun geniş imkanlarından səmərəli istifadə etməyə üstünlük verirlər. Belə hesab edirik ki, ümumiyyətlə, təlim-tərbiyə işində integrasiyadan istifadə etmədən müvəffəqiyyət qazanmaq, qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq mümkün deyildir.

İnteqrasiya nədir? İnteqrasiya fənlərin tədrisində istifadə edilməsi zəruri olan ən mühüm prinsipdir. İnteqrasiya tam deməkdir. İnteqrasiya müəllimin nəzəri, pedaqoji, psixoloji, metodik hazırlığından, ümumi hazırlığından, erudisiyasından, dərsə hazırlaşarkən işini necə planlaşdırılmasından, dərsdə təfəkkürünün itiliyindən, çevikliyindən asılı olur. Əlbəttə, bu keyfiyyətlərə yiylənənməmiş müəllim nümunəvi integrativ materialı da lazımı səviyyədə tədris edə bilməz.

Nümunə üçün III sinifdə keçdiyimiz bir dərsdən söhbət açmaq istəyirik. Yazı taxtasında Aşıq Ələsgörin aşağıdakı beytini yazıram:

Murov, Muşov, Kəpəz, - bir neçə dağ var.
Üstündə nur yağışın, ay dəli Qoşqar.

Sonra uşaqlarla müsahibə aparıram:

- Sər parçasında neçə dağ adı var? (4)
- Onları oxuyaq (Murov, Muşov, Kəpəz, Qoşqar)
- Dağların adları hansı hərfələ yazılib? (Böyük hərfələ)
- Sabəbiniz izah edin (İnsan, dağ, çay, donuz adları böyük hərfələ yazılsın)
- Həmin dağ adlarına hansı suali vermək olar? (Nə?)
- Burada neçə durğu işaretsi işlədilib? (6)

- Murov, Muşov sözlərinin yazılışında nə fərq var? (r hərfi ş hərfi ilə əvəz olunub).

Bu kiçik nümunədə uşaqların oxu texnikası, nitqi inkişaf etməklə yanaşı, onlara Azərbaycan dilinin qrammatik qaydaları haqqında (hətta riyaziyyatdan da) məlumat verilir. Əlbəttə, bu nümunəni genişləndirmək də olar, məqsədimiz əqli və fiziki cəhətdən zəif uşaqların təlim-tərbiyəsində integrasiyadan istifadənin daha səmərəli, effektli nəticə verdiyini nəzəre çatdırmaqdır.

Ana dilini ağacın gövdəsinə, digər fənləri ağacın budaqlarına bənzədənlər haqlıdır. Ana dilini bilmədən digər fənləri, elmləri mənimsemək mümkün deyildir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti H. Əliyev demişdir: «Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini - Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir». Bu müdəddə biz müəllimlərin qarşısında mühüm bir vəzifə qoyur: təlim-tərbiyə verdiyimiz hər bir şagirdə-vətəndaşa ana dilimizi müükəmməl öyrətməyə borcluyuq. Bu borcu yerinə yetirmək bütün təhsil işçilərinin müqəddəs vəzifəsidir.

ANA DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ SƏHNƏLƏŞDİRME

Esmira Ağayeva,

i. Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın müəllimi

Respublikamızın dövlət dili olan Azərbaycan dili gündən-günə zənginləşir, qüdrətli, nüfuzlu bir dilə çevrilir. Bu dil radioda, eñirdə dünyamın bir çox ölkələrindən keçirilən konfrans, forum və yiğincəqlarda söslənir. Bu dil bizim qəlbimiz, ruhumuz, canımızdır. Bu dildə boyalar boyanıb, dastanlar yazılıb, mahnılar qoşulub. Bu dil bizi ulu babalarımızdan miras qalan ən qiymətli sərvətdir. Biz bu sərvəti göz bəbəyimiz kimi qorumalı, daha da zənginləşdirməli, gələcək nəsillərə ötürməliyik.

Bu gün biz müəllimlərin qarşısında çox mühüm bir vəzifə durur. Biz balalarımıza doğma dilimizi - Azərbaycan dilimizi mükemmel öyrətməli, onların körpə qəlbərinə bu zəngin və gözəl dilə hörmət və tükənməz məhəbbət hissini təqin etməliyik.

Ana dilinin tədrisi zamanı şagirdlərdə vətənə, anaya məhəbbət hissini, insanları, təbiəti sevmək, musiqini duymaq və qiymətləndirmək kimi hissələri inkişaf etdirməyə çalışıram. Onlarda anaya, ataya məhəbbət, bəsləməyin cətirəm göstərməyin, özündən kiçiklərə qayğı bəsləmək və kömək etməyin, vətənə faydalı bir insan kimi yetişməyin sırlarını bu dildə öyrədirəm. Şagirdlərimdə daşqalblılıq, kobudluğa, eqoizmə, laqeydiliyə, yalana və ikiüzlülüyə ədalətsizliliyə qarşı barışmazlıq, eləcə də yer üzündə sülhün və əmin-amanlığın düşmənlərinə nisrət hissini də bu dildə tərbiyə etməyə çalışıram.

Vətənimizin gözəlliyindən, xoş gələcəyindən danişanda şagirdlərin gözleri güllerse, vətən uğrunda canından keçən şohid olan igidlərimizdən söz açanda onların gözələri dolursa, azığın ermənilərin, tapdağı altında qalan torpaqlardan səhbət düşəndə gözərlərdə düşmənə qarşı nisrət, qəzəb görünürse, «Nə xoşbəxtidir o müəllim!» deyərdim. Deməli, o, hiss etdiklərini, emosiyalarını dilimizin köməyi ilə şagirdlərinə də aşılamağı bacarıır.

Ana dili dərslərində şagirdləri müxtəlif hekayələr, şə'rər, nağıllar, tapmacalar, atalar sözləri, təmsillər və s. vasitəsilə yaxşılıq və pislik, cəsarət və qorxaqlıq, qayğıkeşlik və laqeydilik kimi sıfatlrlə tanış edir, bu xüsusiyyətləri bir-birindən fərqləndirməyi öyrədirəm.

Oxu dərsliklərində verilmiş tədris materiallarının zəngin məzmunu, şagirdlərdə elmi-kütülovi dönyagörüşünün formallaşması ilə yanaşı, onlarda estetik və əxlaqi hissələrin tərbiyəsi üçün də geniş imkanlar yaradır. II sinfin «Oxu» dərsliyində verilmiş «Müəllimə hörmət», «Yaxşılıq cələ, minnət qoyma», «Yalan», «Buyurun əyləşin», «İnsana məhəbbət», «Qartal balasının səhvi» və s. mötnər şagirdlərdə həssaslıq, qayğıkeşlik, ədalətlilik, xeyirxahlıq kimi yüksək insani hissələr oyadır. Bu hissələri şagirdlərə aşılamaq biz müəllimlərdən xüsusi bacarıq, məharət, təmkin, səbr tələb edir.

Hər bir mötnin təhlilində çalışıram ki, şagirdlər bilavasita iştirak etsinlər, mötnədəki başlıca ideyani, hadisəni, qəhrəmanların xarakterini, daxili aləmini aça bilsinlər.

I sinif şagirdlərinə «Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm» nağılmı keçərkən çalışmışdım ki, məzmunu obrazlı nəqəl edim. Nağıldakı hadisələrin cərəyanını, ayrı-ayrı

epizodları uşaqların gözleri karşısında elə canlandırdım ki, onlar özlerini bir anlıq nağılda göstərilən hadisələrin içərisində hiss etsinlər, sanki bu hadisələr onların gözleri karşısında, onların iştirakı ilə baş verir. Arabir uşaqları nəqletmə prosesinə cəlb edirəm. Biri keçinin, digəri dəmirçinin rolunu ifa edir, özlərindən maraqlı sözlər uydurub deyirlər. Axırda hadisələrin gedisi şagirdlərdən almağa çalışıram.

- Sizə ana evə qayıdanda vəziyyəti necə oldu?

- Ana evə qayıdanda çox kədərləndi, hirsəndi, balalarını xilas etmək üçün qurdı öldürmək qərarına gəldi.

Yaxud:

- Uşaqlar, dəmirçi qurda diş düzəltməli idimi?

- Xeyir. Dəmirçi diş düzəltse idi, o Şəngülümgilin analarını da parçalayıb yeyordı.

- Ana keçi qurdu öldürməkdə haqlı idimi?

- Bəli.

- Uşaqlar, nağılda daha kim xoşunuza gəldi?

- Dəmirçi yaxşı adamdır, müəllim. Ona görə ki, o ana keçiyə qurdu öldürməkdə kömək etdi.

Hər bir nağılı, təmsili və s. keçərkən çalışıram ki, həmin mətni səhnələşdirim, mətnin əsas ideyasını şagirdlərə daha qabarıq çatdırmağa nail oluram. Bu, uşaq təxəyyülünün inkişafına kömək edir.

Uşaqlar nağılin qəhrəmanlarını özləri təsəvvür etdikləri kimi, özlərinə məxsus bir tərzə canlandırırlar. Onların dediklərinə düzəliş verir, əlavələr edirlər.

Dərsin sonunda belə suallar verirəm:

Nağılda kim qalib gəldi? Zoraklıq yaxşı şeydirmi? Yaxşı insan necə olmalıdır? Bu suallara cavab almaqla nağılin şagirdlərə necə tə'sir bağışlığıının şahidi oluram.

«Göyərçin» haqqında əfsanəni oxuyarkən uşaqlar dərk edirlər ki, bütün xalqlar və dövlətlər arasında sülh, əmin-amanlıq çox vacibdir.

Onlardan mətndə hansı yerlərin daha çox xoşlarına gəldiyi soruşulanda bə'ziləri papağın içərisində göyərçinin bala çıxarmasını, bə'ziləri isə şahın əlini uzadıb o biri ölkənin şahından üzr istəməsini xoşladığını dedilər.

Əfsanəni səhnələşdirərkən müəllisin, ananın və şahların rollarını uşaqlar arasında bölüşdürdüm. Uşaqlar öz rollarının öhdəsindən çox gözəl gəldilər. Onlar göyərçin şəkilləri də çəkdilər. Əmək dərsində kağızdan şahın papağıni düzəlttilər. Onun içərisinə ağ kağızdan hazırladıqları göyərçini və onun balalarını qoydular. ERTESİ gün göyərçin haqqında əlavə materialları da yazmışdırlar.

Münaqışlərlə, hadisələrlə zəngin olan əfsanə uşaq təxəyyülünə daha yaxındır. Təcrübə göstərir ki, əfsanəvi obrazların uşaqların qəlbində yaratdığı estetik, əxlaqi və intellektual hissələr onları fəallaşdırır və mənəviyyatlarını zənginləşdirir. Onlar xeyrə və şəhər öz münasibətlərini bildirirlər.

Uşaqlar əfsanələri maraqla dinlayır, yadda daha yaxşı saxlayırlar. Nağıllar, əfsanələr əxlaqi hissələrin inkişafında böyük rol oynayırlar.

Uşaqların dünyagörüşünün formallaşması onların təkcə anaya, ataya, bacı və qardaşa, yaxın adamlara məhəbbətdən deyil, bizi ahata edən hər nə varsa – təbiətə, quşlara, heyvanlara, torpağa, səmaya məhəbbətdən başlayır.

Çalışmaq lazımdır ki, şagirdlər öyrəndiklərini nəinki ağılla, həm də ürəklə, bütün varlığı ilə dərk etsinlər. Oxuduqları hər bir mətn onların qəlbində iz buraxın, onları düşündürsün, sevindirsün, həyəcanlandırsın, kədərləndirsün.

Adıca payız mövzusu ilə əlaqədar bu fəslin ilin son fəsli olduğunu, havalarmız soyumağa başladığımı, ağacların öz yarpaqlarını tökdüyünü və s. öyrətməklə yanaşı payız xəzanının gözəlliyini, uşub isti ölkələrə gedən qışların nəğmələrinin kəsilməsindən doğan qüssəni, ağacların çılpaqlanmasını, gözəlliyin yoxa çıxmasını qəlbləri ilə duysunlar.

Digər bir mövzuya toxunaq «Ana məhəbbəti», «Ana» adlı mətnləri keçərkən dəfələrlə analarımızın fədakarlığından, ana məhəbbətinindən, onun beşik başında oxuduğu laylalardan, bu laylalar vasitəsilə doğma dilimizin ruhumuza, qanımıza şərbət kimi axmasından səhbət açmışam, lakin şagirdlər bütün bunları öz gözləri ilə gördükdə, şahidi olduqda deyilənlərin ta'sir gücү ikiqat artır.

Kiçik bir laylanın səhnələşdirilmiş nümunəsini sınıfında balaca Çinara hazırlamışdı. Ona Bəşir də kömək etmişdir. Bəşir babasının hazırladığı balaca beşiyi, Ülfət isə, anasının kəlağayışını gətirmişdir. Çınarə əsl azərbaycanlı kimi anasının kiçik obrazını çox məhəbbətlə yaratdı. Məktəbimizdə keçirilən tədbirlərin birində o, bu laylası ilə hamını valeh etmişdi.

Şagirdlərimdə daima əməyə, zəhmətə, halallığa hörmət hissini tərbiyə edirəm. Onlar zəhmətin faydasını «Circirama və qarışqa» təmsilini keçərkən daha aydın dərk etmişlər.

Keçdiyimiz əsərlər və onların əsasında hazırladığımız səhnəciklər şagirdlərə yaxşımlı pisdən, güclünlü zəifdən, hiyləgəri, yaltağı axmaqdən, zülmkarı məzлumdan, haqqı nahaqdan ayırmada kömək edir.

Uşaq nə üçün torpağın, günəşin, təbiətin ana adlandırıldığını, itin, pişiyin nə üçün insanın dostu hesab olunduğunu, qurdun quduz, tülkünün hiyləgər, qarğanın axmaq olduğunu ağılı ilə, qəlbini ilə də hiss edir. «Qurd və quzu», «Qarğə və tülkü» təmsilinin səhnələşdirilməsi buna bariz nümunədir.

Müəllim hər bir nağılı, hər bir əfsanəni, hər bir təmsili səhnələşdirməklə onları canlandırır. Uşaqlar özləri səhnəciklərdə iştirak etdikdə isə bu hadisələrin bilavasitsı şahidinə çevrildikdə, əsərin qəhrəməm ilə birlikdə yaşıdlıqda əsl insan kimi formalasırlar.

Öğər bu gün, təlim prosesində müstəqil Azərbaycanımızın gələcəyi üçün sağlam düşüncəli, gözəlli duya bilən, xeyirxah qəlblə, ədalət carçası olan gəncələr yetişdirə biliriksə, deməli çəkdiyimiz əziyyət əbəs deyil.

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

İFADƏ ÜÇÜN MƏTNLƏR MƏCMUƏSİ

Y.S.Kərimov və E.Y.Kərimovanın «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin yenidən işlənmiş nəşri çapdan çıxmışdır: «Nasir» nəşriyyatı, Bakı, 2003, 136 səh. Qiyməti 6.000 manat.

SƏRQ ƏDƏBİYYATINDA ƏMƏK TƏRBİYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ VƏ USAQLARIN TƏRBİYƏSİNDE ONDAN İSTİFADƏ

Səadət Həsənova,

Respublika Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşı pedaqoji elmlər namizədi

Azərbaycan xalqının indiki durumunda Respublikamızın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, sərhədlerin toxunulmazlığını qorumaq, Azərbaycanı dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinən birinə çevirməyi xidmət edəcək bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmək, əməyə hazır olmaq təhsilimizin məzmununu təşkil edir.

Müqəddəs «Qur'ani-Kərim»da, Şərqi möhtəşəm ədəbi abidələri olan «Avesta»da, «Kəlilə və Dümna»da, «Faydalı öyüdlər»da, «Qabusnamə»da, «Əxlaqi Nasır»da əməkla bağlı çoxlu maraqlı fikirlər var. Həmin mənbələrdə hər bir insanın sağlam, gümrah böyüməsi üçün əməkla məşğul olmasına, müəyyən bir peşəyə yiyələnməsinə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.

Zaman keçdikcə hər bir xalqın tarixi yaddaşında dərin iz buraxmış görkəmli şəxsiyyətlər zəngin xalq yaradıcılığında el sözlərindən bəhrələnərək nəslin əmək tərbiyəsi haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər. Vaxtilə irəli sürürlən bəls dəyərli ideyalar xalqımızın mütəfəkkir övladları Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, M.Əvhədi, N.Tusi, S.İ.Xətai, M.Füzuli, A.A.Bakıxanov, M.F.Axundov, S.Ə.Sırvani, H.B.Zərdabi, M.Ə.Sabir, A.Səhhat, Y.V.Çəmənzəminli, M.S.Ordubadi, S.Vurğun və digər alim və sairlərimiz tərəfindən inkişaf etdirilmişdir.

Əmək tərbiyəsi xalqların tarixi qədər qədimdir. Onun meydana çıxmazı tarixi zərurətdən irəli gəlmişdir. Qəhrəmanlıq dastanlarından olan və səsi uzaq əsrlərdən galan, gur işığı ilə tarixləri yarib keçən «Kitabi-Dədə Qorqud» adlı qədim türk dastanında bunun bariz ifadəsini görürük. Dastanlarımızdə əmək prosesi vaxt fiziki manə və çətinlikləri aradan qaldırmağı, ağırlıqlara qarşı mətanətli olmayı tələb edirdi, cünki o dövrün təbii şəraitit insandan böyük qüvvə və güc tələb edirdi.

Yeri gölmüşkən qeyd edək ki, məktəblilərin milli ruhda tərbiyə olunmasında «Koroğlu» dastanının mühüm rolü vardır. Şərqi əvəzsiz mə'nəvi inciləri olan «Bilqamış», «Qırıq qız dastanları», «Alpamış», «Maday qara», «Manas», «Rüstəm xan», «Koplandı Batır» və başqa xalq dastanları içərisində «Koroğlu» epopeyası təkrarsız fikir dünyası ilə misilsiz şöhrət qazanmışdır.

Dastanda əməksevərlik, müxtəlif fiziki elementlər, onun mösiəti və yaşayışı qabarıq şəkildə eks olunmuşdur. Bu dastanlarla tanış olarkən bir daha yoqınlık hasıl edirsin ki, Azərbaycan xalqının bugünkü hayatı onun keçmiş zəminini üzərində inkişaf etmişdir. Qəhrəmanlıq dastanları diqqətən araşdırıldıqda burada qəhrəmanların, böyüməkdə olan nəslin əmək tərbiyəsinin planlı şəkildə aparıldığını görürük: «Çənlibelin öz qayda-qanunları var idi. İş zamanı hamı işdə, məşq zamanı hamı məşqdə, keş zamanı hamı kefdə olardı». Bu misaldan aydınlaşır ki, Çənlibelədə iş, əməyə ayrıca vaxt ayrılmış.

Orta əsr mütəfəkkirlərinin əsərlərində əmək tərbiyəsinin böyük əhəmiyyətindən bahs edən epizodlara tez-tez rast gəlmək olar. Onlar əməksevər, qüvvətli olmayı, aqli adrakı təkmilləşdirməyi tövsiyə edirdilər.

Xaqani insanı həmişə əmək prosesində, «arı kimi şan toxumaq»da görmək istəyirdi. O, yaşadığı cəmiyyətdə dözülməz vəziyyətə tab götürə bilmək üçün sağlam

olmağı, əmək fəaliyyətinə qoşulmayı məsləhət görürdü. Xaqani qızılı, vara arxalanmamağı, şahlar kimi mala, cavahirata uymamağı məsləhət görür və insana öz əməyi ilə şöhrətlənməyi tövsiyə edirdi. O, «ipəkqurdu kimi», «hörümçək kimi» işləməyi, «onlar tor toxumağı» bacardığı kimi, insana da «səadət, xəşbəxtlik toxumağı» məsləhət görürdü.

N.Tusi yaradıcılığında da əmək tərbiyəsi haqqında qiymətli fikirlər çoxdur. Onun fikrincə, valideynin vəzifəsi usağı yedirtmək, geydirmək, yeriməyi öyrətməklə yanaşı, həm də onda əməyə məhəbbət tərbiyə etməkdir. O, əməksevərlik, fikir dürüstlüyü, möhkəm əqidə, işgüzarlıq, cəldlik və aqilliyi insanın fiziki inkişafının səmərəsi hesab edir, bu inkişafda psixoloji xüsusiyyətlərin də mühüm rol oynadığına əhəmiyyət verirdi. N.Tusi əmək tərbiyəsi prosesində uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməyi zoruri sayırdı.

Əvhədi Təbrizinin yaradıcılığında əmək tərbiyəsi ilə bağlı söhnələr diqqətə layiqdir. Onun «Mehr və Müştəri» əsəri bu baxımdan an qiymətli mənbələrdən biridir. Əsərdə bu gün üçün böyük əhəmiyyəti olan, əməksevərliyin məzmununa dair Qərbən pedaqoji fikrini neçə əsr qabaqlayan maraqlı fikirlər vardır. Əvhədi «Camı-cam»ində əməyi, xüsusiilə düşünülmüş məhsuldar əməyi tərənnüm edir. Onun fikrincə, xəzinəyə dolu olan torpaqda gizlənmiş sərvəti üzə çıxarmaq üçün «insana əvvələ elm», sonra isə «əmək, zəhmət gərək»dir. İnsan əməyini hər şəxə qadir hesab edən və onun qarşısında hər şeyin aciz olduğunu söyləyən Əvhədi yazırı:

Dünyada müşküli sən etdin asan,
Qorxur nəfəsindən çöllərdə heyvan.
Külüngün altında daş mumə döndü,
Gözünə dəmir də su tək göründü.

Sair əsərinin «Övlad tərbiyəsi haqqında»ki fəsliндə əmək tərbiyəsindən xüsusi danışır və bunu valideynlərin də vəzifəsi hesab edir:

...İkinci sən ona öyrət bir peşə,
O maaş götürsün ordan həmişə.

Əvhədi əkinçiliyi peşə, elmi iş adlandıraraq, onların «hər ikisini işqli günəş» deyə mədəh edirdi.

M.H.Naxçıvanının yaradıcılığında sənət, sənətkarlıq, rəiyyət əməyi ön planda təsvir edilir. Onun fikrincə, əhsənül-vücud o kəsdir ki, sənəti, peşəsi yalnız öz vətənində deyil, digər vilayətlərdə də məşhurdur.

Böyük mütəfəkkir qeyd edirdi ki, yalnız sənəti təlim etmək deyil, onu sevdirmək, ona xalq içarısında maraqlı oyatmaq da lazımdır ki, rəiyyət balası ondan bərk-bərk tutsun. O qeyd edirdi: «Bir ixtisas, bir peşə öyrənməyən və rəiyyətə xidmətdə olmayan adamin nə dini, nə dünyası olar». Əməyi yaşayış və rifah üçün asas şərt sayan M.H.Naxçıvanı əmək məsələsinə «Qur'ani-şərifdə» də xüsusi yer verildiyini bildirir və əməyi mədəh edirdi.

Qədim yunan və Şərqi fəlsəfəsini dərinlən bilən Füzuli «Mətləü'l-cətiqad» adlı dərin fəlsəfi əsərində əməyə yüksək qiymət verir və torpağı tərifləyərək deyir ki, torpaq olmasa, insan əməkə məşğul ola bilməz. Torpaq əmək mənbəyidir. İnsan torpaqla ucalır.

M.Füzuli yunan filosofları Fales, Öflatun, Sokrat, Anaksagor, Pifaqor, Demokrit, Aristotel, Heraklit, Empedokl, Şərqi alımları Əli-Fərabi, Əbu Əli İbn Sina, Nizami, X.Dəhləvi və başqalarının fikirlərinə istinadən insan həyatında dörd ünsürün (elm, idman, əmək, sə'y) böyük rol oynadığını qeyd etmişdir.

Ş.İ.Xətainin «Nəsihətnamə», «Dəhnəmə», «Divan» və s. kimi əsərləri göstərir ki, o, yaradılığında Xaqani, Nizami, Əvhədi, Nəsimi, Kişvəri (Təbrizi) irdindən bəhrələnmiş və onların əsərlərini örnək hesab etmişdir. Xətainin elm, əmək, əmək-sevərlik, zəka, əxlaqi təbiyə haqqında indi də təravəti səslənən fikirləri vardır.

Bütün təbiyə nəzəriyyəçiləri əməyin böyük təbiyəvi mənasını döndə-döndə qeyd etmişlər. Onların qənaətinə görə işi elə təşkil etmək lazımdır ki, ictimai-saydalı, məhsuldar əmək gəncin həyatı cəhiyacını, onun mə'nəvi formalaşmasının əsası olsun.

Mə'lum olduğu kimi, insanlar bir-birini əmək prosesində daha yaxşı başa düşür, maddi ne'mətlər yaradırlar. Buna görə də böyük maarifçilər pedaqaqlar uşaqları hələ kiçik yaşlardan əməyə alışdırmağı xoşbəxtliyin əsas şərti hesab etmişlər. Böyük rus pedaqaqu K.D.Uşinski deyirdi: «Əmək insanın yer üzündə əldə edə biləcəyi və onun adına yeganə layiq olan xoşbəxtlikdir. Əmək başarıyyat tarixinin lap əvvəlindən yer üzündə solğun zəif işq saçan... müqəddəs şəmdir, onu söndürsəniz hər yer zülmətə çevrilər. Təbiyə insani xoşbəxt etmək istəyirsə, onu xoşbəxtlik üçün təbiyə etməməli, əmək həyatına hazırlamalıdır». (Seçilmiş pedaqaçı əsərləri. Bakı, «Azərnəşr», 1953, sah. 64-65). Həyat və xoşbəxtlik özü əmək olmuspəndür. İnsan əməkdə xoşbəxtlik, həm də həyat tapmışdır. Əmək insanın həyatına əbədi işq saçır. Əmək insanların xoşbəxtliyinin şəmi adlandırılır. Belə şəmi hər bir valideyn öz ailəsində yandırmalıdır. Uşaqları yaradıcı əməyə alışdırmaq təbiyəçinin on ümde vəzifəsidir:

1. Yaradıcı əmək yalnız o zaman mümkündür ki, insan öz işinə məhəbbətlə yanaşsın, bu işdən şüurlu surətdə sevinsin, əməyin faydasını və zəruri olduğunu başa düşsün, əmək onun üçün öz şəxsiyyətini və istedadını təzahür etdirməyin əsas forması olsun. Yalnız insan əmək sə'yinə möhkəm adət etdikdə, az əhəmiyyətli işə də xor baxmadıqda əməyə belə münasibət yaranı bilər.

2. Əmək prosesində insan yalnız iş görmək üçün deyil, həm də yaxşı bir yoldaş kimi təbiyə olunur, yəni onda başqa adamlara düzgün münasibət yaranır. Addımباşı işdən yaxasını qurtarmağa çalışan, başqalarının necə İsləmələrinə soyuqqanlıqla tamaşa edən, onların əməyinin bəhrəsindən istifadə edən adam cəmiyyətdə ən əxlaqsız adamdır.

3. Əməyin əsas faydası insanın ruhi-mə'nəvi cəhətdən inkişaf etdirilməsidir.

4. Əmək yalnız ictimai-istehsalat əhəmiyyətinə malik olmayıb, həm də insanın şəxsi həyatında böyük əhəmiyyətə malikdir. (Mə'lumdur ki, çox şey bacaran, hər işin əhdəsindən tez və ustalıqla gələn, heç bir çətinlik qarşısında özlerini itirməyen, müxtəlif əşyalardan istifadə etməyi və onları istədikləri kimi dəyişdirməyi bacaran adamlar şən və xoşbəxt yaşayırlar. Hər bir boş şey qarşısında aciz qalan, özlerinə qulluq etməyi bacarmayan, həmişə yoldaşın xidmətinə ehtiyac hiss edən, heç kəs yardım etmədikdə isə narahat şəraitdə, pintlə, çirkin bir həyat sürən adamlara yazığınız gəlin).

Valideynlər öz uşaqlarını təbiyə edərkən, onun gücü səviyyəsində, maraqlı işlər təpə bilərlər. Əlbəttə, uşağı həddindən artıq işlə yüklemək olmaz, lakin hər halda valideynlərin çəkdikləri zahmətlə uşaqların zəhməti arasında kəskin fərq nozərə carpmamalıdır. Əgər ata və ya ana ailə təsərrüfatını idarə etməkdə çətinlik çəkirse, uşaqlar onlara kömək göstərməlidirlər. Ailədə həmişə kollektiv ruh hiss olunmalıdır, onun üzvləri bir-birinə yardım göstərməlidirlər.

Uşaqda əmək sa'yini müxtəlisf yollarla yaratmaq mümkündür. İlk uşaqlıq dövründə, əlbəttə, bir çox işləri uşaqa başa salmaq lazımdır, lakin ən yaxşısı odur ki, uşaq anasının həmin işi görməyə vaxt tapmadığını başa düşərək öz təşəbbüsü ilə ailənin əməyində iştirak etsin.

Validenlər öz uşaqlarında xoşa gəlməyən işləri səbrlə görmək qabiliyyəti tərbiyə etməlidir. Valideyn tərbiyə işini özbaşına buraxdıqda bə'zən vadar etmədən istifadə olunur. Məcburiyyət fayda vermir uşaqda əmək vəzifəsinə nifrat oyadır. Uşaqdan gücü çatan, onun qüvvəsinə və anlağınə müvafiq gələn iş keyfiyyəti tələb edilməlidir. İşi pis gördüyü üçün uşağı söymək, danlamaq, utandırmaq məsləhət görülmür, əmək vəzifəsi və onun icrası öz-özlüyündə uşaqa elə həzz verməlidir ki, o bundan sevinsin. Uşağın gördüyü işi yaxşı qiymətləndirmək onun əməyi üçün verilən ən yaxşı mükafat olmalıdır.

DİYARŞUNASLIQ MATERİALLARINDAN İSTİFADƏNİN YOLLARI

*Oruc Həsənli,
Naxçıvan Dövlət Universitetinin dosenti*

Doğma diyari, onun təbiətini, əməkçi insanların, tarixi və mədəniyyəti abidələrini, kiçik yaşlarından uşaqlara sevdirmək onlarda Vətənə məhəbbət hissini qüvvətləndirir. Təbiət hadisələri, insan əməyi nəticəsində yaranan möcüzələr, təbiətin gözəllikləri, doğma yerlərin saf bulaqları, çayları, meşələri, mə'marlıq abidələri uşaqları daim cəlb etdiyindən I sinfə gələnədək onlar vətən torpağı, onun mədəniyyəti yaşadıqları ərazi, insanlar barədə müvafiq təsəvvürə yiylənlərlər.

Kiçikyaşlı məktəblilər təbiət və cəmiyyətə, təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə ana dilinin tə'limi prosesində tanış olurlar. «Əlisba» dərsliyində təbiət hadisələri və cismərinə, cəmiyyətin həyatında baş verən hadisələrə aid xeyli şəkil, söz, cümlə və kiçik mətnlər vardır. Dərslikdə bilavasitə diyarşunashlıq xarakteri daşıyan xeyli şəkil var ki, onlar şagirdlərdə təbiət, vətənə vurgunluq hissələrinin inkişaf etdirilməsinə kömək göstərir. Dərsliyin əlisba tə'limi dövrünü əhatə edən hissəsində təbiət və cəmiyyətə aid materiallar çoxdur. «Vətən», «Göy göl», «Bakıda», «Ovdə», «Meşədə» və s. mövzuların tədrisini diyarşunashlıqla əlaqələndirmək mümkündür.

Lerik rayon Vizazamin kənd orta məktəbin müəllimi Sabir Mustafayev «Gözəl yaz» bölməsinə daxil olan M.Ə.Sabirin «Yaz günləri», Ə.Kərimin «Gün çıx, gün çıx», A.Şaiqin «Bənövşə», «Qərənfib», M.Dilbazinin «Qaranquş», S.Məmmədzadənin «Ceyran» şə'rlerindən, xalqımızın ən gözəl adətlərindən biri olan Novruz bayramına həsr edilmiş «Novruz» dördlüklərindən diyarşunashlıq materialı kimi istifadə edir. Onların əksəriyyətini uşaqların yaşadıqları kəndin təbiəti ilə əlaqələndirir.

Sabir müəllim «Vətən» bölməsinə daxil olan «Ana yurdumuz», Z.Cabbarzadənin «Bakı», «Qara qızıl», «Respublika günü», «Heydər baba», «Azərbaycanlılar», S.Vurğun «Azərbaycan» şə'rinin tərbiyəvi imkanlarından bəhrələnir. «Ana yurdumuz» mətniə tanış olan şagirdlər öyrənirlər ki, bir zamanlar Azərbaycan çox güclü dövlət olub. Sonralar onu iki yərə bölübələr. Məktəbli mətnlər tanış olduqdan sonra müəllim aşağıdakı suallarla sinfə müraciət edir:

- İki hissəyə bölünəndən sonra Azərbaycanın şimal hissəsini hansı dövlət ələ keçirdi? (Çar Rusiyası)

- Baş Azərbaycanın cənub hissəsini hansı dövlət tutdu? (İran)
- Hansı şəhərlərin yarısı İranın ərazisində qalmışdır? (Astara və Culfanın)
- İndi Şimali Azərbaycan hansı dövrünü yaşayır? (müstəqillik, azadlıq dövrünü)
- Bizim hansı ölkə ilə əlaqələrimiz daha möhkəm və səmimidir? (Türkiyə ilə)
- Cənubi Azərbaycan hansı dövlətin tərkibindədir? (İranın)
- Cənubi Azərbaycanın mərkəzi hansı şəhərdir? (Tabriz)
- Hansı ölkələrdə azərbaycanlılar yaşayır? (Türkiyədə, Rusiyada, İranda, Almaniyada, Fransada, Amerikada, Hollandiyada və s.).

Müəllim şagirdlərin diqqətini «Ana yurdumuz» mətnindən sonra verilmiş N.Xəzrinin şə'rini yönəldir.

Ömrümün mə'nasısan,
Qardaşlıq dünyasısan,
Anamın anasısan,
Azərbaycan!...

«Respublika günü» mətnini də şagirdlər diyarşunashlıq materili kimi öyrənir, doğma yurdumuzun, ölkəmizin müstəqillik tarixi, nailiyyətləri ilə tanış olurlar. Mətnin verildiyi səhifədə dövlət rəmzlərimizdən ikisi – gerbimiz bayrağımız da öz əksini tapmışdır. Şəkillər və mətn bir-birini tamamlayır və mövzunun təbiyəvi tə'sirini artırır.

Respublika günü bayram edilərkən müəllim onların aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmələrinə çalışır: «28 May Respublika günüdür. Babalarımız ilk dəfə 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətini qurmuşlar. ADC xalqını azadlığa çıxardı. Amma bu cümsüriyyətin ömrü az oldu. İllər keçdi, xalqımız yenidən azad, müstəqil, demokratik dövlət qurdu».

II simfin «Oxu» dörsliyində diyarımızın təbiəti, əməkçi insanları, tarixi günləri, adət və ənənələri, ayrı-ayrı fəsillərə, ailə həyatına, təbii sərvətlərinə, davranış normalarına aid çoxlu mətn verilib. Hər bir mətnindən sonra onunla bağlı şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri, təcrübə və müşahidə üçün materiallar, «Yadda saxlayın» tipli məsləhətlər diyarşunashlıq işi ilə sıx bağlıdır. T. Elçinin «Gözel Vətən» şə'rindən sonra «Vətənimizin gözəllikləri haqqında bildiklərinizi danışın», «Doğma diyarın gözəlliyi əks etdirən şəkil çəkin».

«Müşahidə edin. Gündən doğanda, günorta, gün batanda nələr olur? Nə üçün yayda gecələr gündüzdən sərin olur?... Çöl heyvanlarının (dovşan, dələ, kirpi, tisbağa, tülkü və s.) həyatı necə keçir? Bağlarda, tarlalarda insanlar hansı işləri görürler?».

Lerik rayon Vizazamın kənd orta məktəbin müəllimi Gülnarə Aslanova onların təhsilləndirici, təbiyoləndirici və inkişafetdirici imkanlarından ustalıqla istifadə edir. Belə ki, «Ağac meyvəsi ilə, insan əməyi ilə tanınar» bölməsinə daxil olan «Mən artığam» mətni bu baxımdan zəngin material verir. Mövzu şagirdlərin istər mə'nəvi, istər əmək və ekoloji, istərsə də fiziki təbiyəsinin səmərəli təşkilinə şərait yaratır.

Mətnin imkanlarına əsasən dərsdə bir tərəfdən şagirdlərin təbiəti mühafizə fəaliyyəti, digər tərəfdən yaşıllığın salınmasında onların iştirakı, başqa bir tərəfdən kollektivdə kollektiv vəsitəsilə təbiyə məsələsi, əməksevərlik, kollektiv əməkdə iştirakın vacibliyi işıqlandırılır. Müəllim sorğu-sualı müvafiq istiqamət verməklə mətndə irəli sürürlən başlıca ideyanın şagirdlər tərəfindən başa düşülməsinə çalışır. Mətnindən sonra verilmiş atalar sözü və məsəllər də («Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş», «Nə əkərsən, onu da biçərsən») bu işdə müəllimə yardımçı olur.

«Buyurun hörmət elə, sən də böyüyəcəksən» atalar sözünü də yada salır və mətnin atalar sözündə irəli sürülən fikirlə birbaşa əlaqəsinə toxunurlar.

«El bilir ki, sən mənimson!» bölməsinə daxil olan mövzular da zəngin tərbiyələndirici imkanlara malikdir. Mətnlərlə bağlı dərslikdə verilmiş suallar diyarşunaslıq materialları ilə şagirdlərin yaxından tanış olmalarını asanlaşdırır. «Bizim ana vətənimiz» mətninə aid: «Vətən nədir? Vətən deyəndə haramı nəzərdə tutursunuz?» «Cənubi Azərbaycan haqqında nələri bilirsınız?», «Ulu babalarımız haqqında bildiklərinizi danişın», «Yaşadığımız yerdəki dağ, çay, göllər haqqında daniş» sual və tapşırıqları diyarşunaslıq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Göründüyü kimi, tapşırıq və suallar vətənimizin tarixi keçmiş, bu günü, ulu babalarımız, doğma diyar barədə zəruri məlumatların əldə olunmasına kömək göstərir. Elə tapşırıqlar və suallar var ki, («Yaşadığımız yerdəki dağ, çay, göllər haqqında daniş»), şagird diyarşunaslıq, axtarıcılıq fəaliyyətinə qoşulmaqla müştəqil sürətdə həmin məlumatı toplayırlar.

Nəzərdən keçirdiyimiz məsələ baxımından III siniflərdə «Oxu» dərslərinin də yaxşı imkanları vardır. İlin ayrı-ayrı fəsillərinə aid verilmiş mətnlər doğma yurdun təbiəti ilə yaxından tanış olmağa şərait yaratır. Belə ki, Naxçıvan şəhər 11 nömrəli məktəbin III sinifdə (müəllim Məsmə Hüseynova) «Payızda» mətnini keçərkən şagirdlər bu fəslin başlıca olamətlərinə (Qızıl payız gələndə günlər get-gedə qisalar, gecələr isə uzanır. Havalər soyuyur. Göydə tez-tez bulud topaları görünür. Payızda yağışlar yağır, küləklər əsir. Ağaclar yarpaqlarını tökməyə başlayır. Ağacların yarpaqları öz rəngini dəyişir. Quşlar uçub isti ölkələrə gedir. Qaranquş, bülbü'l, sarıköynək hamisindən evvel köçür və s.) diqqət yetirir, yaşadıqları ərazidə həmin cəhətlər üzərində müşahidə aparırlar. Onlar doğma diyarın təbiətində baş verən fəsi dəyişikliklər, eyni zamanda hər fəslin özünəməxsus gözəllikləri ilə tanış olurlar.

III sinifdə «Oxu» üzrə ayrı-ayrı dərslərdə Vətənimizin tarixinə, keçmişinə və bu gününə, qədim dövrünə, abidələrinə, babalarımızın igitiliklərinə və azadlıq uğrunda mübarizələrinə, müstəqilliyimizə, faydalı qazıntılarımıza, əməkçi insanlarımıza, xalqımızın möişətinə, mədəniyyətimizə aid maraqlı mətnlər nəzərdən keçirilir. Şagirdlər bir dövlət kimi dünya ölkələri sırasında, bir xalq kimi dünya xalqları arasında şərəflə yerimizi görür, ugurlarımızdan istixar hissi keçirirlər. Dərsdən-dərsə onlarda milli mənlik şüuru inkişaf edir.

«Odlar yurdunun keçmişindən» və «Yurdum, yuvam, məskənimson» bölmələrinə daxil olan mətnlərin öyrənilməsi Azərbaycan tarixi fənni üzrə V sinifdə və sonrakı siniflərdə nəzərdən keçiriləcək bir çox mövzuların asanlıqla mənimsonilməsinə imkan verir. Deyilənlərə aydınlıq götirmək üçün bu bölmələrə aid mətnləri ayrıca eks etdirmək məqsədə uyğun olardı.

1. «Odlar yurdunun keçmişindən» bölməsi üzrə:

«Azix mağazası», «Oğuzlar» (əfsanə), «Nuhun gəmisi», «Biz müsəlmanıq», «Dərbənd» (əfsanə), «Dədə Qorqud», «Karvan yolu» (T. Elçin), «Danışan daşlar diyarı» (Z. Xəlil), «Qeyrətli xaqqan» (Azərbaycan xalq nağılı), «Ağlılı sarkərdə və qoçaq oğlan» (nağılı), «Babəkin ilk qoçaqlığı» (C. Bərgüşad), «Lələ», «Şah İsmayıllı Xətai», «Zülmə qatlaşmamaq» (N. Gəncəvi), «Koroğlu», «Cəngi» (N. Həsənzadə), «Qaçaq Nəbi», «Barışq olmayıacaq» (Ə. Səmədli), «Fətəli xan» (M. Hüseyn), «Cavad xan», «Cəsarətli xan», «Azərbaycan generalları», «Vətənimin torpağı təmizdir», «Müqəddəs adətlər» (S. Rüstəmxanlı).

II. «Yurdum, yuvam, məskənimən» bölməsi üzrə:

«Azərbaycan deyəndə» (T.Bayram), «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti», «Nariman Narimanov», «Naxçıvan», «Borçalı» (Ə.Saraçlı), «Bakı», «İçərişəhər», «Ağsaqqal», «Gəncə», «Kosmonavtika generalı», «Baba yurdu», «Naftalan əfsanəsi», «Mingəçevir», «Daşkəsən», «Qara qızılı», «Möcüzə», «Arazim» (İ.Coşqun), «Ana yurdum» (X.R.Ulutürk), «Bizim qonşular», «Firavan həyat yolunda», «Vətən» (H.Ziya), «Mixaylo» (İ.Qasimov, H.Seyidbəyli), «Ölməz qəhrəman» (M.Cəlal), «Hava döyüşü» və s.

Göründüyü kimi, dərslikdə tarixi keçmişimizlə bağlı mövzular yetərinədir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində tədris prosesini bu tarixi abidələrlə bağlamaq imkanı var. Naxçıvanda belə imkanlar daha çoxdur. Onların ikisinin üzərində dayanaq. Naxçıvan şəhər II nömrəli məktəbin müəllimi Aynurə Orucova «Azix mağarası» mətni oxunarkən Naxçıvanın da qədim insan məskənlərindən biri olması, «Nuhun gəmisi» mətni oxunarkən Ağrı dağa haqqında, «Babokin ilk qoçaqlığı» mətni oxunarkən Bəzz qalası haqqında, Şah İsmayıla həsr olunmuş mətn oxunarkən Ordubadla əlaqədar bayati haqqında «Koroğlu» mətni oxunarkən onun Naxçıvandan keçib Türkiyəyə getməsi haqqında, «Naxçıvan» mətni oxunarkən onun keçmişisi, bu günü və sabahı haqqında mə'lumat verir. Uşaqları mətndə adları çəkilən tarixi abidələrə (Gəmiqaya, qala divarlarına, Əlinç qalasına, Əcaminin abidəsinə, Mō'minəxatun türbəsinə, Cəlil Məmmədquluzadənin, Məmməd Səid Ordubadının, Bəhrüz Kəngərlinin, Yusif Məmmədliyevin, Heydər Əliyevin abidələri öünü), muzeylərə, Türkiyə ilə sərhədə, Araz çayı sahilinə, İranla sərhədə, İranla birlikdə tikilmiş su elektrik stansiyasına, iri sənaye obyektlərinə, yeni mədəniyyət mərkəzlərinə aparır. Onları Badamlı, Vayxir, Sirab suyunun mənbələri ilə, Batabatla, duz mədənləri ilə tanış edir. Bütün bunlar uşaqlarda iftixar hissini gücləndirir. Onlarda öz diyarının timsalında bütövlükdə Azərbaycana dərin məhəbbət yaranır.

IV sinfin dərsliyində də mövzular bölmələr üzrə qruplaşdırılmışdır. Bölmələrin bir qismi fəsillərə («Payız qayğıları», «Sevimli qış», «Yazın gözəlliyi», «Yay bizi gözlöyir»), digər qismi tarixi keçmişimizə («Ulu keçmişimizdən»), doğma vətənimizə, onun himnino, müstəqillik, azadlıq ərazi bütövlüyüümüzə («Azərbaycan müstəqillik və ərazi bütövlüyü yollarında», «Anda sədaqət», «Ana və vətən yaşadır bizi», «Müstəqillik və azadlıq eşqi», «Azərbaycan yurdum mənim») aiddir.

Mətnlər imkan verir ki, dərslərdə diyarşunashlıq materiallarından istifadə etməklə şagirdlərin bir vətəndaş, şəxsiyyət, mənəvi baxımdan saf bir insan kimi formalasdırmaq mümkün olsun.

Dinlədiyimiz dəslərin təhlili, müəllim və şagirdlərlə səhbətlərdən görünür ki, respublikamızda təcrübəli, qabaqcıl sınıf müəllimləri çoxdur. Onlar bir tərəfdən məktəblilərin şəfahi və yazılı nitqinin inkişafına, normal oxu vərdişlərinin (düzgülük, sürətlilik, ifadəlilik, şüurluluq) aşilanmasına, şəfahi nitqə yiyələnmələrinə, oxu və yazı texnikasını öyrənməyə çalışır, digər tərəfdən isə Azərbaycan dilinə, xalqımızın tarixinə, yurdumuzun təbəətinə, adət və ənənələrinə, maddi və mədəni sərvətlərinə məhəbbət hissələrini qüvvətləndirməyə, onların milli-mənəvi keyfiyyətlərini formalasdırmağa qayğı göstərirler.

IV sinfin «Oxu» dərsliyində verilmiş Y.Şirvanin «Ananın səsi» mətni məqalədən keçirdiyimiz məsələ baxımdan diqqəti cəlb edir. Bu mətnlə tanışlıq məticəsində şagirdlər öyrənilər ki, Şimali Azərbaycanın qədim adı Ağvan olmuşdur. Keçmişdə döyük meydanında cəngi calınmış. Hekayədə deyildiyi kimi, Ağvan hökmdarının qocalmasından istifadə edən düşmənlər Azərbaycan torpaqlarına hücum

edir, vətəni parçalamaq istəyirlər. Onlar Araz çayını keçmiş, Bərdəni işgal altına almışlar. Bunu görən qoca hökmədar cəngi çalmağı, düşmən üzərinə yeriməyi əmr edir. Döyüş paltarını geyimir, atını yəhərlətdirir, lakin qılınca əl atanda mə'lum olur ki, onu qaldırmaq üçün taqəti qalmayıb. Bu onu sarsıdır. Hökmədarın özü kimi igid arvadı vardi. O da əri ilə birgə döyüşlərdə çox olmuşdu. Vətən uğrunda vuruşmalarda həlak olmuş beş oğul dağı görmüşdü. İndi yegana ümidi sonbeşiyi Cavanşir idi. Ana əsgərləri döyüşə ruhlandırandan sonra öz qorarını verir: «Bu vuruşda atasını Cavanşir əvə edəcək!». Ordu Cavanşirin başçılığı ilə düşmən üzərinə yeriir və onu məglub edir.

Babək rayonundakı Böyükdüz kənd orta məktəbinin müəllimi Nadir Əhmədov bu mövzunun tədrisini səmərəli qurur, mövzunu müasir həyatla bağlamağa çalışır. Aşağıdakı sualları verir: «İndi erməni colladları ilə vuruşan Cavanşirə bənzər hansı oğulları tanıyırsınız?», «Cavanşir kimi daha hansı milli qəhrəmanlarımızı tanıyırsınız?». Şagirdlər birinci sualla bağlı Ramiz Qənbərov, Əlis Hacıyev, Çingiz Mustafayev, Salatın Əsgərova və b. adlarını; ikinci sualla əlaqədar Həzi Aslanov, Mehdi Hüseynzadə, Gəray Əsədov, Hüseynbala Əliyev və Qafur Məmmədovun adlarını çəkirlər.

Diyarşunaslıq, tədqiqatçılıq, axtarıcılıq fəaliyyəti baxımından şagirdlərin dövlət bayrağı, onun tarixi ilə əlaqədar geniş mə'lumata yiyələnmələri səydahıdır. Onlar öyrənirlər ki, hazırkı dövlət bayrağımız 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə tə'sis edilmiş və fəaliyyət göstərmişdir. Müəllim dövlət bayrağımızla bağlı şagirdlərin biliklərinə aydınlıq gətirmək üçün şagirdlərə başa salır ki, bu bayraq ikinci dəfə rəsmi şəkildə 1992-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Milli Məclisinin binası üzərində qaldırılmışdır.

Biz sülh tərəfdarıyız, lakin biza hücum edənlərə cavab verməyə hazırlıq.

Məktəb təcrübəsinin öyrənilməsindən görünür ki, ibtidai siniflərdə diyarşunaslıq materiallarının vasitəsilə şagird şəxsiyyətini formalasdırmağın bir sıra səmərəli yollarından istifadə etmək mümkündür. Həmin yollar bunlardır:

1. Doğma diyarla bağlı müsahibənin təşkili, həmin müsahibələr aşağıdakı şərtlər daxilində səmərəli şəkildə həyata keçirilir:

1) Suallar aydın və konkret olmalıdır, mətnin məzmununa uyğun gəlməlidir;

2) Elə suallar seçilməlidir ki, onlar doğma diyarın təbiəti, tarix və mədəniyyət abidələri, əməkçi insanları, coğrafi mövqeyi, dünəni və bu günü haqqında məktəblinin təsəvvürlərini genişləndirsin.

3) Suallar düsündürүү olmalıdır, şagirdləri təfəkkür əməliyyatlarına qoşmalıdır;

4) İmkan daxilində məktəbilərin əksoriyyəti müsahibədə iştirak etməli, şüurluluq və fəaliyyət min olunmalıdır;

5) Müsahibəyə ayrılan vaxt mətnin oxusu üçün nəzərdə tutulmuş vaxtdan səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə maneə törətməməlidir.

Müsahibənin keçirilməsi ona görə əhəmiyyətlidir ki, o doğma diyarın təbiətinə, tarixinə, mədəniyyətinə, adət və ənənələrinə, nailiyyətlərinə, insanların mösiətinə aid biliklərini möhkəmləndirmək və genişləndirməklə yanaşı oxu üçün daxili meyli artırmaq, fakt və hadisələrin, mə'lumatların emosional və şüurlu qavarılmasına, müsahibəçilik, müqayisə bacarıqlarının formalasmasına, lügət cəhiyatlarının zənginləşdirilməsinə kömək göstərir, kiçiyaşlı məktəbilərin bir şəxsiyyət kimi formalasmasına imkan verir.

DİDAKTİK OYUNLAR İLƏ TƏSVİRİ FƏALİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Xalidə Məmmədova,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşı,

Böyük xanım Yüzbaşova,

«Ulduz» körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəçisi

Uşaq həyatında oyunun rolu mə'lumdur: «Uşaqlar oyunda özlərini toplayır, fiziki iradi və aqli hazırlıqlarını bürüzə verirlər. Şəxsiyyətin psixi həyatının bütün tərəfləri oyun prosesində formalşır» (S.Rubinsteyn).

Oyunda öz həyatının situasiyalarını verərkən, uşaqlar onu və ona münasibəti yenidən yaşayırlar. Bu zaman onların təsəsüratları dərinlaşır, dəqiqləşir və yeni formada mənimmsənilir. Bu, oyunu təsviri fəaliyyət prosesi ilə birləşdirir və məktəbə-qədər yaşı uşaqların estetik tərbiyəsində onların qarşılıqlı əlaqəsinə imkan verir. Bu əlaqəni biz müxtəlif növ bədii fəaliyyətlərdə, öz konsepsiyamız əsasında uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirərək həyata keçiririk. Bunun əsasını estetik tərbiya, obrazlı təfəkkür, təsəvvürlər, estetik dəyəri olan obyektlərə müsbət emosional münasibət təşkil edir.

Təsviri fəaliyyətin oyun ilə qarşılıqlı əlaqəsi, hər bir uşaq üçün fəaliyyətin şəxsi motivini (səbəbini) yaradır ki, bu da yüksək effektlliliyi tə'min edir. Belə ki, uşaq sadəcə olaraq şəkil çəkmir, kösmir, yapmış həm də tanış oyun obrazlarını təsvir etməklə yenilərini yaradır.

Oxuculara təqdim etdiyimiz məqalədə biz, didaktik oyunların uşaq yaradıcılığında tutduğu yer barəsində söz açacaq, həmçinin uşaqlar tərəfindən təsviri fəaliyyət məşğololarında yaradılmış bir neçə oyunun təsvirini verəcəyik.

Didaktik oyunlar uşaqlara varlığı bilavasitə canlı formada təqdim edir:

1) sensor təcrübə əldə etməyə əşyaların xassaları (rəng, forma, ölçü, quruluş, fəzada yeri) haqqında bilik və təsəvvürləri dəqiqləşdirmək, əşyalar arasında oxşar və fərqli cəhətləri görmək bacarığını inkişaf etdirmək (Uşaqlar nə qədər çox xassə və keyfiyyət ayırmayı öyrənsələr, bir o qədər çox əşyaların xassalarını fərqləndirməyi bacararlar);

2) gözəyari ölçüləri inkişaf etdirmək, əl və göz hərəkətlərini bir-biri ilə əzələşdirməyi inkişaf etdirmək;

3) iradi və qeyri - iradi qavrayış, diqqət və yaddaş təkmilləşdirmək.

Bunlar uşaqlarda gərginlik tələb etmir, onların təşəbbüsü ilə yaranır, maraqları ilə müyyəyen edilir.

Bütün bunlara əsasən demək olar ki, didaktik oyunlar. Məktəbəqədər yaşı uşaqların aqli estetik və mə'nəvi tərbiyəsi üçün böyük imkanlar yaradır.

Əgər didaktik oyunlar təsviri yaradıcılıq prosesinə daxil edilibsə, o:

1) Təsviretmə fəaliyyətinin uşaqlar üçün daha cəlbedici olmasını tə'min edir.

2) Onun inkişafına, təkmilləşməsinə (əşyanın xüsusiyyətləri haqqında daha dərin təsəvvürlərin olması uşaqlara rəsm, yapma, aplikasiya hazırlanmaq prosesində, onların xarakterik əlamətlərini ətraflı dəqiqlik vərmələrinə) imkan yaradır.

3) Uşaq yaradıcılığını təkmilləşdirir. Oxşar əşyaların ümumi əlamətləri haqqında biliklər, bu əşyaların ümumiləşdirilmiş vasitələrlə təsvirinin mənimmsənilməsinə, varlığın

daha çox əşya və hadisələrini (programda nəzərdə tutulandan da artıq) təsvir etməyə imkan yaradır.

Didaktik oyunların bilavasitə təsviri yaradıcılıq məşğələsindən qabaq keçirilməsi məsləhət görülür: məsələn, məktəbə hazırlıq qrupunda naturadan payız yarpaqlarının rəsminin çəkilməsindən qabaq «Hansi ağacın yarpağıdır?» didaktik oyunu keçirilir. Oyun zamanı uşaqlar yarpağı nəzərdən keçirir, formasını, rəngini, xüsusiyyətlərini, rəng çalarlarını dəyişməsini dəqiqləşdirirlər.

«Gözəl naxış qur» didaktik oyununu (kəsilmiş şəkillər) uşaqlarla xalq dekorativ sənəti əsasında naxışların qurulması məşğələsindən qabaq keçirmək məqsədə uyğundur.

Didaktik oyunlar təsvirin məzmununda ola bilər. Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, uşaqların özləri də rəsmədə, və applikasiyada daha tez-tez domino, loto, cüt şəkillər kimi didaktik oyun hazırlaya bilərlər. Bu oyunların məzmununu kompozisiya təşkil edə bilər. Uşaqlar həmçinin rəsm, yapma,applikasiya prosesində uşaq ədəbi əsərləri üzrə stolüstü çap oyunları da «Üç ayı», «Üç donuz balası» və s. yarada bilərlər.

Təcrübə keçirilən uşaq bağçasının böyük və məktəbə hazırlıq qrup uşaqları təsviri sənət məşğələlərində (ekoloji-estetik tərbiyə üzrə suallara cavab verən) təbiət mövzusunda didaktik oyunlar yaratmışlar. Uşaqların özləri tərəfindən yaradılan oyunlar, başqa didaktik oyunlar kimi, lakin onlardan da artıq dərəcədə beyin quruluşunun inkişafına səbəb olur. Belə ki, oyun yaradılması prosesində və oyun zamanı təhlil-tərkib, müqayisə, ümumiləşdirmə kimi psixi proseslər daha da təkmilləşir; uşaqlar əşyalar və onların xüsusiyyətlərini dərk edirlər.

Oyunlar praktik olaraq istənilən məşğələlərə daxil edilə bilər. Oyunları tapmaca və şərlərlə müşayiət etmək məqsədə uyğundur. Bu, oyunu daha emosional qavramağı və dərk etməyi öyrədir. Oyun onların estetik xarakterini başa düşməyə, ifadəli təfəkkür və təsəvvürün inkişafına tə'sir göstərir.

Uşaq tərəfindən yaradılmış didaktik oyun və məşqlər (müمارisələr)

«Baliqlar gölməçədə üzürlər»

(5-7 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Estetik qavrayış və təsəvvürləri inkişaf etdirmək, təsviri rənginə görə təhlil etməyi öyrətmək, gölməçənin rənginə uyğun baliqların müəyyən ardıcılıqla yerləşdirilməsi, artıq rəng çalarından tünd rəng və əksinə.

Oyunu böyük qrup uşaqları qurmuşlar.

«Gözəl piramida yiğ»

(4-6 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Rəng qavrayışını inkişaf etdirmək, piramidanı müəyyən qaydada (tünd rəngdən-açıq rəngə doğru) yiğməq. Oyunu böyük qrup uşaqları qurmuşlar.

«Naxış qur»

(4-6 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Həndəsi fiqurlar və rənglər haqqında bilikləri möhkəmləndirmək. Rəng seçməyi, ayırmağa (oxşar, kontrast) öyrətmək. Forma rəngi və ritmi hiss etməyi inkişaf etdirmək, vərəqin künc və mərkəzini ayıraqla vərəq üzərində səmtlaşmayı öyrətmək.

Oyunu orta qrup uşaqları qurmuşlar.

«Loto»

(5-7 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Təsviri təhlil etməyi, onları bir-biri ilə uyğunlaşdırmağı və eyniyyət təşkil edənləri müəyyənləşdirməyi öyrətmək. Müqayisə etmək oxşatmaq, ümumiləşdirmək

bacarığını inkişaf etdirmek. Meyvə, tərəvəz, giləmeyvə, gül adlarını möhkəm-ləndirmək.

Oyunu məktəbəhazırlıq qrupunun uşaqları hazırlamışlar.
«Giləmeyvə, meyvə və tərəvəz»
(4-7 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Təhlil, müqayisə etmək bacarığını inkişaf etdirmək. («Bu cürəsini seç»). Qruplaşdırmağı, rənginə görə bütün meyvə, giləmeyvə və tərəvəzi seçməyi öyrətmək. Eyni cür təsvirlərin bir sıradə yerləşdirilməsi.

Oyunu orta qrup uşaqları qurmuşlar.
«Kəsilmiş şəkillər»
(4-7 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Təhlil və tərkib əməliyyatını, tamin hissələrə ayrılmاسını və hissələrdən tamin qurulmasını öyrətmək; alınan təsviri düzgün adlandırmaq, forma mütənasiblik hissini; xarakterik əlamətlərin ayrılması bacarığını inkişaf etdirmək.

Oyunu böyük və məktəbəhazırlıq qrupun uşaqları qurmuşlar.
«Domino»
(5-7 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Təsvirləri müqayisə etməyi, rənginə görə oxşarları seçməyi, düzgün adlandırmağı öyrətmək.

Oyunu məktəbəhazırlıq qrupu uşaqları hazırlamışlar.
«Rənginə görə yiğ»
(3-5 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Rəngləri seçmək və ayırməq bacarığını inkişaf etdirmək, ayri-ayrı hissələrdən tamin qurulmasına nail olmaq.

Oyunun qaydası: hissələrdən həndəsi figurun qurulması.

Variantlar: cini rəngli hissələr; kontrast rəngli hissələr; orijinal rəng uyğunluğu; istənilən aşyanın təsvirinin yiğilması.

Oyunu böyük qrup uşaqları hazırlamışlar.
«Cəməndə gözəl güllər açmışdır»
(4-7 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Rəng və onun çalarlarının qavranmasını, rənginə görə seçmək bacarığını inkişaf etdirmək.

Variantlar: cəməndə isti (soyuq, müxtəlif) rənglər ahəngində olan çiçəklər açmışdır.

Oyunu məktəbəhazırlıq qrup uşaqlar tərəfindən yaradılmışdır.
«Meşədə nə bilir?»
(4-7 yaşlı uşaqlar üçün)

Məqsəd: Yabanı və bağça bitkilərini ayırmagi öyrətmək. Müqayisə, qruplaşdırma, təhlil-tərkib əməliyyatı aparma bacarığını inkişaf etdirmək.

Oyun böyük və məktəbəhazırlıq qrupu uşaqları tərəfindən hazırlanmışdır. Bəzə oyunları ətraflı nəzərdən keçirək.
«Naya oxşayır?»

Məqsəd: Sensor fəaliyyəti, bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək. Stolun üstündə bir neçə meyvə və tərəvəzin təsviri düzülür. Uşaq onun xüsusiyyətini deyir, sonra onun nəçə (və ya nəyin ona) oxşadığını söyləyir.

Bu oyunun ardınca keçirilən təsviri sənət məşğoləsində uşaqlara «Cüt şəkillər» və «Loto» oyunları üçün kartların (6 x 6) hazırlanmış: təsminin çəkilməsi, kəsib yapışdırılması təklif olunur.

«Böyük-kıçık»

Məqsəd: Təbii obyektləri təhlil edərək onların xüsusiyyətlərini ayırmak (ən əvvəl ölçülərini), təbiətdə gözəllik görmək bacarığını inkişaf etdirmək. Təsviri müqayisə etmək. Orta, böyük və məktəbə hazırlıq qrup uşaqları gül, balıq, yarpaq, quş rəsmlərini çəkir və kəsib yapışdırırlar.

Oyun lotonu xatırladır: böyük kartlarda (6-8 solda iki obyekt (böyük və kiçik); sağda cəhət həmin ölçüdə iki (boş) dama. Balaca kartlarda da həmin şəkillər təsvir edilir.

«Göy qurşağı»

Məqsəd: Rəng hissini, rəngə görə təsvirin seçilməsi bacarığını inkişaf etdirmək; təhlil və müqayisə etməyi öyrətmək. Bu oyunu uşaqlar tərbiyəçi ilə birgə hazırlayıb keçirirlər. Albom vərəqində göy qurşağı təsvir edilir. Hər bir uşaq göy qurşağının rənglərinə uyğun yeddi şəkil çəkir. Sonra uşaqlar tələb olunan ardıcılıqla bu rənglərə uyğun kartoçkaları düzürlər.

Oyun 7 uşaqla həm fərdi, həm də yarımqrup halında keçirilə bilər.

Aparıcıda əşya şəkilləri, uşaqlarda isə bir kart vardır. Aparıcı şəkilləri bir-bir göstərir, kimdə bu rəngdə kart vardır, o şəkli alır. Daha sonra aparıcı uşaqlara iri olmayan vərəqlərdə xoşlarına gələn və rənglərinə uyğun gələn əşya şəkili çəkmək təklif olunur.

Oyunu mürəkkəbləşdirməkdə olar: şəkli göstərmədən əşyani və onun rəngini demək. Başqa variant: aparıcı əşyanın adını və rəngini deməyərək onu təsvir edir.

Böyük qrup uşaqları onu tapmalı və adlandırmalıdır. Tapana həmin rəngdə kart verilir.

«İsti-soyuq»

Məqsəd: İki (20 x 20 sm) böyük ölçüdə vərəq; birinin mərkəzində – qırmızı (isti) rəngdə, o birinin mərkəzində (diametri 2-3 sm olan) göy (soyuq) rəngdə dairə olur. Uşaqlara həmən rəqlərdə əşyalar çəkmək və kəsmək təklif edilir (2 nüsxədə). Onları böyük vərəqlərlə dairədən eyni mənasədə yapışdırmaq, digərlərini ayrı-ayrı kartlara (paylayıcı kartlara) yapışdırmaq tapşırılır.

Uşaqlar yarımqruplarda (2-3 nəfər) birləşir. Hər qrup böyük vərəq alır. Aparıcı kartları bir-bir göstərir, uşaqlar öz vərəqlərinindəki dairənin rənginə və şəklinə uyğun gələnləri götürürler. Tapşırığın öhdəsindən tez gələn uşaqlar qalib hesab edilirlər.

Oyun fərdi keçirilə bilər: uşaq böyük kart götürür, qutudan kartları seçərək onlarla vərəqdə yapışdırılmış şəkillərin üstünü örtür.

GÜN ƏRZİNDƏ GÖRÜLƏCƏK TƏ'LİM-TƏRBİYƏ İŞLƏRİNİN TƏXMIİNİ MƏZMUNU (Məktəbəqədər müəssisələrin tərbiyəçiləri üçün yaddaş)

*Leyla Cahangirova,
Yasamal RTŞ-nin metodisti*

Günün I yarısı

- 1) uşaqlarla fərdi iş (səs tələffüzü nöqsanlı, riyaziyyatdan geridə qalan, rəsmetmə qabiliyyəti nöqsanlı və s.) (hər gün);
- 2) kitab güşəsində iş (həftədə 2 dəfə);
- 3) əməyə rəhbərlik (hər gün);
a) növbətçilik (vaxtaşırı);

- b) əmək tapşırıqları;
- c) hava təqvimində qeydiyyat (hər gün);
- 4) oyunlara rəhbərlik (hər gün);
- a) stolüstü oyunlar (haftədə 2-3 dəfə);
- b) didaktik oyunlar (haftədə 2 dəfə);
- c) tikinti materialları ilə oyunlar (haftədə 2 dəfə);
- ç) musiqili-əyləncəli oyunlar (haftədə 2 dəfə);
- 5) səhər gimnastikası kompleksi (2 hftədə 1 dəfə);
- 6) məşğələlər (cədvəl üzrə) (hər gün);
- 7) gözintidə (müşahidə, əmək, fərdi iş, sərbəst oyunlar).

Günün II yarısı

- 1) fərdi iş (hər gün);
- 2) kitab guşəsində iş (haftədə 1-2 dəfə);
- 3) əyləncə gecəsi, kölgə və ya kukla teatrlarının, diafilmərinin nümayışı (haftədə 1 dəfə);
- 4) əməyə rəhbərlik (haftədə 1 dəfə);
- a) kollektiv əmək (haftədə 1 dəfə, cümə günləri);
- b) əl əməyi (haftədə 1-2 dəfə);
- c) əmək tapşırıqları (hər gün);
- 5) əməyə rəhbərlik (hər gün);
- a) süjetli-rollu oyunlar (haftədə 1-2 dəfə);
- b) vəsaitlərin hazırlanması (haftədə 1-2 dəfə);
- c) tikinti materialları ilə oyunlar (haftədə 1-2 dəfə);
- ç) hərəkətli oyunlar (hər gün);
- 6) valideynlərlə fərdi iş (haftədə 1-2 dəfə);
- a) qrupla iclas (rübdə 1 dəfə);
- b) qrup məsləhətləri (hər gün);
- 7) məşğələlər üçün vasitələrin hazırlanması;
- 8) sərbəst oyunların təşkili.

Tərbiyəçinin qovluğunda olmalıdır

- 1) uşaqlar haqqında mə'lumat;
- 2) uşaqların davamiyyət tabeli;
- 3) təlim-tərbiyə işinin planı (1-2 həftə üçün);
- 4) perspektiv plan (aylıq);
- 5) valideynlərlə aparılan iş qovluğu (iş planı, valideyn iclasının protokolları və s.);
- 6) filtr;
- 7) qrupdakı oyuncuqların və vəsaitlərin hesaba alınması dəftəri;
- 8) illik hesabat.

Valideyn guşəsində olmalıdır

- 1) gün rejimi;
- 2) məşğələlərin cədvəli;
- 3) fəsət uyğun uşaqların geyimi ilə bağlı məsləhət;
- 4) uşaqların əl işləri (rəsm, applikasiya, plastilin və gil işi);
- 5) uşaqlar haqqında mə'lumat (tibbi mə'lumat - uşaqların boyu və çəkisi);
- 6) valideynlərin maariflənməsinə xidmət edən materiallar;

- 7) uşaqlara oxunan bədii ədəbiyyatın siyahısı;
- 8) gündəlik menyü;
- 9) ad günlərini təbrik guşəsi;
- 10) uşaqın tərbiyəsini müvəffəqiyyətlə təşkil edən ailənin təcrübəsi.

Metodik kabinetdə olmalıdır

- 1) Azərbaycanı tərənnüm edən ədəbiyyat;
- 2) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (əsas qanun);
- 3) «Uşaq Hüquqları Konvensiyası» və bu haqda Respublika Prezidentinin fərmanı;
- 4) metodik tövsiyyələr (hər bölməyə aid);
- 5) pedaqoji, metodik və uşaq bədii ədəbiyyatı (hər yaş qrupu üçün);
- 6) qabaqcıl təcrübəyə aid güşə (tərbiyəcinin təcrübəsini əks etdirən materiallar);
- 7) qrup otaqları, musiqi zali və bağçanın sahəsinin tərtibati üçün materiallar;
- 8) dram oyunları üçün geyim və atributlar;
- 9) uşaqlar və tərbiyəçilərin ən yaxşı əl işləri;
- 10) məşğələlərdə istifadə olunan nümunəvi əyani vəsait, icmaller, ssenarilər;
- 11) valideynlərlə aparılan iş üçün materiallar toplusu (qovluq);
- 12) pedaqoji şuranın protokolları, qərarlar (icra müddəti göstərilməklə).

Orupda olmalı guşələr

- 1) valideyn guşəsi;
- 2) təbiət guşəsi (yaş qrupuna müvafiq dibçəklər, canlılardan - balıq, quş, tısbağa);
- 3) növbətiçilər guşəsi (ağ parçadan və müşənəbdən önlükler);
- 4) kitab guşəsi (program üzrə, qrupun yaş səviyyəsinə uyğun nağıl, şə'r və hekayələr);
- 5) nəqliyyat (hava, su, quru dəmir yolu);
- 6) idman guşəsi (bütün qruplarda);
- 7) sərbəst təsviri faaliyyət guşəsi (rəsm, dekorativ sənət, yapma və s.);
- 8) əmək guşəsi (böyük və məktəbəhəzarlıq qrupunda);
- 9) milli guşə;
- 10) bəzənmək guşəsi (kiçik və orta qrup) bəzək əşyaları, lentlər, saç sancaqları, önlükler və müxtəlif yubkalar;
- 11) təlim guşəsi (bütün məşğələlərə aid tərbiyəciyə lazımlı olan əyani tədris vəsaitləri);
- 12) süjetli-rollu oyunlar (xala-baci, hökim, məktəb, poçt və s.);
- 13) stolüstü - çap oyunları (lotolar, mozaikalar);
- 14) tikinti materialları guşəsi (iri və xırda həcmli tikinti materialları).

DİDAKTİK OYUNLAR UŞAQLARIN İNKIŞAFININ VASİTƏSİ KİMİ

*Zemfira Ağayeva,
N.Nərimanov rayon 69 nömrəli uşaq bağçasının metodisti*

Məktəbəqədər tərbiyə təhsilin ilk pilləsi olduğundan islahat programı məhz bura-dan başlayaraq həyata tətbiq edilməlidir.

Məktəbəqədər müəssisələrində əsas diqqət pedaqoji-psixoloji aspektlərə yönəldil-məlidir. Biz uşaqların bilik və bacarıqlarının zənginləşdirilməsi ilə yanaşı, həm də onların təhliletmə qabiliyyətlərini, məntiqi təsəkkürünü, inkişaf etdirməli, intellektual

və yaradıcı inkişafına nail olmaliyiq. Bu məqsədlə son illərdə inkişafetdirici təlim metodlarından geniş istifadə edilir. Əqli hücum, rollu oyunlar, didaktik oyunların tətbiqi vasitəsilə biz uşaqların əqli potensialının aşkar edilməsinə nail oluruq.

Mə'lumdur ki, məşğələlərda, gündəlik həyatda uşaqlar ətraf əlam haqqında geniş biliklər əldə edir didaktik oyunların köməyi ilə onların müstəqil tətbiq etməyi öyrənirlər. Bu oyunların bir neçəsinə misal götirmək istəyirəm:

«Kim daha çox bilir?» Bu oyunda uşaqlar müxtəlif peşələrlə bağlı əməliyyatlar sadalamahırlar. Kim daha çox əməliyyat qeyd etsə o, qalib sayılır. Həkim nə edir? (xəstəni müayinə edir, diaqnoz qoyur, resept yazar, iynə vurur və s.). Dərzi nə edir? (ölçü götürür, paltarı biçir, kökləyir, tikir, ütüləyir və s.).

«Olur-olmur?» oyununda uşaqları qoyulmuş suala cavab verirlər:

Müəllim:

- Yayda qar yağır?

Uşaqlar:

- Olmur.

Müəllim:

- Payızda yarpaqlar saralır?

Uşaqlar:

- Olur.

Düzgün cavab verməyən uşaqların kartı götürülür. Əgər həmin uşaq müəyyən tapşırıq yerinə yetirə o, öz kartını geri ala bilər tapşırıqlar belə ola bilər: ağaca çəvril, ari ol, qocaya çəvril və s.).

«Asif harada olub?» Əsas məqsəd uşaq bağçasının müxtəlif kabinetlərini və böyükələrin əməyini təsviretmə bacarığının inkişaf etdirilməsidir.

Asif qapımı açdı, orada aq xalath bir xala uşaqları müalicə edirdi. Otaqda şkaf, içində çoxlu dərmanlar, boy ölçən, divan vardi. Asif fikirləşdi:

- Mən hara düşmüşəm?

Uşaqlar:

- Hökimin otağına.

Inkişafetdirici təlimin tələblərinə uyğun oalarq uşaqlarda müxtəlif insani hissələr haqqında təsəvvürlerin formallaşması məqsədilə belə priyomlardan istifadə edirəm.

Səməd Vurğunun «Azərbaycan» şe'rindən bir bənd oxuyuram:

El bilir ki, sən mənimən,
Yurdum, yuvam, məskənimsən.
Anam, doğma vətənimsən.
Ayrılım kənəl candan?
Azərbaycan! Azərbaycan!

Uşaqlara müraciət edirəm:

- Şair bu şe're hənsi hissələrlə yazımışdır?

- Vətənə məhəbbət, qürur, vətəni xalqına sevdirmək hissi ilə.

Uşaqları Levitanın «Qızıl payız» şəkli ilə tanış edərkən rəssamin təbiət lövhəsini hənsi hissələrlə yaratdığını soruşanda onlar cavab verirlər:

- Təbiətə məhəbbət, sevinc hissi ilə.

Həm təsviri sənət, həm musiqi, həm bədii oxu məşğələlərində belə düşündürücü suallardan geniş istifadə edirəm. Uşaqlar bir neçə qrupa bölünür. Onlara eyni tapşırıq verilir. Sonra eyni tapşırıq qruplarının cavabları eşidilir, nümunəvi rə'y formalasdırılır.

«Kim daha yaşlıdır?» Tapşırığın məqsədi: əşyaları ardıcılıqla düzənməkdir. (Uşaqlara kartlar paylanır; baba, ata, məktəbli, bağça yaşı, körpə uşaq. Kartların arxasında müxtəlif ölçüdə zolaqlar çökilib, ən uzun babanı, ən kiçiyi isə körpəni bildirir.

«Nə daha istidir?» Məqsəd paltarı fəsəl müvafiq düzənməkdir. Kartlarda qış paltosu, payız gödəkçəsi, qış donu, yay donu, çımorlik paltarı şəkli və s. verilir, arxasında müvafiq zolaqlar.

Bələ oyunlar müxtəlif mövzularda, müxtəlif aspektdə keçirilə bilər. (Kim daha şəndir?, «Kim güclüdür?», «Ən qüvvətli işəq hansıdır?», «Nə ağırdır?» və s.).

Verilmiş sxem üzrə təsnifetmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi uşaqların əqli, psixi inkişafında mühüm rol oynayır. Bələ oyunlar uşaqlar tərəfindən böyük həvəsə qarvanılır və yaradılmış oyun şəraitində uşaqlar heyvanlar, bitkilər, gül, quş, ağac, həşərat və s. təsvirini müvafiq kartlara uyğunlaşdırmalıdır.

Oyun təxmini bələ keçirilir. Uşaqlara uyğun kartlar paylanılır. 5 real təsvir olunmuş əşya şəkli, 1 sxematik. Uşaqlar eyni əşyani real sxemlə təsvir edilmiş kartları təpib birləşdirir, hamı tapşırığı yerinə yetirəndən sonra ümumilaşdırılmış sxem üzərin müvafiq kart qoyurlar (Bu oyun əvvəl sonra bütün qrupla keçirilir). Ümumiyyətə, sxem, plan, lövhələr üzrə keçirilən oyunlar uşaqlarda müşahidəcilik, məntiqi düşüncə, təhliletmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Inkişafetdirici təlim məşğələlərini səmərəli təşkil etmək məqsədi təcrübələrdən da istifadə olunur. Əşyalarmın müxtəlif gözgörünməz xüsusiyyətlərini uşaqlara öyrətməkdə təcrübə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bir neçə misal.

«Nə uçur, nə batır?» Bu məşğələ eksperiment xarakteri daşıyır. Stolun üstündə su olan qab qoyulur, müxtəlif materiallardan hazırlanmış əşyalar yığılır. Uşaqlar stolun ətrafında əyləşib, əşyaları bir-bir suyun içinə atırlar. Batan əşyalar bir tərəfə, batmayanlar digər tərəfə yığılır və uşaqlarla bu eksperimentin nəticələri təhlil edilir (məs. dəmirdən hazırlanmış əşya batdı, ona görə ki, o ağırdır, plastmass əşya suyun üzündə üzdü çünki yüngüldür və s.).

«Vəhşi heyvanlar və ev heyvanları» mövzusunda kollektiv applikasiya məşğəlesi. Bu məşğələdə tərbiyəçi böyük vatman kağızın bir tərəfində hasara alınmış ev, digər tərəfində meşə təsvir edir. Uşaqlara müxtəlif ev heyvanları və vəhşi heyvanların şəkilləri təqdim edilib, tapşırıq verilir. Ev heyvanları evə yaxın, vəhşi heyvanlar meşəyə yaxın yapılandırıldıqdan sonra alınmış şəkil təhlil edilir. Bu tablodan nitq inkişafı, ətraf aləmlə tanışlıq məşğələlərində istifadə etmək mümkündür. Məşğələnin mövzusu digər mövzularla («Meyvə və tərəvə», «Ev quşları, çöl quşları») əvəz etmək olar.

Hədisələri xronoloji ardıcılıqla düzənmək məzəyyən süjet düzəltmək də uşaqlar üçün maraqlıdır. **«Na əvvəlcə, na sonra»** oyununda uşaqlara toxumun böyüməyini kartlarla göstərmək təklif edilir. Uşaqlar toxumun (lobya, noxud) seçilməsi, əkinə hazırlanması (isladılması), torpağın (sahadə, dibçəkədə, qutuda) əkinə hazırlanması, toxumun əkiləməsi, ona qulluq edilməsi, bitkinin böyüməsi, çiçək açması, meyvənin yetişməsi, yığılması təsvir olunmuş kartları ardıcılıqla düzürlər. Çörəyin hazırlanması, paltarın tikilməsi və s. üzrə də bələ iş aparmaq olar.

Təcrübə göstərir ki, didaktik oyunlardan istifadə etməklə keçirilən inkişafetdirici təlim məşğələlərində uşaqların intellektual fəaliyi və təşəbbüskarlığı, fördi psixoloji xüsusiyyətləri inkişaf edir, onların müstəqil yaradıcılığı, meyl və maraqlarının inkişafı üçün zəmin yaradılır, uşaqların məktəb təliminə yüksək səviyyədə hazırlığı tə'miň olunur.

MUSIQİLİ DİDAKTİK OYUNLAR

«Pilləkən»

Həyətdə pilləkən var.
Onun beş pilləsi var.
Gəlin sayaq, uşaqlar.

Beşinci pilləyə xoruz qondu,
Qanadlarını çırpıb oxuyur.
- O necə oxuyur?

Dördüncü pilləyə pişik dırmaşıb.
Dodaqlarını yalayıb miyoldayır.
- O necə miyoldayır?

İt isə üçüncü pilləyə tullandı.
Quyruğunu pillələrə vuraraq,
Pişiyin üstüñə mırıldanır.
- O necə mırıldanır?

İkinci pilləyə Rəşad çıxıb.
Aşağı baxır, ayaqlarını oynadır.
- O ayaqlarını necə oynadır?

Sona aşağı pilləyə əyləşib,
Mahnı oxumağa başladı:
- Pilləkanda oturub, mahnı oxuyuruq biz.
O necə oxudu?

Birdən bərk külək əsdi.
- O necə səs çıxardı?
Yağışın damlaları pəncərəni döydü.
- Onlar necə səsləndi?

Xoruz hoppandi, qanad çaldı,
İt damında gizləndi.
İt də oraya gəldi.
Pişik isə pəncərəyə hoppandi.

Anaları uşaqları evə çağırıdı.
Sona və Rəşad pilləkəndən düşdülər,
Ayaqların yerə vura-vura evə getdilər.
- Onlar ayaqlarını yerə necə vurdular?
Pilləkən boş qaldı.

«Səsindən tanı»

(Oyun, kiçik qrupda uşaqların musiqi qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün təşkil olunur.)

Oyun üçün arakəsimə yaxud heyvan şəkilləri, səslənən oyuncalar verilir. Tərbiyəçi müxtəlif heyvanların səsini çıxarır, uşaqlar isə həmin heyvanın şəklini göstərir və səsini təkrar edirlər: *ham-ham, myao-myao* və s.

Oyunda 10 nəfərə qədər uşaq iştirak edə bilər.

«Tap və göstər»

(Oyun uşaqların musiqi qabiliyyətinin inkişafı üçün verilir – 2-3 yaş.)

Tərbiyəçi səsi ilə aşağı və yuxarı səslənməsini göstərir: ana pişik aşağı bala pişik yuxarı səsə -*myao*, böyük it - aşağı səsə, kiçik yuxarı səsə -*ham*, -*ham* və s.

Uşaqlar müvafiq kartoçkaları qaldırırlar. Oyunda 5-6 uşaq iştirak edir.

«Anam tap»

(Oyun musiqi tembrinin inkişafı üçün keçirilir – 2-3 yaş.)

Oyunda iki hissəyə bölünmüş kartoçkalardan istifadə olunur (10×15 sm), bir tərəfdə heyvan şəkli var, o biri tərəf boşdur. Heyvanların balaları xırda kartoçkalarda aks olunub (10×7 sm). Bu oyun, uşaqlar səsləri tembrlə çıxarmaq, musiqi qabiliyyətlərinin inkişafı məqsədilə keçirilir.

Uşaqlar eşitdikləri səslərlə (tərbiyəçi və yaxud səslənmiş oyuncalar şirmanın arxasından) kimin qışkırdığını müəyyən edir və bir necə kartoçkadan müvafiqini seçib

bos kartoçkanın üstünü qoyurlar. Hər uşaqa 3-4 böyük kart və bir neçə kiçik kartoçka verilir.

«Tap görək»

- (Oyun uşaqların musiqini qavrama bacarıqlarının inkişafı və keçirilən materialların möhkəmləndirilməsi məqsədilə verilir – 3-4 yaş.)

Vəsait: 4-6 böyük iki yərə bölünmüş kart. Birinci hissədə qaz, ikinci hissədə balası, ördək - ördək balası və s. Hər kartoçkaya 2 fişka verilir.

Oyunun gedişi: Oyun stol arxasında 4-6 uşaqla keçirilir. Hər uşaqa 1 kart 2 fişka olur. Tərbiyəçi qalmı səslə ana qazı təsvir edir, uşaq fişka ilə kartı bağlayır, ucadan qaz balasını təsvir edir. Uşaq fişka ilə kartın üstünü örtür və s.

«Mənim balalarım ham?»

- (Oyun uşaqların musiqi qabiliyyətlərinin inkişafı məqsədilə verilir – 2-4 yaş.)

Vəsait: Uşaqların sayı qədər 4 böyük və bir neçə balaca kart. Böyük kartlarda - qaz, ördək, toyuq, quş və s., və kiçiklərdə onların balaları.

Oyununun gedişi: uşaqların əlində kiçik kartoçka var. Onlar tərbiyəçinin qarşısında yarıml dairə şəklində otururlar. Tərbiyəçi onlara özü ilə oynamağı təklif edir və hekayə danışmağa başlayır. «Bir həyətdə toyuq cüçələri, ördək balaları, qaz balaları ilə, ağacda quş balaları ilə yaşayırdılar.

Bir gün bərk külək qalxdı, güclü yağış yağıdı və hamı gizləndi. Ana – quşlar öz balalarını itirdi. Birinci qaz öz balalarını çağırırdı (şəkli göstərir): «Ay uşaqlar, mənim balalarım haradadır?» (aşağı səslə oxuyur: qa-qa. Əlində qaz balasının şəkli olan uşaqlar əllərini qaldırır, qaz balasının səsini çıxarırlar. Tərbiyəçi uşaqlardan kartonları yiğir və hekayəni davam etdirir.) Bütün quşların balaları tapılana qədər oyun tökrar olunur.

«Fikirləşib tap»

- (Oyun uşaqlarda yüksək musiqi səsinin inkişafı və program materialının tökrarı məqsədilə verilir – 3-4 yaş.)

Hər uşaqa müxtəlif şəkilli kartoçka olur. Musiqi rəhbəri «Dovşan», «Sərçə», «Ayn» melodiyalarını çalır uşaqlar müvafiq kartları qaldırırlar.

(Oyunda istənilən sayıda uşaq iştirak edə bilər).

«Gəzinti»

- (Uşaqlarda ritmi hissəmə qabiliyyətinin inkişaf etdirmək məqsədilə verilir – 2-4 yaş.)

Oyun vəsaiti: Uşaqların sayı qədər musiqi çəkiciləri.

Oyunun gedişi: Uşaqlar yarıml dairədə otururlar.

- Uşaqlar, indi biz sizinlə gəzintiyə gedəcəyik, lakin gözümüz uzağa yox, qrupda olacaq, bizi musiqi çəkiciləri kömək edəcək.

Bax, biz indi pilləkənlə düşürük, tərbiyəçi asta-asta çəkici ovçuna vurur, uşaqlar tökrar edirlər. İndi isə biz küçəyə çıxdıq, günəş işiq saçır, hamı sevinir və qaçırlar. Bax belə. Uşaqlar isə tez-tez hoppendilar (Uşaqlar tökrar edirlər). Birdən göydə buludlar göründü, günəşin üstünü ortdü, siddatlı yağış yağıdı. Əvvəlcə bu xırda damcılar idi, sonra isə leysan oldu. Tərbiyəçi köçüci tez-tez vurur, uşaqlar tökrar edirlər. «Uşaqlar qorxub tez bağçaya qaçırlar».

KÖRPƏ BALALARA MƏHƏBBƏTLƏ

*Adilə Məmmədova,
redaksiyanın əməkdaşı*

Lənkərana köçmüs 1971-1973-cü illərdə Lənkəran Pedaqoji Texnikumunda pedaqogika və psixologiyadan dərs demişdir. Z.Rəhimova 1973-cü ildən 15 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasında müdir vəzifəsində çalışır. Son 30 ildə müəssisənin bütün nailiyyətləri onun adı ilə bağlıdır.

1979-cu ildə bağçanın iş təcrübəsi respublikada yayılmış, onun müdürü qabaqcıl maarif xadimi, bir neçə təcrübəciyə Maarif Nazirliyinin «Fəxri fərman»ı verilmişdir. 1981-ci ildə müəssisə gənc nəslin təlim-tərbiyəsi sahəsində nailiyyətlərə görə keçmiş ittifaqın Maarif Nazirliyi Həmkarlar İttifaqının fəxri fərmanına layiq görülmüşdür. 1981-ci ildə müəssisə «Uşaqların sağlamlığının qorunması və xəsətəzliliklərin azalması» sahəsi üzrə uşaq müəssisələri arasında müsabiqəsinin qalibi diplomunu almışdır. 1982-ci ildə müəssisə cyni mövzu üzrə qabaqcıl işini Moskvada Xalq Təsərrüfatı Nailiyyətləri Sərgisində nümayiş etdirərək III dərəcəli diplom və bürünç medal almışdır.

1984-cü ildə respublika uşaq müəssisələri arasında «Mən dünyani görürəm» mövzusunda uşaq rəsmləri üzrə keçirilmiş müsabiqənin qalibi olan müəssisə «Fəxri fərman»a layiq görülmüşdür. Müəssisə 1984-cü ildə həmin sahədə Respublika Metodik Mərkəzinin diplomunu da almışdır. 1985-ci ildə məktəbəqədər müəssisələrin metodik kabinetlərinə respublika baxışında fəal iştiraka görə «Fəxri fərman»la mükafatlandırılmışdır.

1988-ci ildə Azərbaycan Respublikası Könüllü Yangından Mühafizə Cəmiyyətinin bağçalar üzrə keçirdiyi yarışda müəssisə «Fəxri fərman»la təltif olunmuşdur. 1990-ci ildə Dövlət Yol Polisinin «Yaşlı işq» baxış müsabiqəsinin «Fəxri fərmanı»na layiq görülmüşdür. 1998-ci ildə 1 iyun uşaqların Beynəlxalq Müdafiə Gününe həsr olunmuş bədii özfəaliyyət kollektivinin baxış müsabiqəsinin II dərəcəli diplomu 15 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasına verilmişdir. 1999-cu ildə isə müəssisə ekoloji təbiyyə sahəsində xidmətlərinə görə III dərəcəli diplomla təltif olunmuşdur.

Bu illər ərzində yorulmadan işləyən Zemfira Rəhimovanın özü də dəfələrlə fəxri fərmanlara, digər mükafatlara layiq görülmüşdür. Uşaq bağçasının 30, Zemfira Rəhimovanın pedaqoji fəaliyyətinin 40 ilinin başa çatlığı dövrə arxaya nəzər saldıqda mə'lum olur ki, bu illər ərzində müəssisə uşaqların içtimai tərbiyəsi sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. İşguzarlıq, tərbiyəçi və uşaqların birgə əməyi müəssisədə adət şəklini almışdır. Tərbiyəçilər uşaqlarla birlikdə müxtəlif

materİallardan oyuncular, maketlər, nağılların personajlarını, uşaqlar üçün geyim və atributlar və s. hazırlamış, otaqlarda güşələri yeniləşdirmişlər. Adətən, yibileylərlə əlaqədar bağçada böyük bayram konserti hazırlanır. Uşaqların özfəaliyyətində milli ənənələr öz əksini tapır. Onlar Azərbaycan musiqisi ilə yanaşı taliş musiqisini də meylliidirlər. Onlar el mahnları oxuyur, rəqs edirlər. Bağçanın tərbiyacılıarı uşaqların təşəkkürünün, nitqinin inkişafı üçün bütün imkanlardan istifadə edirler.

Münəvvər Yaqubova 30 ildir ki, bağçada fəaliyyət göstərir. O, uşaq-ları xalqımızın qadim milli qabları, aşyaları ilə tanış edir və təbii materİallardan onların necə düzəldilməsi-ni öyrədir. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Lənkəran dayaq məntəqəsi ilin tərbiyacısı Sitarə Məlikovanın iş təcrübəsini bağçalar arasında yaymışdır. Məlikova bütün məşgə-lələr üzrə işini keyfiyyətlə qurmağı bacırır. Şifahi folklor nümunələ-rindən istifadəyə geniş yer verməklə uşaqları milli zəmin üzərində vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etməyə çalışır. O, gənc tərbiyacılının yaxın məsləhətçisi olaraq onlara öz qabaqcıl iş təcrübəsini öyrədir. Uşaqların estetik tərbiyəsi sahəsində də bağçada müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Bağçanın musiqi rəhbəri Mehriban Fəttayeva uşaqların estetik zövqünün daha da inikşaf etdirilməsi və musiqi qavramaları üçün sə'ylə çalışır. Belə ki, folklorдан, xalq mahnı və rəqslerinə geniş yer verərək bağçada «Pöhrə» mahnı və rəqs ansamblı yaratmışdır. O, bütün şəhərciyklərə, kukla və kölgə teatrlarına uşaqları sə'ylə hazırlaşdırır, şəhərdə keçirilən bütün tədbirlərdə təntənəli günlərdə, yubileylərdə uşaqların iştirakını yüksək səviyyədə təşkil edir. Hər il 1 iyun Uşaqları Müdafiə Günü münasibəti ilə uşaq özfəaliyyət dərnəklərinin Respublika tədbirlərində bağçanın uşaqları müvəffəqiyyətlə çıxış edirlər.

Bağçanın pedaqoji kollektivi körpələrin təlim-tərbiyəsi sahəsində daha böyük uğurlar qazanmaq üçün sə'ylə çalışır. Təsadüfi deyildir ki, məktəbin I sinif müəllimləri bağçanın məzunlarından razıdırlar.

Bütün bu müvəffəqiyyətlər müəssisəni rəhbəri, təcrübəli təhsil işçisi, körpo balaların məməvi anası Zemfira xanımın adı ilə bağlıdır.

UŞAQLARIN TƏRBİYƏSİNDE EKOLOJİ BİLİKLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİ

Güləbətin Mirzəyeva,
Nizami rayonundakı 125 nömrəli bağçanın tərbiyacısı

İlk dəfə gözümüzü həyata açanda başımızın üstündə ən əziz, mehriban və doğma bir insani – anamızı görmüşük. Biza can verən də, qan verən də bu müqəddəs varlıqdır. Onun zəif qolları üstündə rahatlanmış, şirin-şəkər, həzin laylalarını dincə-yə-dincə-yə ecazkar, ahəngdar musiqisi altında yuxuya getmişik, böyümüşük. Analarımızın bizi çaldığı ən gözəl, ən ülfvi, ən sevimli laylalar anə təbiət, onun füsunkar gözəlliyi

haqqında olubdur. Min bir atır qoxuyan, min bir rəngdə olan gülərin, çiçəklərin, bülbüllərin, sünbüllərin, uca, mavi göylərin, göylər sonrası aym, əbədi həyat mənbəyi günəşin, ulduzların adlarını biz ilk dəfə ana laylasından eşimmişik.

Biz təbiətə də ana deyirik, vətənə də. Ona görə ki, ikinci həyatı bəzə təbiət bağışlayıb. Təbiət, vətən bizim hamımızın - mənim, sənin, onun anamızın Anasıdır. Təbiət bizi şiravan günlər, yaşamaq, yaratmaq üçün bu gözəl ölkəni bağışlayıb. Bütün bunların müqabilində biz övladlar öz doğma torpağımızı, vətənin gözəl, əsrarəngiz təbiətinə, sayagəlməz ne'motlularını layiqincə lələtləndirməli, onu ürəkdən sevməli, sevdirməli, qorunmalı, əziz tutmalyıq.

Bəşəriyyətin müasir yaşayışını normal ekologiyasız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Təbiət bugünkü və gələcəkdə yaşayacaq insanların ümumi mülkiyyətidir. Təbiətin mühafizəsi sahəsində məs'uliyyət bütövlükdə həyatın qorumasına aid məs'uliyyətdir.

Mən burada məktəbəqədər yaşı uşaqların içtimai tərbiyəsinin təkmilləşdirilməsi ilə ekoloji tərbiyənin əhəmiyyətindən, işlədiyim məktəbəhəzərlər qrupunun uşaqlarında təbiət məhəbbət hissi necə yaratmağımdan, bu sahədə hansı vəsitələrdən istifadə etməyimdən söhbət açmaq istəyirəm.

Uşaqlar təbiəti tədricən öyrənirlər. Təbiətlə tanışlıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, lap körpəlik dövründən başlayırsa da, bağçada və məktəbdə dərinləşir, formalaşır. Bağçada uşaqların təbiətlə tanışlığının təşkili məşğələ, ekskursiya, gəzinti, bağçayani sahədə və təbiət güsənsində iş prosesində davam etdirilir. Əlbəttə, həmin prosesdə biz tərbiyəçilər ətraf mühit haqqında mə'lumatlar və praktik işlərin uşaqların yaş və qavrama səviyyələrinə uyğun olmasına xüsusü diqqət yetirməliyik.

Məktəbəqədər yaşı uşaqların təbiət məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsi pedaqoji içtimaiyyətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Uşaqları təbiətlə tanış edərkən iki əsas vəzifənin yerinə yetirilməsinə sə'y göstərirəm:

a) təbiət haqqında ilkin mə'lumatların verilməsi, bunun əsasında canlı və cansız təbiət haqqında təsəvvürlerin ümumiləşdirilməsi, konkret bılıkların formalaşdırılması;

b) doğma təbiətə məhəbbət, onun gözəlliyyini görmək, dərindən qavrama bacarığını, bitki və heyvanlara qayğı ilə yanaşmaq hissi tərbiyə etmək.

Məktəbəqədər yaşı uşaqların ətraf aləmlə tanışlıq, ekoloji tərbiyəsi işində müvafiq məvvəzlərdə təşkil edilən məşğələlərin, bu məşğələlərdə öyrənilən şəhəri xalq ədəbiyyatı nümunələri, müasir və klassik şair və yazıçıların əsərləri mühüm rol oynayır. Mən, demək olar ki, hər gün uşaqlara bu qəbildən olan şə'rər, atalar sözləri öyrədir, nağıllar, hekayələr oxuyuram. «Məktəbəqədər yaşı uşaqlar üçün müntəxabat»da belə əsərlər çoxdur: («Səməni», «Nərgiz gülü», «Tülkü və hacileylək», «Meyvələrin söhbəti», «Qaranquş», «Torpaq» və s.). Həmin əsərləri uşaqlara öyrədərkən hər bir əsərin ekoloji cəhətdən geniş izahatını verməyə, uşaqlarda ekoloji təfəkkür formalaşdırmağa çalışıram.

Biz uşaqlarda təbiətə, vətənin hər qarış torpağına məs'uliyyət hissi, ekoloji təfəkkür, mədəniyyət tərbiyə etməliyik. Atalar yaxşı deyiblər ki, torpağı qorunursansa, onu əkib-becərməyə, əkib-becərmirsənsə, qorumağa dəyməz. 1998-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan məktəblərinin ekoloji hərəkatının 75 illiyinə həsr olunmuş «Ekoloji və uşaqlar» məvvəzində Respublika Ekoloji Forumu keçirilmiş və bu forumda Azərbaycan xalqına, müvafiq idarə və müəssisə rəhbərlərinə, valideynlərə, müəllimlərə, uşaqlara müraciət qəbul olunmuşdur. Müraciətdə deyilir: «Təbiət bizi geyindirir, yedizdirir, sağlamlığımızı, istirahətimizi tə'min edir, bütün tələblərimizi öyrədir. Yادımızda saxlayaq ki, təbiətin taleyi bizim taleyimizdir.

Laqeydliyimiz, soyuq münasibətimiz üzündən təbiət biziñ öz döndərə bilər. Müstəqil Azərbaycanımızın əsl vətəndaşı olmaq üçün onun hər ağacını, kolunu, çıçayıni sevməliyik, onun hər qarış torpağını göz bəbəyimiz kimi qorunmalıyıq».

Uşaqlara başa salıram ki, doğma yurdumuzun təbiətini və təbii sərvətlərini qorumaq, yaşıllıqları artırmaq, heyvanlara, quşlara qayğı göstərmək, təbiətin keşiyində durmaq, onunla dostluq etmək bizim borcumuzdur. Yaşıllıq gözəllikdir, sağlamlıqdır. Hər bir ağac, hər bir heyvan qayğımiza möhtacdır. Hər birimiz ağac əkib-becərməli, heyvan və quşların mühafizəsində fəal iştirak etməliyik. Belə etsək ana təbiətimiz daha gözəl olar.

Qeyd etdi ki, təbiətin gözəlliyini görmək, onu duymaq uşaqlarda kiçik yaşlardan başlayır. Bu baxımdan təbiətin qoynuna - bağlara, parklara ekskursiyaların, gəzintilərin təşkili mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məlumdur ki, orta qruplardan başlayaraq təbiətlə tanışlaşdan ötrü ekskursiyalar, məqsədli gəzintilər keçirilir. Ekskursiya uşaqları təbiətlə tanış etmək üzrə məşğələlərin növlərindən biri, həm də on faydalıdır. Ona görə ki, ekskursiya zamanı təbiətlə tanışlıq təbii şəraitdə gedir, təbiət haqqında ümumi təsəvvürləri konkretlaşdırmaq və dərinləşdirməklə yanaşı, uşaqlar hərəkət edir, oksigenlə zəngin mühitdə nəfəs alır, fiziki sağlamlığını möhkəmləndirir, bitki örtüyü və heyvanlar arasında olan qarşılıqlı əlaqələri öz gözəri ilə görür, müşahidə edir və nəticə çıxarırlar.

Ekskursiya və məqsədli gəzintilər təşkil edib keçirməkdə əsas məqsəd uşaqları təbiətdəki müxtəlisfliliklərlə tanış etmək, bitki və heyvanların canlı orqanizm olduğunu onlara şüurlu dərk etdirmək, insanların təbiətə tə'sirini, onu idarə altına almasını, əməyini və bu əməyin faydalı nəticələrini nümayiş etdirmək, bütün bunların müqabilində ona təbiətin əsrarəngiz gözəlliklərini əyani görmək, ondan zövq almaq üçün bacarığını inkişaf etdirməkdir. Əlbəttə, bütün bunlar uşaqları təbiəti, əməyi sevməyə, əməyin nəticələrinə qayğı ilə yanaşmağa, onu qiymətləndirməyə, əmək adamlarına hörmət etməyə istiqamətləndirir, onlarda humanistlik və başqa mə'nəvi keyfiyyətlərin yaranmasına və inkişafına perspektivlər açır.

Bunları nəzərə alaraq mən uşaq bağçamızın lap yaxınlığında salmışım «Heydər bağı»na tez-tez ekskursiya, məqsədli gəzintilər təşkil edirəm. Gəzinti və ekskursiyaların obyektni mövzu və məzmununu, program və tərbiyə işinin planı əsasında qabaqcadan müyyənləşdirir, lazımi hazırlıq işləri aparıram. Belə ki, müvafiq plan tutur, özüm bir neçə gün əvvəl «Heydər bağı»nda olur, orda hansı ağacların, güllərin əkildiyini öyrənir, onlar haqqında geniş mə'lumat toplayır, təbiət gözəlliyinin hansı cəhətlərinə uşaqların diqqətini daha çox cəlb edəcəyimi müyyənləşdirirəm. Gəzinti-ekskursiya zamanı uşaqları bağda sira ilə əkilmiş çinar, həmişəyaşıl və s. ağaclarla tanış edir, onların diqqətini güllərin rəngarəngliyinə, gözəl və ətirli olmasına, cərgə ilə səliqəli əkilməsinə, uzaqdan baxanda naxışlı xalçaya bənzəməsinə cəlb edirəm. Uşaqlara başa salıram ki, təbiətə xüsusi bir gözəllik verən bu gülləri tapdalamaq, əzmək, qırmaq olmaz, əksinə onları qorumaq lazımdır. Uşaqları Prezidentimiz H. Əliyevin bağda əkdiyi ağacla tanış edir, onun ekologiya sahəsində apardığı işlərdən, ölkəmizin təbiətin qorunmasına göstərdiyi qayğıdan söhbət açıram.

Təbiətlə tanışlıq məqsədilə gündəlik gəzintilərin imkanlarından da istifadə edirəm. Belə gəzintilər zamanı mən uşaqları təbiətdə baş verən mövsümi hadisələr ilə, məsələn, yazda bitkilərin tumurcaqlarının irilaşması, çıçəklərin, yarpaqların, zoğların əmələ gəlməsi, torpağın yumşaldılması, suvarılması, yayda məhsul nümunələri, giləmeyvə və meyvə bitkiləri, payızda yarpaqların tökülməsi ilə təbii mühitdə tanış edirəm. Heç

şübhəsiz, bələ gəzintilər uşaqlarda təbiəti öyrənməyə maraq oyadır, onların ekoloji təfəkkürlərini inkişaf etdirir.

Bir cəhəti də qeyd edim ki, məktəbəqadər yaşı uşaqların fəaliyyətləri oyunlardan ibarət olduğundan onların ekoloji təbiyəsində müvafiq didaktik oyunlardan düşünülmüş şəkildə müntəzəm istifadə edirəm. Oyun bu yaş dövründə uşaqların ətraf ələmi dərk etmələrinin mühüm vasitəsi olmaqla onların şəxsiyyətinin inkişafına, ictimai təbiyəsinin formalşamasına da böyük tə'sir göstərir. Bələ oyunlardan «Qələndər, ay Qələndər», «Alma yığımı», «Əkil-bəkil quş idı» və başqalarını göstərə bilərəm.

Müvafiq mövzular üzrə təşkil etdiyim ayrı-ayrı məşğolalarda, həmçinin ekskursiya, məqsədli gəzintilərdə təbiətin komponentlərini, onların bir-biri ilə üzvü sur'ətdə bağlılığını, insanlar üçün əhəmiyyətini, onlara dövlət qayğısını sada, anlaşıqli dillə uşaqlara çatdırıram. Hətta «Qırmızı kitab»dan da söhbət açmağı unutmuram; ora adı düşən bitki, heyvan, quşlar haqqında qısa mə'lumat verirəm. Uşaqlara onu da bildirirəm ki, təbiət komponentlərindən bu və ya digəri sıradan çıxarsa, tarazlıq pozular. Sıradan çıxan komponent digərinin də məhvinə səbəb ola bilər. Uşaqlara başa salıram ki, atmosferin (havanın) həddən artıq çirkənməsi, yararsız vəziyyətə düşməsi bütün varlıqların məhvinə səbəb olar. Yaxud suların çirkənləndirilməsi yaşayış üçün təhlükəlidir. Bir qayda olaraq bələ söhbətlərin sonunda uşaqlara təbiətin mühafizəsinin zəruriliyini bir dəfə çatdırır, bu işdə uşaqların da iştirakını tövsiyə edirəm.

Əlbəttə, bu sahədə görülən işlər ictimai xarakter daşıyır. Heç şübhəsiz, uşaqların təbiətin mühafizəsi sahəsində gördüklori işlər onların ictimai təbiyəsinə tə'sir göstərən amildir. Bu məqsədlə qrupumuzdakı hər bir uşağın praktik fəaliyyətini diqqət mərkəzində saxlayıram. Bələ ki, qrup otağımızda və bağçayani sahədə bəzək bitkilərin əkilib-becərilməsində bütün uşaqların iştirakını tə'min edirəm. Uşaqların yaxından köməkyi ilə quş dənliyi düzəldib, bağçanın həyatında ağaçdan asmışış. Uşaqlar hər gün quşların dənliyi qonub ora tökdüyüümüz dəni necə yediklərini fərqli seyr edirlər.

Valideynlərlə təmasda olanda ekologiyadan, uşaqların ekoloji təbiyəsində tutduqları mövqedən müntəzəm söhbətlər aparır, mənzillərində mümkün qədər bəzək bitkilərin, güllərin becərilməsini tövsiyə edir, yeri goldikə onların əkilib-becərilməsi qaydalarını izah edirəm. Əlbəttə, bütün bu işlərdə uşaqların da yaxından iştirak etmələrinin vacibliyini xatırladıram.

İnsanlara xeyirxah olmaq, bütün canlılara humanist münasibət, yoldaşlıq qarşılıqlı yardım kimi keyfiyyətlər erkən yaşılardan ətraf mühitin dərk edilməsi prosesində baş verir. Böyüklərin qarşılıqlı münasibətlərini dərk edən uşaq «İnsan insana dost, yoldaş və qardaşdır» prinsipi ilə yanaşmağı öyrənir. Bu ilkin bilgili uşaqların böyüklər ilə bilişəsi əlaqə prosesində, emosional-hissi bələdlişmə əsasında praktik şəkildə formalşır.

Təbiəti mühafizə haqqında qanunda deyilir: «Respublikamızın vətəndaşları təbiəti qorumaq, onun sərvətlərini mühafizə etməlidirlər. Axi təbiəti qorumaq, ona qayğı ilə yanaşmaq cinsi zamanda icimə mülkiyyətə qayğı ilə, vicedanla yanaşmaq; vətəndaşların öz şəxsi manafeyi və hüquqlarının mühafizəsi deməkdir».

Qeyd etdiyimiz kimi, təbiəti sevmək, onu qorumaq Vətəni sevmək, Vətəni qorumaq deməkdir. Vətən isə bizim hamimizin ümumi evimizdir. Buna görə də gələcəyimiz naminə, müstəqil Azərbaycanımızın gələcəyi naminə böyüməkdə olan gənc nəslin təbiətsevərlik, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi, əsl vətəndaş kimi yetişdirilməsi qarşımızda müqəddəs bir vəzifə kimi durmmalıdır.

III SİNİF**OXU****SAQQALI AĞ SAÇI AĞ, GÖLDİ BİZƏ BİR QONAQ**

- 96-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
 97-ci dərs. Şaxta babanın nəğməsi (Ə.Cəmil).
 98-ci dərs. "Tap görüm" (V.Dal).
 99-cu dərs. "Şah və xidmətçi".
 100-cü dərs. Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.

YURDUM, YUVAM MƏSKƏNİMSƏN

- 101-ci dərs. "Barışq olmayacaq" (Ə.Səmədli).
 102-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
 103-cü dərs. "Barışq olmayacaq" (Ə.Səmədli).
 104-cü dərs. Barışq olmayacaq (Ə.Səmədli)
 105-ci dərs. "Fətəli xan".
 106-ci dərs. "Cavad xan".
 107-ci dərs. Azərbaycan generalları.
 108-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
 109-cu dərs. "Vətənin torpağı təmizdir".
 110-cu dərs. "Müqəddəs adətlər" (S.Rüstəmxanlı).
 111-ci dərs. Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.
 112-ci dərs. "Azərbaycan deyəndə" (T.Bayram).
 113-cü dərs. Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.
 114-cü dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
 115-ci dərs. "Nəriman Nərimanov".
 116-ci dərs. "Naxçıvan".
 117-ci dərs. "Borçalı".
 118-ci dərs. "Bakı".
 119-cu dərs. "Ağsaqqal".
 120-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.
 121-ci dərs. "Gəncə".
 122-ci dərs. "Baba yurdu".
 123-cü dərs. "Naftalan əfsanəsi".
 124-cü dərs. "Mingəçevir".
 125-ci dərs. "Daşkəsən".
 126-ci dərs. Sinifdənxaric oxunun yekunlaşdırılması.

127-ci dərs.	Azərbaycanın başqa iri şəhərləri haqqında müsahibə.
128-ci dərs.	“Qara qızıl”.
129-cu dərs.	“Maye qızıl”.
130-cu dərs.	“Möcüzə”.
131-ci dərs.	“Arazim” (Ə.Coşqun).
132-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
133-cü dərs.	“Ana yurdum” (X.R.Ulutürk).
134-cü dərs.	“Bizim qanunlar”.
135-ci dərs.	Beynəlxalq uşaq konvensiyası haqqında söhbət.
136-ci dərs.	“Millət vəkili”.
137-ci dərs.	“Firavan həyat yolunda”.
138-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
139-cu dərs.	“Bizim gücümüz nədədir?”.
140-ci dərs.	“Vətən” (H.Ziya).
141-ci dərs.	“Bakı, Təbriz, Ankara” (N.P. Sarach).
142-ci dərs.	Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
143-cü dərs.	“Yaz” (N.Gəncəvi).
144-cü dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
145-ci dərs.	“İlk bahar”.
146-ci dərs.	“Bahar”.
147-ci dərs.	“Qaranquşlarım” (C.Cavadlı).
148-ci dərs.	“Novruz bayramı”.
149-cu dərs.	“Novruz”.
150-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
151-ci dərs.	“Bağça” (A.Səhhət).
152-ci dərs.	Təbiətə ekskursiya.
153-cü dərs.	“Şəhərdən gələn oğlan”.
154-cü dərs.	“Bulaq” (S.Rüstəmxanlı).
155-ci dərs.	“Ana” (Ə.Fövzi).
156-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
157-ci dərs.	Novruz bayramına həsr olunmuş səhərcik.
158-ci dərs.	“Gözəlliyi seyr edirəm” (M.İsmayıllı).
159-cu dərs.	Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
160-ci dərs.	“Mənim nənəm”.
161-ci dərs.	Kosmosun fəthi haqqında söhbət.
162-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
163-cü dərs.	“Kosmonavtika generalı”.
164-cü dərs.	“Uçun aya, ulduzlara” (T.Elçin).

- 165-ci dərs. "Ramazan bayramı".
 166-ci dərs. "Qurban bayramı".
 167-ci dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
 168-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.

VƏTƏNİN QƏLBİNƏ DƏYƏN YARALAR

- 169-cu dərs. "Darıxan çiçək" (M.Namaz).
 170-ci dərs. "Aman ayrılıq" (M.Şəhriyar).
 171-ci dərs. "Şəhidlər xiyabani".
 172-ci dərs. Şəhidlər xiyabanına ziyarət etmək.
 173-cü dərs. "Bir qara parta boş qalıb".
 174-cü dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 175-ci dərs. "Qanlı çiçəklər".
 176-ci dərs. "Qanlı çiçəklər".
 177-ci dərs. "Xocalı faciəsi".
 178-ci dərs. "Soyqırımı".
 179-cu dərs. "Didərginlər".
 180-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 181-ci dərs. Qarabağın cəsur qartalı".
 182-ci dərs. "Qarabağı vermərəm".
 183-cü dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

SİLAHLI QÜVVƏLƏR

- 184-cü dərs. Vətən onu qoruyanındır.
 185-ci dərs. "Azərbaycanın Milli Ordusu".
 186-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 187-ci dərs. "Ordum varsa, yurdum var" (Z.Yaqub).
 188-ci dərs. "Mühəribə olmasa".
 189-cu dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

TEZLİKLƏ YAYDIR

- 190-ci dərs. "Yay" (B.Vahabzadə).
 191-ci dərs. "Maral" (N.Xəzri).
 192-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 193-cü dərs. "Meşə".
 194-cü dərs. "Köz" (H.Arif).
 195-ci dərs. "Təbiət dostlarıyıq" (Y.Həsənbəy).
 196-ci dərs. "Açıq səma altında".
 197-ci dərs. "Qapınızı günəş açın" (M.Gülgün).
 198-ci dərs. Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

AZƏRBAYCAN DİLİ

65-ci dərs.	İnşa. «Qışda ən çox sevdiyim əyləncə» mövzusunda. (221 nömrəli çalışmadan istifadə etməklə).
66-ci dərs.	Çalışma 222-225.
67-ci dərs.	Çalışma 226-229.
68-ci dərs.	İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 79-cu səhifəsindəki «Qızıl it» mətni üzrə.
69-cu dərs.	Çalışma 230-234.
70-ci dərs.	Çalışma 235-239.
71-ci dərs.	Çalışma 240-245.
72-ci dərs.	Yekun yoxlama işi.
73-cü dərs.	Ümumiləşdirici dərs.

SİFƏT

74-cü dərs.	Çalışma 246-250.
75-ci dərs.	Çalışma 251-255.
76-ci dərs.	Çalışma 256-260.
77-ci dərs.	Çalışma 261-265.
78-ci dərs.	Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuası»nın 89-cu səhifəsindəki «Qoca kişi və uşaqlar» mətni üzrə.
79-cu dərs.	Çalışma 266-270.
80-ci dərs.	Çalışma 271-275.
81-ci dərs.	İnşa. 273-cü çalışma üzrə.
82-ci dərs.	Çalışma 276-280.
83-cü dərs.	Çalışma 281-285.
84-cü dərs.	Çalışma 286-290.
85-ci dərs.	Çalışma 291-295.
86-ci dərs.	Ümumiləşdirici dərs.

FE'L

87-ci dərs.	Çalışma 296-300.
88-ci dərs.	Çalışma 301-305.
89-cu dərs.	Çalışma 306-310.
90-ci dərs.	İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nın 83-cü səhifəsindəki «Kərpickəsən qoca» mətni üzrə.

FE'LİN ZAMANA GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

91-ci dərs.	Çalışma 311-315.
92-ci dərs.	Çalışma 316-320.
93-cü dərs.	Çalışma 321-325.

- 94-cü dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 93-cü səhifəsindəki «Metro» mətni üzrə.
- 95-ci dərs. Çalışma 326-330.
- 96-ci dərs. Çalışma 331-336.
- 97-ci dərs. Çalışma 337-342.
- 98-ci dərs. İnşa. Təbiət üzərində müşahidəyə əsasən.
- 99-cu dərs. Çalışma 343-348.
- 100-cü dərs. Çalışma 349-354.
- 101-ci dərs. Çalışma 355-359.
- 102-ci dərs. Çalışma 360-364.
- 103-cü dərs. Çalışma 365-369.
- 104-cü dərs. Çalışma 370-373.
- 105-ci dərs. İmla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 100-cü səhifəsindəki «Idman yarış» mətni üzrə.

MƏSDƏR

- 106-ci dərs. Çalışma 374-379.
- 107-ci dərs. Çalışma 380-385.
- 108-ci dərs. İnşa. 362 nömrəli çalışma üzrə.
- 109-cu dərs. Çalışma 386-390.
- 110-cu dərs. Çalışma 391-394.
- 111-ci dərs. Yekun yoxlama işi.
- 112-ci dərs. Ümumiləşdirici dərs.

CÜMLƏ

- 113-cü dərs. Çalışma 395-400.
- 114-cü dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 85-ci səhifəsindəki «Bozdar» mətni üzrə.
- 115-ci dərs. Çalışma 401-404.
- 116-ci dərs. Çalışma 405-409.
- 117-ci dərs. Çalışma 410-414.
- 118-ci dərs. Çalışma 415-419.
- 119-cu dərs. İnşa. Uşaqların şoxsi həyat təcrübəsi əsasında.
- 120-ci dərs. Çalışma 420-424.
- 121-ci dərs. Çalışma 425-429.
- 122-ci dərs. Çalışma 430-434.
- 123-cü dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 107-ci səhifəsindəki «Quşları qoruyaq» mətni üzrə.

CÜMLƏNİN BAŞ ÜZVLƏRİ

- 124-cü dərs. Çalışma 435-438.

125-ci dərs.	Çalışma 439-442.
126-ci dərs.	CÜMLƏNİN İKİNCİDƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRI Çalışma 443-445.
127-ci dərs.	Çalışma 446-450.
128-ci dərs.	İnşa. «İstirahət gününü necə keçirdim» mövzusunda.
129-cu dərs.	Çalışma 451-457.
130-cu dərs.	Ümumiləşdirici dərs.
	İL BOYU KEÇİLMİŞLƏRİN TƏKRARI
131-ci dərs.	Çalışma 458-462.
132-ci dərs.	Çalışma 463-467.
133-cü dərs.	Çalışma 468-472.
134-cü dərs.	Çalışma 473-478.
135-ci dərs.	Çalışma 479-484.
136-ci dərs.	Yekun yoxlama işi.

TƏBİƏTŞÜNASLIQ

33-cü dərs.	Qişda vəhşi heyvanların həyatı ilə tanış olmaq məqsədilə təbiətə ekskursiya.
34-cü dərs.	Qişda vəhşi heyvanların həyatı. Qiş yuxusu, sükunət.
35-ci dərs.	Qişda ev heyvanlarının həyatı, onlara qulluq.
36-ci dərs.	Qişda bitkilərin həyatı.
37-ci dərs.	Qişda təbiətin qorunması.
38-ci dərs.	Faydalı qazıntılar.
39-cu dərs.	Qum və gil, onların xassələri və əhəmiyyəti.
40-ci dərs.	Torf və daş kömür, onların xassələri və əhəmiyyəti.
41-ci dərs.	Neft, onun xassələri və əhəmiyyəti.
42-ci dərs.	Qaz, onun xassələri və əhəmiyyəti.
43-cü dərs.	Dəmir filizi, onun xassələri və əhəmiyyəti.
44-cü dərs.	Havanın çirkənmedən mühafizəsi.
45-ci dərs.	Suyun çirkənmedən mühafizəsi.
46-ci dərs.	Torpağın çirkənmedən mühafizəsi.
47-ci dərs.	Yazın əlamətləri ilə tanış olmaq məqsədilə təbiətə ekskursiya.
48-ci dərs.	Yaxda bitkilərin qorunması.
49-cu dərs.	Praktik iş. Bitkilərin müxtəlif yollarla çıxaldılması.
50-ci dərs.	Yazda heyvanların həyatında baş verən dəyişikliklər.
51-ci dərs.	Yazda ev heyvanlarına qulluq.
52-ci dərs.	Yazda 16 heyvanlarına və quşların qorunması və çıxaldılması. Quş yuvalarının və dənliklərinin düzəldilməsi və asılması.
53-cü dərs.	Yazda tarla arda , dirrikdə və bostanda insanların öməyi.
54-cü dərs.	Yazda mesədə, bağda və bağçada insanların həyatı.
55-ci dərs.	Təkən Ümumiləşdirici dərs.
56-ci dərs.	Bitkilər və heyvanlar üzərində müşahidə aparmaq məqsədilə deyin meşəyə, bağa, parka ekskursiya.
57-ci dərs.	Bizim qıdamız.

58-ci dərs.	Qidalanma gigiyenasi.
59-cu dərs.	Yemək qaydaları və yemək mədəniyyəti.
60-ci dərs.	İnsanın sağlamlığının tə'min edilməsi və qorunması.
61-ci dərs.	Sağlamlığın qorunmasında gigiyena qaydalarını gözləməyin rolü.
62-ci dərs.	Əmək və istirahət rejiminin gözlənməsi.
63-cü dərs.	Doğma yurdun nadir bitkiləri və heyvanları. Qoruqlar.
64-cü dərs.	Məktəbyanı sahədə və otaqda bitkilərə qulluq edilməsi. Otaq bitkilərinin çoxaldılması.
65-ci dərs.	Məşələrin və praklarnın mühafizəsi.
66-ci dərs.	Təbiətin və nüümilişdirici dərs.
67-ci dərs.	Təbiətin qorunması qaydaları ilə tanışlıq məqsədilə ekskursiya.
68-ci dərs.	Yayda sağlamlığın qorunması və təbiət üzərində müşahidələrin aparılması haqqında tapşırığın verilməs.

MUSIQI

17-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Samur» (Mus. R. Hacıyevin, söz M. Rahim) mahnisi. İmkən daxilində metallofonda çalmaq.
18-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Gözəl yolka» (Mus. A. Rzayevanın, söz C. Məmmədovun) mahnisi. İmkən daxilində sadə musiqi alətlərində çalmaq.
19-cu dərs.	Nəzəri mə'lumatların genişləndirilməsi. «İntonasiya», «melodiya», «frazə». Azərbaycan xalq rəqslerinin müşayiəti ilə ritmik hərəkətlər.
20-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Ay» (Mus. A. Rzayevanın, söz M. Dilbazinin) Musiqili-ritmik hərəkət.
21-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Ay» mahnisi. Sadə musiqi əsərinə dirijorluq etməyin öyrədilməsi
22-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Çal-oyna» (Azərbaycan xalq mahnisi). Musiqili-ritmik hərəkətlər. Mars xarakterli kiçik höcmli musiqi əsərinə dirijorluq etmək.
23-cü dərs.	Xorla oxumaq: «Məktəblilər marsı» (Mus. F. Əmirovun, söz T. Elçinin). Musiqili-ritmik hərəkətlər.
24-cü dərs.	Xorla oxumaq: «Əsgər marsı» (Mus. C. Quliyevin, söz Ə. Kaminin). İmprivaziya etmək. Müəllimin tapşırığı ilə bədahətən melodiya qoşmaq.
25-ci dərs.	Xorla oxumaq: Əsgər marsı. F. Əmirovun «Bizim həyat» mahnısının tərañələri altında ritmə müvafiq əl çala-çala addımlamaq.
26-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Mənim anam» (Mus. R. Şəfəqin, söz M. Gülgünün) mahnisi. Major (şən) və minor (qəmgin) ladlar haqqında məlumatın verilməsi və müvafiq nümunələrin səslənməsi.
27-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Bahar gəlir» (Mus. F. Əmirovun, söz Z. Cabbarzadənin) mahnisi. İmprovizasiya üzrə məşğələ. Azərbaycan xalq rəqsi «Yüz bir». Ritmik hərəkətlər.
28-ci dərs.	Xorla oxumaq: «Canlı güşəmiz». Musiqili ritmik hərəkətlər.
29-cu dərs.	Xorla oxumaq: «Balaca kosmonavtlar» (Mus. R. Şəfəqin, söz.

Ə. Ağayevin). İmkan daxilində sadə uşaq musiqi aletlərində çalmaq. Musiqi dinlənilməsi. Azərbaycan xalq rəqsı «Novruz». Xorla oxumaq: «Təbiətin qoynunda» (Mus. və söz.

O.Zülfüqarovun) mahnisi. Şən və qəmgin qammalarda mahniların oxunması.

Xorla oxu ~~Məsələ~~: «Təbiətin qoynunda», «Yallı» üzrə musiqili- ritmik hərəkətlər.

Xorla oxumaq: Azərbaycan xalq mahnisi: «Ağacdə leylək».

Musiqidə «Rondo», «Variasiya» anlayışları haqqında mə'lumat.

Xorla oxumaq: «Bayram mahnisi» (Mus. O.Rəcəbovun, söz.

F.Mehdinin). Musiqili-ritmik hərəkətlər.

İl ərzində keçilmişlərin təkrarı. Yay tapşırığı.

TƏSVİRİ SƏNƏT *Dərs ilinin yenüləşdirilməsi*

17-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. «Dumanlı qış günü».

18-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. «Mavi somada təyyarə» (və ya quşlar).

19-cu dərs. Mövzu üzrə rəsm *Şagirdlər* «Mənim nənəm», «Qaçqın uşaq»,

«Dostum», «Cirtdan» mövzularında portretlərdən birini seçirlər.

20-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. «Şəhidlər xiyabani».

21-ci dərs. Naturadan rəsm. Şagirdlər «Ütü», «Saat», «Maşın» *«Stoliçistin lamp* mövzularından istədiklərini seçirlər.

22-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. Şagirdlər «İdman atı», «Qaçan dovşan», «Sərhəd iti» mövzularından istədiklərini seçirlər.

23-cü dərs. Təsviri sənət əsərləri *Mirzəzadə* ilə tanışlıq əsasında müsahibə.

24-cü dərs. Forma və məzmun problemi.

25-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. Şagirdlər «Yandırılan kənd», «Men qayıdacağam» mövzularından istədiklərini seçirlər.

26-ci dərs. Yapma. Adam və heyvan şıqurları.

27-ci dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. B. Mirzəzadənin sakit, təsirli, sərt hadisələr *oks* edirən əsərləri üzrə müsahibə.

28-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. «Anam xörək bışır», *«Dirriyədə məhsul yığın*

29-cu dərs. Mövzu üzrə rəsm. Şagirdlər «Yağış yağır», «Meşədə idirim», «Bahar gəlir» mövzularından birini seçirlər.

30-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. Şagirdlər «Novruz bayramı», «A kosa, kosa, kos-kosa», «Ağırlığım uğurluğum» mövzularından istədiklərini seçirlər.

31-ci dərs. Yapma. Raket və kosmonavt.

32-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm. «Azərbaycan dövlətinə xidmət edirəm».

33-cü dərs. Mövzu üzrə rəsm. «9 May - atəşşəşanlıq».

34-cü dərs. Dekorativ - tətbiqi fəaliyyət. Açıqca. «28 May».

Təkrar. Dərs ilinin yenüləşdirilməsi. Yay tapşırığı.

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT

33-cü dərs. Dartınma, dirmanma və müvazinət hərəkətlərini təkmilləşdirmək üzrə məşq.

34-cü dərs. *Elmə* program tələblərini yerinə yetirərkən lazımlı olacaq nəzəri biliklər vermək.

- 35-ci dərs. Gimnastika tırı üzərində pəncələr üstə yeris.
- 36-ci dərs. Turnikdə dərtünma və akrobatik hərəkətlər.
- 37-ci dərs. ~~Hərəkətli~~ oyunlar: «Xoruz döyüşü», «Top aldı qaç».
- 38-ci dərs. Rəqs hərəkətləri, ritmika.
- 39-cu dərs. Topu çiləyə-çiləyə müxtəlif istiqamətlərdə irəlişəmək. «Topu ortadakına at!» oyunu.
- 40-ci dərs. Gimnastika üzrə yoxlama dərsi: sıra ilə, corgo ilə, dairə şəklində düzülmə.
- 41-ci dərs. Hərəkətdən hədəfi vurmaq üzrə məşq.
- 42-ci dərs. Hərəkətdən hədəfi vurmaq üzrə yarış.
- 43-cü dərs. Topu çiləyə-çiləyə aparmaq, divara vurmaq və tutmaq.
- 44-cü dərs. Topu çiləyə-çiləyə aparmaq (səhərə salmaq) (basketball) *yerdən* *vurmaq*.
- 45-ci dərs. «Mən çobanam vermərəm» Azərbaycan xalq oyunu.
- 46-ci dərs. Qaçaraq zolaqlar üzərində uzununa tullanmaq.
- 47-ci dərs. Dırmanmaq üzrə estafet.
- 48-ci dərs. ~~Hərəkətli~~ oyunlar: «Motal-motal» və s.
- 49-cu dərs. «Bənövşə» və «Xoruz döyüşü» oyunu.
- 50-ci dərs. Qamətin düzgülüyünü xidmət edən oyunlar.
- 51-ci dərs. Topun sıra ilə qabağa və arxaya tərəf ötürülməsi.
- 52-ci dərs. Topun dairə üzrə sağa və sola tərəf ötürülməsi.
- 53-cü dərs. Hərəkəti oyunlar: «~~Təpə~~ Aldı qaç» və s.
- 54-cü dərs. Qaçaraq hündürlüyü tullanmaq.
- 55-ci dərs. 30 m məsafəyə sür'ətlə qaçış üzrə yarış.
- 56-ci dərs. Orta sür'ətlə 1000 m məsafəyə qaçış.
- 57-ci dərs. Manecları aşmaqla qaçışın qaydasını öyrənmək.
- 58-ci dərs. Manecları aşmaqla qaçış.
- 59-cu dərs. Düzüñə qaçaraq hündürlüyü tullanmaq.
- 60-ci dərs. Dayandığı yerdə hündürlükdən tullanmaq.
- 61-ci dərs. Qaçaraq hündürlükdən tullanmaq.
- 62-ci dərs. Tennis topunun yerindən və qaçaraq uzağa atılması.
- 63-cü dərs. ~~1500 m məsafəyə~~ Orta sür'ətlə qaçmaq.
- 64-cü dərs. Müxtəlif vəziyyətlərdə topun atılması və tutulması üzrə məşq.
- 65-ci dərs. Topun müxtəlif vəziyyətlərdə ötürülməsi üzrə məşq.
- 66-ci dərs. Futbolun qaydasının öyrədilməsi. *çayın unum*
- 67-ci dərs. Futbol oyunu. *Futbol*
- 68-ci dərs. «Top aldı, qaç!», «Götür qaç» oyunu. Keçilmişlərin ümumiləşdirilmesi. *Şəhərin lasdırma*. *Say tapşırığı*.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

MƏİŞƏT, KULİNARIYA, ÖZÜNƏXİDMƏT

- 33-cü dərs. Məişət estetikası haqqında müsahibə.
 34-cü dərs. Özünəxidmət əməyi üzrə qazanılmış, həmçinin yeni bacarıq və vərdişlər ətrafında müsahibə.
 35-ci dərs. Təzə tərəvəzdən salatın hazırlanması.
 36-ci dərs. Başqa növ salatın hazırlanması.
 37-ci dərs. Çayın dəmlənməsi.
 38-ci dərs. Koşenin dəmlənməsi.
 39-cu dərs. Süfrənin açılması və yiğisdirilmesi.
 40-ci dərs. Süfrə arxasında özünüəparma qaydalarının gözlənilmesi.

KƏND TƏSƏRRÜFATI *Əməyi*

- 41-ci dərs. Məhsulun toplanması və hesaba alınması.
 42-ci dərs. Bəzək bitkilərinin toxumlarının tədarük edilməsi.
 43-cü dərs. Payızda səpin.
 44-cü dərs. Payızda əkinlərin becərilməsi.
 45-ci dərs. Payızlıq dənlə bitkilərlə tanışlıq.
 46-ci dərs. Dənlə bitkilərin becərilməsi.
 47-ci dərs. Açıq şəraitdə torpağın səpiñə hazırlanması.
 48-ci dərs. Soğan və ya sarımsağın əkilməsi.
 49-cu dərs. Tərəvəz bitkilərinin müxtəlif dövrlərdə əkilməsi.
 50-ci dərs. Tərəvəz bitkilərinin qulluq edilməsi.
 51-ci dərs. Bəzək bitkilərinin çoxaldılması.
 52-ci dərs. Bəzək bitkilərinə qulluq edilməsi.
 53-cü dərs. Quşlara qulluq edilməsi.
 54-cü dərs. Quş balalarına qulluq edilməsi.
 55-ci dərs. Ev heyvanlarına qulluq edilməsi.
 56-ci dərs. Quzuya qulluq edilməsi.
 57-ci dərs. Kənd təsərrüfatında istifadə olunan maşınlar haqqında məlumat.
 58-ci dərs. Kənd təsərrüfatında istehsalat prosesinin mexaniklaşdırılması ilə tanışlıq məqsədilə ekskursiya.

TEMATİK VARIANTLI HİSSƏ

I VARIANT. ODUNCAQ ÜZƏRİNDƏ NAXİSSALMA

- 59-cu dərs. Oduncاق iş yerinin təşkili, təhlükəsizlik texnikasının qaydalarının gözlənilmesi.
 60-ci dərs. Oduncاقla işləyərkən sanitar-gigiyena qaydalarının və estetik tələblərin gözlənilməsi.
 61-ci dərs. Naxıssalma üçün lazımlı materiallar alətlər iş yerinin qaydaya salınması.
 62-ci dərs. Alətlərlə iş qaydası ilə tanışlıq. İşin planlaşdırılması.
 63-cü dərs. Faner və taxtanın naxıssalmaya hazırlanması (ölçülməsi, kəsilməsi).
 64-cü dərs. Faner və taxtanın yonulması, ~~cəvalanması~~ *cəla*
 65-ci dərs. Düzxətl üzrə naxıssalma qaydasının öyrədilməsi.
 66-ci dərs. Dalgalı və simiq xətlər üzrə naxıssalma priyomlarının öyrədilməsi.

- 67-ci dərs. Cizgili şəklin səthə köçürülməsi.
 68-ci dərs. Sadə süjetin səthə köçürülməsi.

II VARIANT. NAXİŞTİKMƏ

- 59-cu dərs. Naxıştikmənin əhəmiyyəti, onunla işin təşkili üçün lazım olan material və alətlər.
 60-ci dərs. Naxıştikmə zamanı təhlükəsizlik və sanitər-gigiyena qaydalarının gözlənməsi.
 61-ci dərs. Bödii tikişlərin növləri. Muncuqlu tikişlər.
 62-ci dərs. Təkəlduz və oturtma üzrə təmrinlər.
 63-cü dərs. Parçada naxıştikmə. Parçadan salfet üçün naxış eskizlərinin hazırlanması.
 64-cü dərs. Parçadan cib dəsmalı üçün naxış eskizlərinin hazırlanması.
 65-ci dərs. Parçadan çay dəsmalı üçün naxış eskizlərinin hazırlanması.
 66-ci dərs. Rəngli sapların seçilməsi və onlarla işləmək yollarının öyrədilməsi.
 67-ci dərs. Rəngli saplarla məmulata naxış tikilməsi.
 68-ci dərs. Rəngli saplar, əlavə parça qırıqları və muncuqlardan istifadə etməklə sərbəst naxışların tikilməsi.

III VARIANT. APPLİKASIYA

- 59-cu dərs. Aplikasiyanın hazırlanmasında təhlükəsizlik texnikasının gözlənməsi.
 60-ci dərs. Applikasiyanın hazırlanmasında sanitər-gigiyena qaydalarının gözlənməsi.
 61-ci dərs. Hazır applikasiya nümunələrinə baxılması, onlardan istifadə imkanları ilə tanışlıq.
 62-ci dərs. Karton, parça və təbiət materiallarından applikasiya üçün məmulatın hazırlanması.
 63-cü dərs. Qamışdan applikasiya.
 64-cü dərs. Küləşdən və qamışdan applikasiya.
 65-ci dərs. Küləşdən və samandan applikasiya.
 66-ci dərs. Küləş, yarpaq və çiçək ləçəklərindən applikasiya.
 67-ci dərs. Küləşdən zənbilin hörülməsi.
 68-ci dərs. Qamışdan səbatın toxunması.

IV VARIANT. XALÇAÇILIQ

- 59-cu dərs. Xalçatoxuma üçün lazım olan alətlər və materialla tanışlıq.
 60-ci dərs. Rəngli kağız zolaqlarından xalçanın toxunması.
 61-ci dərs. Xalçaçılığın iqtisadi, estetik əhəmiyyəti.
 62-ci dərs. Xalça növləri. Azərbaycan xalçaları dünya müzeylərində.
 63-cü dərs. Azərbaycan xalçalarında milli naxışlar (ornamentlər).
 64-cü dərs. Azərbaycan xalçalarında əşya şəkilləri və süjetli şəkillər.
 65-ci dərs. Xalçatoxumanın texnologiyası haqqında mə'lumat.
 66-ci dərs. Uşaq xanalarının olduğu yerlərdə xalçatoxuma əməliyyəti üzrə məşq.
 67-ci dərs. Xalça fabrik və ya sexinə ekskursiya.
 68-ci dərs. Xalça muzeyi və ya sərgisinə ekskursiya. Şərait olmayan yerlərdə buklet, albom üzrə söhbət.

IV SİNİF OXU

SEHİRLİ QIŞ

84-cü dərs.	«Anda sadiq».
85-ci dərs.	«Ayi ovu» (B.Həsənov).
86-ci dərs.	«Yanvar qurbanı Yanvar».
87-ci dərs.	Şəhidlər xiyabanına ekskursiya.
88-ci dərs.	«Qoçaq uşaqlar» (İ.Əsfəndiyev).
89-cu dərs.	«Yaxşı yoldaş» (Q.İlkin).
90-ci dərs.	«Xocalı soyqırımını unutmaq olmaz».
91-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
92-ci dərs.	Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.

ANA VƏ VƏTƏN YAŞADIR BİZİ

93-cü dərs.	«Hədiyyə» (C.Cavadlı).
94-cü dərs.	«Mənim andım» (M.Dilbazi).
95-ci dərs.	«Qadın əlləri» (N.Nəcmi).
96-ci dərs.	Azərbaycan Milli Qəhrəmanları haqqında müsahibə (Yerli materiallar əsasında).
97-ci dərs.	«Şəhid Azərbaycan qızı Salatın» (N.Xəzri).
98-ci dərs.	«Şəhid Azərbaycan qızı Salatın» (N.Xəzri).
99-cu dərs.	«Övçü və maral» (N.Xəzri).
100-cü dərs.	«Ana intiqamı».
101-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
102-ci dərs.	«Şuşa Gültəkinin» (Z.Məhərrəmli).
103-cü dərs.	«Şuşa Gültəkinin» (Z.Məhərrəmli).
104-cü dərs.	Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.

MÜSTƏQİLLİK VƏ AZADLIQ EŞQİ

105-ci dərs.	«Torpaq» (F.Əliyarbəyli).
106-ci dərs.	«Əsgər marşı» (Ə.Süleymanov).
107-ci dərs.	«Bayraqımız və gerbimiz nələrdən xəbər verir?».
108-ci dərs.	Azərbaycanın dövlət rəmzləri haqqında müsahibə.
109-cu dərs.	Bölmə üzrə ümmümləşdirici dərs.
110-cu dərs.	Beynəlxalq Uşaq Hüquqları Konvensiyası haqqında müsahibə.
111-ci dərs.	Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
112-ci dərs.	«Deyə bilmirəm» (T.Mütəllibov).
113-cü dərs.	«Valideynlərə hörmət övladın borcudur».
114-cü dərs.	«Üç söz» (N.Gəncəvi).

- 115-ci dərs. İsfadəli oxu üzrə müsabiqənin keçirilməsi.
- 116-ci dərs. «Nitq etiketləri və ünsiyyət» mövzusunda müsahibə.
- YAZIN GÖZƏLLİYİ**
- 117-ci dərs. «Bahar nəğməsi» (A.Şaiq).
- 118-ci dərs. «Yaz deyir ki» (S.Vurğun).
- 119-cu dərs. İlk baharın əlamətləri ilə tanış olmaq məqsədilə təbiətə ekskursiya.
- 120-ci dərs. «Ana» (Ə.Kərim).
- 121-ci dərs. «Bağlar» (R.Rza).
- 122-ci dərs. «Sərçə» (İ.S.Turgencov).
- 123-cü dərs. «Qarışqa və milçək» (A.Şaiq).
- 124-cü dərs. «Şir və tülkü» (S.Rəhimov).
- 125-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
- 126-ci dərs. Novruz bayramı ən'ənələri.
- 127-ci dərs. Novruza həsr olunmuş kompozisiya.
- 128-ci dərs. «Sübh nəğməkarı» (M.Mirzəyev).
- 129-cu dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
- AZƏRBAYCAN – YURDUM MƏNİM!**
- 130-cu dərs. Azərbaycanın tarixi ilə bağlı abidələrə ekskursiya.
- 131-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
- 132-ci dərs. «Can Azərbaycan» (Ə.Cavad).
- 133-cü dərs. «Nəriman Nərimanov haqqında xatirələr» (M.Dilbazi).
- 134-cü dərs. «Azərbaycanım» (G.Fəzli).
- 135-ci dərs. «Neftçilər» (S.Rüstəm).
- 136-ci dərs. Kosmonavtika günü, kosmosun fəthi ilə əlaqədar müsahibə.
- 137-ci dərs. «Haralisan?» (A.Baycan).
- 138-ci dərs. «Kənarı güllü Araz».
- 139-cu dərs. «Firuze qasılı üzük» (Ə.Azərli).
- 140-ci dərs. «Yolda görüş» (N.Xəzri).
- 141-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
- 142-ci dərs. «Türk dünyası».
- 143-cü dərs. «Ocaq» (S.İbrahimov).
- 144-cü dərs. «Sülh və həmrəylilik» (Z.Cabbarzadə).
- 145-ci dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.
- 146-ci dərs. Azərbaycana həsr olunmuş kompozisiya.
- ANDA SƏDAQƏT**
- 147-ci dərs. «Öz vətənimdir» (M.Dilbazi).
- 148-ci dərs. «Nə qədər ki, əlim silah tutur».

- 149-cu dərs. «General Həzi Aslanov».
 150-ci dərs. «Can nənə, bir nağıl de» (Ə.Cəmil).
 151-ci dərs. Sinifdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 152-ci dərs. «Can nənə, bir nağıl de» (Ə.Cəmil).
 153-cü dərs. «Alay oğlu».
 154-cü dərs. «Döyüşən qadın».
 155-ci dərs. Azərbaycan Milli Qəhrəmanı.
 156-ci dərs. Bölmə üzrə ümumiləşdirici dərs.

YAY BİZİ GÖZLƏYİR

- 157-ci dərs. «Sünbül» (S.Vurğun).
 158-ci dərs. «Marallar» (O.Sarıvəlli).
 159-cu dərs. «Köpök balığı» (L.Tolstoy).
 160-ci dərs. Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
 161-ci dərs. «Gənc səyyahlar» (G.Fəzli).
 162-ci dərs. «28 May azadlıq günüdür».
 163-cü dərs. Azərbaycan Milli Silahlı Qüvvələri haqqında müsahibə.
 164-cü dərs. Ən yaxşı ifadəli oxu üzrə müsabiqə.
 165-ci dərs. Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

AZƏRBAYCAN DİLİ

İŞARƏ ƏVƏZLİKLƏRİ

- 84-cü dərs. Çalışma 319-327.
 85-ci dərs. Çalışma 328-335.
 86-ci dərs. Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuəsi»nin 148-ci səhifəsindəki «Ov itinin küçükləri» mətni üzrə.
 87-ci dərs. «Əvəzlik» mövzusunda ümumiləşdirici dərs.

FE'L

MƏSDƏR HAQQINDA ÜMUMİ MƏ'LUMAT

- 88-ci dərs. Çalışma 336-339.
 89-cu dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 101-ci səhifəsindəki «Şuşa» mətni üzrə.
 90-ci dərs. Çalışma 340-343.
 91-ci dərs. Çalışma 344-347.
 92-ci dərs. Çalışma 348-350.

DÜZƏLTMƏ FE'LLƏR

- 93-cü dərs. Çalışma 351-354.
 94-cü dərs. Çalışma 355-358.

- 95-ci dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 150-ci səhifəsindəki «Quşların dostları» mətni üzrə.
 96-ci dərs. Çalışma 359-363.
 97-ci dərs. İnsa. «Qişda insanların əməyi» mövzusunda.
 98-ci dərs. Çalışma 364-367.
 99-cu dərs. Çalışma 368-371.

FE'LİN ZAMANLARI İNDİKİ ZAMAN

- 100-cü dərs. Çalışma 372-375.
 101-ci dərs. Çalışma 376-379.
 102-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 105-ci səhifəsindəki «Dostlar» mətni üzrə.
 103-cü dərs. Çalışma 380-383.
 104-cü dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 157-ci səhifəsindəki «Həcərin azad edilməsi» mətni üzrə.
 105-ci dərs. Çalışma 384-387.
 106-ci dərs. Çalışma 388-391.
 107-ci dərs. Çalışma 392-396.
 108-ci dərs. İnsa. «Biz təbiət dostlarıyız» mövzusunda yazılı inşa.

FE'LİN KEÇMİŞ ZAMANI

- 109-cu dərs. Çalışma 397-401.
 110-cu dərs. Çalışma 402-406.
 111-ci dərs. Yoxlama imla. «İmla mətnləri məcmuəsi»nin 162-ci səhifəsindəki «Delfinlər» mətni üzrə.
 112-ci dərs. Çalışma 407-410.
 113-cü dərs. Çalışma 411-415.
 114-cü dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 109-cu səhifəsindəki «Yaralı qaranquş» mətni üzrə.
 115-ci dərs. Çalışma 416-419.
 116-ci dərs. İnsa. («Mənim anam» mövzusunda).
 117-ci dərs. Çalışma 420-425.

FE'LİN GƏLƏCƏK ZAMANI

- 118-ci dərs. Çalışma 426-430.
 119-cu dərs. Çalışma 431-435.
 120-ci dərs. Çalışma 436-440.
 121-ci dərs. Çalışma 441-445.
 122-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 115-ci səhifəsindəki «Mehdi Hüseynzadə» mətni üzrə.

- 123-cü dərs. Çalışma 446-449.
 124-cü dərs. Çalışma 450-453.
 125-ci dərs. İnşa. «Həyatımda ən maraqlı hadisə» mövzusunda yazılı inşa.
 126-ci dərs. Çalışma 454-457.
 127-ci dərs. Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuəsi»nin 163-cü səhifəsindəki «Od necə əmələ gəlmışdır» mətni üzrə.
 128-ci dərs. Fe'l mövzusu üzrə ümumiləşdirici dərs.
 129-cü dərs. Çalışma 458-462.

SINTAKSIS

CÜMLƏ

MƏQSƏDƏ GÖRƏ CÜMLƏNİN NÖVLƏRİ

- 130-cu dərs. Çalışma 463-469.
 131-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 119-ci səhifəsindəki «Sayıq» mətni üzrə.

CÜMLƏ ÜZVLƏRİ

BAS ÜZVLƏR. MÜBTƏDA VƏ XƏBƏR

- 132-ci dərs. Çalışma 470-475.
 133-cü dərs. Çalışma 476-481.
 134-cü dərs. Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuəsi»nin 169-cu səhifəsindəki «Saat neçədir?» mətni üzrə.
 135-ci dərs. Çalışma 482-487.
 136-ci dərs. Çalışma 488-492.
 137-ci dərs. Çalışma 493-498.
 138-ci dərs. İnşa. «İstirahət gününü necə keçirdim» mövzusunda yazılı inşa.
 139-cu dərs. Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuəsi»nin 169-cu səhifəsindəki «Xocalı faciəsi» mətni üzrə.

CÜMLƏNİN İKİNCİDƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

- 140-ci dərs. Çalışma 499-504.
 141-ci dərs. Çalışma 505-509.
 142-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuəsi»nin 123-cü səhifəsindəki «Qayğı» mətni üzrə.
 143-cü dərs. Çalışma 510-514.
 144-cü dərs. İnşa. («Yaz fəslini nə üçün sevirəm» mövzusunda).
 145-ci dərs. Çalışma 515-520.
 146-ci dərs. Çalışma 521-526.
 147-ci dərs. Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuəsi»nin 170-ci səhifəsindəki «Yeni stansiya» mətni üzrə.

CÜMLƏNİN HƏMCİNS ÜZVLƏRİ

- 148-ci dərs. Çalışma 527-532.
149-cu dərs. Çalışma 533-538.
150-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuası»nın 126-ci səhifəsindəki «Pişik və pələng» mətni üzrə.
151-ci dərs. Çalışma 539-545.
152-ci dərs. İnsa. («Ailenin əməyində necə iştirak edirəm» mövzusunda).
153-cü dərs. Çalışma 546-552.
154-cü dərs. Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuəsi»nın 172-ci səhifəsindəki «Qəribə yuvalar» mətni üzrə.
155-ci dərs. Çalışma 553-557.
156-ci dərs. Çalışma 558-563.
157-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuası»nın 131-ci səhifəsindəki «Yeni şagirdlər» mətni üzrə.
- MÜXTƏSƏR VƏ GENİŞ CÜMLƏ**
158-ci dərs. Çalışma 564-567.
159-cu dərs. Çalışma 568-572.
160-ci dərs. İnsa. («Düzlük və doğruuluq necə başa düşürəm» mövzusunda).
- SADƏ VƏ MÜRƏKKƏB CÜMLƏ**
161-ci dərs. Çalışma 573-578.
162-ci dərs. Çalışma 579-585.
163-cü dərs. Çalışma 586-592.
- İL ƏRZİNDƏ KEÇİLMİŞLƏRİN TƏKRARI**
164-cü dərs. Çalışma 593-598.
165-ci dərs. İfadə. «İfadə üçün mətnlər məcmuası»nın 138-139-cu səhifəsindəki «Baba» mətni üzrə.
166-ci dərs. Çalışma 599-607.
167-ci dərs. Yoxlama imla. «İmlə mətnləri məcmuəsi»nın 180-ci səhifəsindəki «Müşahidə aparaq» mətni üzrə.
168-ci dərs. Çalışma 608-613.
169-cu dərs. Çalışma 614-619.
170-ci dərs. Dərs ili ərzində keçilmişlərin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

TƏBİƏTŞUNASLIQ

İnsan orqanizmi və sağlamlığın qorunması. Skelet.

Sümük nədən ibarətdir.

Əzələlər.

Əzələlərin möhkəmləndirilməsi.

Qamət və sağlamlıq. *Jənəstin düzgünliyi iləri görəlməsi.*

38-ci dərs.	Dışlər və ona qulluq.
39-cu dərs.	Qan. Qan dövrəni orqanları.
40-ci dərs.	Ürək. Onun möhkəmləndirilməsi.
41-ci dərs.	Tənəffüs orqanları. <i>Onların qorunması.</i>
42-ci dərs.	Həzm orqanları. <i>Onlara qulluq.</i>
43-cü dərs.	Ifrazat orqanları.
44-cü dərs.	Duygu orqanları.
45-ci dərs.	Qulag/eşitmə orqanıdır.
46-ci dərs.	Burun qoxubiləmə, dəri hiss orqanıdır.
47-ci dərs.	Dəriyə qulluq hiss orqanıdır. <i>Dəriyə qulluq.</i>
48-ci dərs.	Sinirlər. Sinir sistemi.
49-cu dərs.	Sinirlərin möhkəmləndirilməsi.
50-ci dərs.	Yoluxucu xəstəliklər. Təmizlik.
51-ci dərs.	Yoluxucu xəstəlikləri yayan bakteriyalar.
52-ci dərs.	Papirosun və narkotik maddələrin zərəri.
53-cü dərs.	Spiriti içkilərin sağlamlığa zərəri.
54-cü dərs.	Praktik iş. Tablo və ya skifet üzərində orqanların necə yerləşməsini müəyyən etmək.
55-ci dərs.	Fəkrat və ümumiləşdirici dərs.
56-ci dərs.	Testlərdən istifadə etməklə yoxlama işi.
57-ci dərs.	Keçmişdə təbiətin vəziyyəti.
58-ci dərs.	Doğma diyara ekskursiya və onun təbiətinə qayğı.
59-cu dərs.	Təbiətin «Qırmızı kitab»ı.
60-ci dərs.	Vətənin təbii sərvətlərindən istifadə.
61-ci dərs.	Torpaqdan istifadə <i>və onun qorunması.</i>
62-ci dərs.	Sudan istifadə <i>və onun qorunması.</i>
63-cü dərs.	Doğma diyarda sudan istifadə <i>və onun mühafizəsi qorunması.</i>
64-cü dərs.	Təbiətdə tarazlığın qorunması <i>gözlənməsi.</i>
65-ci dərs.	Təbiəti qorumaq hər bir şagirdin borcudur.
66-ci dərs.	Fəkrat və ümumiləşdirici dərs. <i>Fəktidən zərərlərə qəzəbiyyətli yaradım.</i>
67-ci dərs.	Testlərdən istifadə etməklə yoxlama iş.
68-ci dərs.	Dərs ilinin yekunlaşdırılması və yay tapşırığının verilməsi.

MUSIQİ VƏ NƏĞMƏ

17-ci dərs.	Xorla oxumaq. Şagirdlərin xoşadıqları mahnıların oxunması. «Bayati-Şiraz» müğanının dinlənilmesi. Azərbaycan xalq rəqsələri üzrə ritmik hərəkətlər.
18-ci dərs.	Xorla oxumaq. D.B. Kabalevskinin «Albalı» mahnısı. M.I. Qlinkanın «Venetsiya nağması» mahnısının dinlənilmesi.
19-cu dərs.	Xorla oxumaq. «Qoy həmişə günəş olsun» (Mus. A.Ostrovskinin, söz. L.Qışanının).
20-ci dərs.	Xorla oxumaq. «Ana laylası» (Mus. O.Zülfüqarovun, söz. R.Zəkanın) «Aparıcı top» ritmik siqurasiya kvarta intervalı» anlayışlarının izahı.
21-ci dərs.	Xorla oxumaq. «Aya laylası». Müvafiq melodiyaların sözlə oxunması. Q.Qarayevin «İldirimli yollarla» baletindən «Məktəbdə dərs» və «Zəncilərin rəqsı» fragmentlarının dinlənilmesi.

- 22-ci dərs. Xorla oxumaq. «Şənlik edək, a dostlar» (mus. Ə.Cavanşirovun, söz. H.Ziyanın). İmprovizasiya. «Qoy həmişə günəş olsun» mahnısının səsləndirilməsi.
- 23-cü dərs. Xorla oxumaq. «Şənlik edək, a dostlar» mahnısının ifasının sahnələşdirilmə müsağət olunması.
- 24-cü dərs. Təkrar və ümumiləşdirici dərs.
- 25-ci dərs. Xorla oxumaq. «Məktəblilər mahnısı» (Mus. O.Rəcəbovun, söz F.Mehdinin). M.Maqomayevin «Azərbaycan çöllərində» mahnısının dinişənilməsi.
- 26-ci dərs. Xorla oxumaq. «Məktəblilər mahnısı». «Interval» anlayışının açılması.
- 27-ci dərs. Xorla oxumaq. «Müəllim» (Mus. Ə.Cavanşirovun, söz. H.Ziyanın). Keçilmiş mahnıların birinin sxemini zərb alətlərində çalınması.
- 28-ci dərs. Xorla oxumaq. «Müəllim». İmprovizasiya. Tanış mahnıları ikisəsli oxumaq.
- 29-cu dərs. Xorla oxumaq. «Bayram günü» (Mus. Ü.Hacıbəyovun, söz. M.Seyidzadənin). İmprovizasiya: müəllimin verdiyi sadə şer parçasına melodiya qoşmaq.
- 30-cu dərs. «Bayram günü» mahnısını oxumaq, metallofonla çalmaq.
- 31-ci dərs. Azərbaycan xalq rəqslerinin dinişənilməsi.
- 32-ci dərs. Xorla oxumaq. «Sadiq olaq vətəni» (Mus. və söz. O.Zülfüqarovun). İmprovizasiya etmək: öyrənilmiş musiqi əsərlərinin məzmununa uyğun səhnəcik yaratmaq.
- 33-cü dərs. «Sadiq olaq vətənə». Müəllimin verdiyi şəflərə müvafiq melodiya seçmək və ya yaratmaq.
- 34-cü dərs. Təkrar və ümumiləşdirici dərs.
- Solo oxumaq üzrə yarış. Dərs ilinin yekunlaşması. Yay tapşırığı.

TƏSVİRİ SƏNƏT

- 17-ci dərs. Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: dairə, kvadrat və zolaq içorisində əlvan naxışlar.
- 18-ci dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. T.Nərimanbayov və başqalarının əsərləri əsasında rəngkarlıq, heykəltəraşlıq, plakat və başqa təsviri sənət əsərləri haqqında müsahibə.
- 19-cu dərs. Naturadan rəsm: «Kəpənəklər».
- 20-ci dərs. Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: «Qar dənəcikləri».
- 21-ci dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. Təsviri sənətin janrları (natürmort, mənzərə, portret, tarixi janr, mösiət və s.). Heykəltəraşlıq, rəngkarlıq üzrə müsahibə. Müsahibəyə M.Əhmanzada, Ö.Eldarov və M.Adbullayevin əsərləri cəlb olunur.
- 22-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Ailəmizin istirahəti».
- 23-cü dərs. Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: buta (tək, qoşa, balalı) şəkillərinin applikasiya ilə düzəldilməsi.
- 24-cü dərs. Yapma: gildən və plastilindən butalar.
- 25-ci dərs. Naturadan rəsm: «Küp və portağab».

- inc* 26-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Bənövşə oyunu».
- 27-ci dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. Kitablar aləmində. Uaqq əsərlərinə çəkilmiş illüstrasiyalar. O.Sadiqzadənin şəkilləri üzrə müsahibə.
- 28-ci dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Gəlir Novruz bayramı».
- 29-cu dərs. Naturadan rəsm: «Ev aşyaları».
- 30-cu dərs. Mövzu üzrə rəsm: «Böyük vətən müharibəsi veteranı», «Milli Ordumuz».
- 31-ci dərs. Naturadan rəsm: «Oyundcaqlar».
- 32-ci dərs. Dekorativ tətbiqi fəaliyyət: yaz güllərindən naxışlar (dairə, düzbucaqlı və zolaq içərisində).
- 33-cü dərs. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. Tətbiqi sənət nümunələri (xalça, dəsmal, pərdə, örtükler, qab-qacaq və s.) üzrə müsahibə.
- 34-cü dərs. *Eks* Dərs ilinin yekunlaşdırılması. Yay tapşırığı.

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT

- 33-cü dərs. «Yallı» rəqsi üzrə hərəkətlər.
- 34-cü dərs. Keçilmişlərin təkrarı. Tədris normativlərinin ödənilməsinin yoxlanması və qiymətləndirilməsi.
- 35-ci dərs. Nəzəri biliklərin verilməsi.
- 36-ci dərs. Akrobatik hərəkətlər. Oğlanların başı üstə, qızların kürəkləri üstə dik durmaları.
- 37-ci dərs. Gimnastika tiri üzrə hərəkətləri təkmilləşdirmək.
- 38-ci dərs. Kəndirə dırmanma hərəkətlərini təkmilləşdirmək.
- 39-cu dərs. Turnikdə dəftərinmaq, kəndirə dırmanmaq, dayaqh tullanma hərəkətləri.
- 40-ci dərs. Üç fəndlə kəndirə dırmanma hərəkətlərinin təkmilləşdirilməsi.
- 41-ci dərs. Gimnastika hərəkətlərindən bir neçəsinin oxlamaq, cəvikliyi inkişaf etdirən hərəkətlərin yerinə yetirilməsinin təmin etmək.
- 42-ci dərs. Imkan olan yerlərdə basketbol topunun çiləyərək aparılması, ötürülməsi və səbətə salınması.
- 43-cü dərs. Basketbol oynayarkən rəqibləri aldadaraq topun irəliyə aparılması.
- 44-cü dərs. Topu çiləyərək düz xətt boyunca irəliləmək, topu sinəyə qaldırıb ötürmək.
- 45-ci dərs. Mini basketbol oyununun qaydasının öyrədilməsi.
- 46-ci dərs. «Yoldaşı xilas etməkla qaçış» oyunu.
- 47-ci dərs. Basketbol topunu iki əlla sağ və sol ciyin üzərindən bir-birinə ötürmək.
- 48-ci dərs. Mini basketbol oyununun təkrarı.
- 49-cu dərs. Öyrənilmiş hərəkət növləri üzrə təlim.
- 50-ci dərs. «Cərgədə topötürmə» oyunu.
- 51-ci dərs. Aralı düzülmüş cərgədə topu ataraq ötürmək.
- 52-ci dərs. Nəzəri biliklər. Şagirdlərin maraq dairəsini öyrənmək üçün sorğu keçirmək.
- 53-cü dərs. 1500 metr məsafəyə kross qaçış üzrə hərəkət növlərini təkmilləşdirmək.
- 54-cü dərs. Startdan çıxmanın texnikası. Kiçik məsafəyə qaçışın texnikasını

55-ci dərs.	yoxlamaq. Düzüñə 30 metr súretlə qaçış.
56-ci dərs.	Yuxarı startdan 50 metr məsafəyə qaçış. «Tut görüm» oyunu.
57-ci dərs.	Yuxarı startdan 60 metr məsafəyə qaçış.
58-ci dərs.	Məlum Azərbaycan xalq oyunlarından birinin təşkili.
59-cu dərs.	Böyük topu iki əllə sağ və sol çiyin üzərindən bir-birinə atıb tutmaq.
60-ci dərs.	2000 metr kross qaçışı. Yerişin qaçışla növbələşdirilməsi (30 metr yeriş, 60 metr qaçış).
61-ci dərs.	1500 metr məsafəyə qaçışı normativ tələbi görə yoxlamaq və qiymətləndirmək.
62-ci dərs.	Uzununa tullanmaq. «Tez qaç» oyunu.
63-cü dərs.	Addımlama yolu ilə hündürlüyü tullanmaq. «Dalbadal hoppanmaq» oyunu.
64-cü dərs.	Kiçik topu divara vurmaq, qayıdanadək dövrə vurub onu tutmaq.
65-ci dərs.	Düz xətt boyunca qaçmaq üzrə estafet.
66-ci dərs.	Qaçaraq uzununa tullanmaq.
67-ci dərs.	Qaçaraq hündürlüyü tullanmaq.
68-ci dərs.	Qaçaraq hündürlüyü tullanmaq və tennis topunu hədəfə atmaq. Öyrənilmişlərin təkrarı. Yekunlaşdırma. Yay tapşırığı.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

a) ƏSAS HİSSƏ

33-cü dərs.	Tərəvəz, meyvə və bitki yağından vineqretin hazırlanması.
34-cü dərs.	Nahar stolunun açılması, qulluq və stolun yiğisdirilması.
35-ci dərs.	Meyvələrdən kompotun hazırlanması.
36-ci dərs.	Şirənin hazırlanması. Stolun şam yeməyi üçün bəzədilməsi.
37-ci dərs.	Qidalanma. Gigiyanatmazlıqların gözənlənməsi.
38-ci dərs.	Qidalanmanın rejimi. Stol arxasında yemək mədəniyyətinə əməl olunması.

KƏND TƏSƏRRÜFATI İŞİ

39-cu dərs.	Pomidor məhsulunun toplanması.
40-ci dərs.	Digər tərəvəz məhsulunu toplanması.
41-ci dərs.	Meyvə ağaclarının basdırılması üçün torpağın hazırlanması.
42-ci dərs.	Albalı, şaftalı ağaclarının əkilməsi və onlara qulluq edilməsi.
43-cü dərs.	Moruq və qarağatın əkilməsi və onla qulluq edilməsi.
44-cü dərs.	Tərəvəz bitkiləri şitillərinin yetişdirilməsi.
45-ci dərs.	Tərəvəz şitillərinin seçilməsi və əkilməsi.
47-ci dərs.	Tərəvəz bitkilərinin əkilməsi, şitillənməsi, onların becərilməsi qaydaları ilə tanışlıq.
48-ci dərs.	Pomidoranın becərilməsi.
49-cu dərs.	Qarğıdalının əkilməsi və becərilməsi.
50-ci dərs.	Noxud, lobya və başqa paxlahı bitkilərin becərilməsi.
51-ci dərs.	Tərəvəz bitkilərinindən istifadə qaydaları ilə tanışlıq.
52-ci dərs.	Tərəvəz bitkilərinin qurudulması, konservləşdirilməsi üzrə təmrinlər.

- 66-ci dərs.** Toxuma üzrə məşq. Birinci cərgənin ilmələrinin sayılması salsetin toxunması.
- 67-ci dərs.** Mə'mulatda son tamamlama, estetik cəhətdən səliqəyə salınmış işləri.

III VARIANT. TƏRƏVƏZCİLİK İŞİ

- 59-cu dərs.** Tərəvəzçilik işi. Samanı təhlükəsizlik, sanitər-gigiyen qaydalarının gözlənməsi.
- 60-ci dərs.** Tərəvəz bitkiləri, onların əkilməsi, çoxaldılması ilə tanışlıq.
- 61-ci dərs.** Kələmin inkişafının birinci və ikinci ildə vəziyyəti üzrə müsahibə.
- 62-ci dərs.** Kələmin əkilmə qaydası ilə tanışlıq. İmkan olan yerdə əkilməsi.
- 63-cü dərs.** Şitilin yetişdirilməsi üçün yesikdə kələm toxumunun səpilməsi.
- 64-cü dərs.** Səpilmiş kələmə qulluq edilməsi üzrə iş.
- 65-ci dərs.** Kələm şitilinin köçürülməsi üçün ləkin (sahənin) hazırlanması.
- 66-ci dərs.** Şitilin ləkə (sahəyə) köçürülməsi.
- 67-ci dərs.** Ləklərdə (sahədə) kələm şitillərə qulluq edilməsi.
- 68-ci dərs.** Kələmin böyümosi, inkişafı üzərində müşahidənin aparılması.

IV VARIANT. KOMPÜTERLƏ İŞ

- 59-cu dərs.** Elm və texnikanın inkişafında kompüterin əhəmiyyəti haqqında məlumat.
- 60-ci dərs.** Kompüter otağında, kompüter olan yerdə təhlükəsizliyi mühafizəsi.
- 61-ci dərs.** İmkan olan yerdə kompüterlə ilkin tanışlıq.
- 62-ci dərs.** Kompüterin tətbiqi sahələri ilə tanışlıq.
- 63-cü dərs.** Kompüterin quruluşu ilə tanışlıq.
- 64-cü dərs.** Yiğici, klavişlər, çap prosesi ilə tanışlıq.
- 65-ci dərs.** Kompüterlə iş üzrə təmrinlər. Oyunlar.
- 66-ci dərs.** Kompüterlə iş üzrə təmrinlər. Həndəsi fiqurlarla iş.
- 67-ci dərs.** Kompüterlə iş üzrə təmrinlər. Sadə yazı təmrinləri.
- 68-ci dərs.** Kompüterlə müxtəlif təmrinlər.

ƏZİZ ÖXÜCLAR!

2004-cü il üçün jurnalda abunə yazılımayı unutmayın.